

Faculteit Letteren & Wijsbegeerte
Bart Vanlerberghe

Volkshuisvesting en krotopruijing in Gent na de Tweede Wereldoorlog

*Van krottencomplex naar
hoogbouwappartementen aan de Groene Briel*

Masterproef voorgelegd tot het behalen van de graad van
Master in de kunstwetenschappen

2013-2014

Promotor Prof. dr. Linda Van Santvoort
Vakgroep Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschappen

Foto's voorpagina

Fotoreeks sloop van de wijk Groene Briel, F 09724, 1956, MIAT
Eigen foto, genomen op 15 juli 2014

Dankwoord

Eerst en vooral wil ik mijn ouders bedanken voor de jarenlange steun doorheen mijn studies en vooral met het schrijven van deze masterthesis. Dankjewel.

Ook wil ik graag prof. dr. Linda Van Santvoort bedanken voor de boeiende lessen in de voorbije jaren en om me dit jaar op de goede momenten in de juiste richting te sturen.

Verder bedank ik ook Pieter Neirinckx, Ilse Neyt, Brigitte De Meyer en hun collega's in het MIAT, eerst en vooral voor een deugddoende en boeiende stage, maar ook voor de gegeven ruimte om me te verdiepen in het onderwerp van mijn masterthesis. Zonder de fotoreeks uit het depot kleine voorwerpen die ik tijdens mijn stage behandelde en de vele publicaties in de museumbibliotheek MIAT FACTORY zou deze thesis er wellicht helemaal anders uitzien.

Een grote hulp was ook het onderzoek naar sociale huisvesting in Vlaanderen door het Agentschap Onroerend Erfgoed. Hierbij wil ik vooral onderzoekers Evert Vandeweghe en Karina Van Herck bedanken. Dichter bij huis, in de Dienst Ruimtelijke Planning van Stad Gent werd ik goed geholpen door Joost Aerts, die in dit dankwoord niet mag ontbreken.

Zonder de goede hulp van Evelyn Vancayzeele en haar alziend oog zou hier en daar wellicht een letter te veel of een puntkomma te weinig staan. Ten slotte wil ik nog Rosie bedanken omdat ze zo schoon kan poseren, en Peter omdat hij zo'n hartendief is. Bedankt!

Lijst Gebruikte Afkortingen

APA	Algemeen Plan van Aanleg
BPA	Bijzonder Plan van Aanleg
BSP	Belgische Socialistische Partij
CIAM	Congrès Internationaux d'Architecture Moderne
CVAa	Centrum voor Vlaamse Architectuurarchieven
CVP	Christelijke Volkspartij
K.B.	Koninklijk Besluit
M.B.	Ministerieel Besluit
NIH	Nationaal Instituut voor de Huisvesting
NMGWW	Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen
NMH	Nationale Maatschappij voor de Huisvesting
NMKL	Nationale Maatschappij voor de Kleine Landeigendom
OVH	Oost-Vlaamse Huurderscoöperatie
PVV	Partij voor Vrijheid en Vooruitgang
RUP	Ruimtelijk Uitvoeringsplan
RTT	Regie voor Telefoon en Telegraaf
VAi	Vlaams Architectuurinstituut
VMH	Vlaamse Maatschappij voor de Huisvesting
VMSW	Vlaamse Maatschappij voor Sociaal Wonen
WGO	Wereld Gezondheidsorganisatie

Inhoudstafel

Inleiding	1
Motivering van de keuze van het onderwerp.....	1
Doelstelling en onderzoeksvraag	3
Status Quaestionis	4
Methodiek.....	6
<i>Deel 1 Voor de Eerste Wereldoorlog</i>	9
Hoofdstuk 1 Noordoosten wordt arbeiderswijk	10
1.1 Industriële ontwikkeling	10
1.2 Heilig Kerst en Groene Briel.....	11
1.3 Ontwikkeling beluiken	13
Hoofdstuk 2 Ontstaan Gentsche Maatschappij der Werkerswoningen	17
2.1 Stadsmodernisatie	17
2.2 Gentsche Maatschappij der Werkerswoningen	19
<i>Deel 2 Interbellum</i>	21
Hoofdstuk 3 Woningnood en strijd tegen de krotten	22
3.1 Blijvende woningnood	22
3.2 Strijd tegen de krotten.....	24
3.2.1 Opsporing en beoordeling	24
3.2.2 Nieuwe sociale woningen	26
3.2.3 Groene Briel en Zavelpoort.....	27

Hoofdstuk 4	Modernisme en hoogbouw	29
4.1	Aangepaste normen en CIAM-principes	29
4.2	Vooroorlogse sociale huisvesting.....	32
4.2.1	Belgische voorbeelden	32
4.2.2	Scheldeoord	34
4.2.3	Zavelpoort	35
4.3	Ontwerp van Coppieters voor de Groene Briel	36
 Deel 3 Na de Tweede Wereldoorlog		40
Hoofdstuk 5	Woningnood en maatregelen	41
5.1	Woningnood na de oorlog	41
5.2	Wet De Taeye: stadsvlucht en verkrotting.....	43
5.3	Wet Brunfaut: nieuwe sociale woningen.....	45
Hoofdstuk 6	Hoogbouw	49
6.1	CIAM: De functionele stad (1933).....	49
6.2	De minimumwoning en Eiland Malem.....	50
6.3	Hoogbouw in het groen	51
6.4	Watersportbaan.....	53
 Deel 4 Krotopruiming		57
Hoofdstuk 7	Wet op de Krotopruiming.....	59
7.1	Krotopruiming tot 1953	59
7.2	Het Pand en Wielewaal	61
7.3	Sloop en vervangingsbouw	63
7.3.1	De Wet op de Krotopruiming van 1953	63
7.3.2	Stadsmodernisatie.....	64
Hoofdstuk 8	Sanering van de wijk Groene Briel	67
8.1	Sloop arbeiderswijk.....	69
8.1.1	Toestand van de wijk.....	69
8.1.2	Sloop.....	70
8.2	Eerdere plannen.....	72
8.3	BPA nr. 31 “Groene Briel”	73
8.3.1	Hoog- of laagbouw: ideologische verschillen.....	73
8.3.2	Nieuwe plannen met hoogbouw.....	75
8.4	BPA nr. 31bis “Groene Briel”	76
8.5	BPA nr. 31/3 “Groene Briel”	79
8.6	BPA nr. 31/4 “Groene Briel”	81
8.7	BPA nr. 31/5 “Groene Briel”	83
8.8	BPA nr. 117 “Binnenstad – deel Tolhuis” en huidige toestand.....	84

Hoofdstuk 9	Jules Trenteseau, ingenieur-architect	87
9.1	Huisarchitect Gentse Maatschappij.....	87
9.2	Uilkensstraat en Kievitlaan	89
9.3	Universiteit Gent.....	90
9.4	Rabottorens	91
Hoofdstuk 10	Navolging en reactie	94
10.1	Patershol.....	94
10.2	Kerkstraat.....	94
Conclusie	100	
Bibliografie	109	
	Andere.....	113
	Stad Gent.....	113
	De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent	114
	Tijdschriften	116
	Internet	117
Afbeeldingen	121	
Tabellen	169	
Bijlagen	173	
	Bijlage 1 Tijdlijn Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen	174

Inleiding

Motivering van de keuze van het onderwerp

In het academiejaar 2011-2012 schreef ik een bachelorproef over de wederopbouw van Leper na de Eerste Wereldoorlog en de rol die stadsarchitect Jules Coomans hierin speelde. De ideeën van Coomans over architectuur en monumentenzorg passen volledig in de 19de-eeuwse visie van architecten als Viollet-Le-Duc. Net zoals op vele andere plaatsen in het land werden de meeste gebouwen in het stadscentrum na de Eerste Wereldoorlog in historische of traditionele stijlen heropgebouwd. Neogotiek en neorenaissance (“Vieux-Neuf”) kenmerken vandaag nog het beeld van het leperse stadscentrum. Hoewel ik dit interessante onderwerp met enthousiasme heb onderzocht, wilde ik voor mijn masterthesis een onderzoek voeren naar 20ste-eeuwse ontwikkelingen die zich niet beriepen op vooroorlogse voorbeelden.

In België begint de ontwikkeling van echte sociale huisvesting pas in het begin van de 20ste eeuw, met het ontstaan van de eerste sociale huisvestingsmaatschappij, nl. de Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen. Er is dus geen lange traditie waar men naar terug kan grijpen. Na de ontwikkeling van het modernistische gedachtegoed, o.m. van de CIAM-groep, in het Interbellum en de totale doorbraak van hoogbouw in de steden na de Tweede Wereldoorlog maakt men gedurende een korte periode zelfs helemaal komaf met de historiserende stijlen. De modernisten stellen een tabula rasa voor in de historisch gegroeide steden en stellen totaal nieuwe architectuur voor als alternatief. In de door vooruitgang en vernieuwing geobsedeerde jaren vijftig en vooral zestig is men bereid deze ideeën in werkelijkheid om te zetten.

Een ander aspect van de sociale huisvesting dat mij in het bijzonder aanspreekt is dat het meestal niet om ‘grote architectuur’ gaat voor koningen of keizers, maar om massa-architectuur voor het gewone volk. Dit kwam in mijn bachelorproef ook al naar voor, gezien mijn focus niet lag op kerken of stadhuisen, maar op de gezinswoningen die Coomans ontwierp in het kader van de heropbouw van de stad.

Tijdens mijn stage aan het CVAA in het academiejaar 2012-2013 werkte ik mee aan het onderzoek naar de lokale sociale huisvestingsmaatschappijen in Vlaanderen. Dit onderzoek gebeurde voor het grootste deel met behulp van jubileum- en overzichtsboeken van verschillende maatschappijen. Het was echter vooral mijn stage aan het MIAT in dit academiejaar die mijn masterthesis in de gewenste richting stuurde. De museumbibliotheek MIAT FACTory bevat bijzonder veel informatie over volkshuisvesting en de ontwikkeling van Gent als textielnijverheidsstad. Na de Tweede Wereldoorlog werden op vele plaatsen in Gent sociale woningen gebouwd, maar door het project waar ik in het MIAT aan werkte kwam de focus van deze masterthesis op deze woningen aan de wijk Groene briel te liggen. Ik voerde onderzoek naar een verzameling niet geïnventariseerde foto's. Daarbij zaten twee fotoreeksen die mijn aandacht opeisten. De eerste reeks foto's toonde het afbreken en terug opbouwen van noodwoningen van het Koning Albertfonds. Deze woningen werden verplaatst van de Rijsenbergwijk naar de terreinen aan de Afrikalaan. De andere reeks toonde de sloop van de volkswijk aan de Groene Briel in de jaren 1955-1957. Deze gebeurtenis kwam centraal te staan bij het opbouwen van deze thesis. Op de locatie van deze volksbuurt werden enkele jaren later vier nieuwe appartementsgebouwen opgericht. Na onderzoek bleek vlug dat het plaatsen van deze gebouwen met sociale woningen niet los te zien is van het opruimen van ongezonde buurten, wat in Gent sinds 1930 systematisch werd gedaan.

Uit een artikel dat recent gepubliceerd werd in PIDMAG, het magazine van StampMedia, blijkt dat het thema van de krotopruiming en vervangende sociale woningen vandaag nog bijzonder actueel is. In dat artikel pleit woonsocioloog Pascal De Decker voor het stapsgewijs afbreken van te kleine, uitgeleefde en slecht gestructureerde woningen die zich vooral in de 19de-eeuwse gordel rond de kernstad bevinden. Volgens hem blijven deze woningen staan omdat de (lokale) overheid te weinig inzet op goedkope nieuwe woningen. Huidige bouwprogramma's zijn vooral gericht op de hogere middenklasse, waardoor de armste laag van de bevolking te weinig goedkope woningen aangeboden krijgt.¹ Sinds enkele jaren werkt kunstenaar Simon Allemeersch rond de te verdwijnen sociale woningen aan de Rabotwijk. In de publicatie van 'Rabot 4-358' die hierop volgde, schetst Allemeersch een eigenzinnig beeld van de volkswijk voor deze afgebroken wordt.² Net zoals de woningen aan de Groene Briel zestig jaar geleden voldoen de woningen in de Rabottorens, die ooit de oplossing waren voor de woningnood in de stad, niet meer aan de huidige kwaliteits- en veiligheidsnormen. De torens worden vaak gezien als verticale cités. Met het verdwijnen van de 572 woningen in de Rabottorens zal een volledige volkswijk mee verdwijnen. En net zoals aan de wijk Groene Briel zestig jaar geleden zullen op dezelfde locatie vervangwoningen worden opgericht en moet intussen gezorgd worden voor herhuisvesting van de ex-blokbewoners.³

¹ VANDEPUTTE, E., Negentiende-eeuwse gordel, *PIDMAG*, jg. 3 (nr. 6), C.H.I.P.S. StampMedia, 2014, 17, geraadpleegd via <http://www.stampmedia.be>

² ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014

³ LOUIS, F., *Hoog en droog? Het lot van de Rabottorens*, 28-08-2012, geraadpleegd via <http://www.gentcement.be>

Doelstelling en onderzoeksvraag

Het uitgangspunt van deze masterthesis is de manier waarop men in de stad Gent omging met gebrekkige volkshuisvesting. De sanering van de wijk Groene Briel vanaf midden jaren vijftig illustreert het best hoe men de krotopruijing in het stadscentrum aanpakte na de Tweede Wereldoorlog. Centraal in dit werkstuk staan opruimingsoperaties van arbeidersbuurten en de verdere invulling van de vrijgekomen ruimte; de maatschappelijke stedenbouwkundige ontwikkelingen dienen als omkadering. Hoe dan ook is dit alles vaak sterk met elkaar verweven.

In het eerste deel wordt onderzocht in welke omstandigheden de arbeiderswijk aan de Groene Briel zich ontwikkelde en waarom de wijk Groene Briel zich juist in dit deel van de stad ontwikkelde. Hier wordt ook besproken wat het antwoord van het Gentse stadsbestuur was tegen de ontwikkeling van de vele volksbuurten in de stad. Het ontstaan van de Gentsche Maatschappij voor Werkmanswoningen wordt in deze context geplaatst. De houding van het stadsbestuur tegenover arbeidersbuurten komt in elk deel aan bod.

Het Interbellum, dat wordt besproken in het tweede deel, wordt gekenmerkt door een algemene woningnood. Ik bespreek de maatregelen die men hiertegen neemt en op welke manier men desondanks de strijd tegen de krotwoningen aanbindt. Hier wordt ook besproken hoe men grootschalige sociale huisvestingsprojecten zal vormgeven en welke woningen gebouwd zullen of zouden worden op de vrijgekomen ruimte van gesloopte arbeidersbuurten. Naast de ontwikkeling van de hoogbouw in Gent, die wordt verder gezet na de Tweede Wereldoorlog, komt aan bod in welke mate de bouw van nieuwe sociale woningen wordt beïnvloed door de CIAM-gedachte en de Amsterdamse School. Ook wordt onderzocht hoe men aankeek tegenover een nieuw ontwerp voor de grotendeels verkrutte wijk Groene Briel en hoe men deze wilde heropbouwen. Het ontwerp uit 1939 voor nieuwe sociale woningen aan de Groene Briel wordt geplaatst tegenover de heersende modellen voor sociale woningbouw in het Interbellum.

In het derde deel wordt onderzocht wat de impact is van de nationale huisvestingswetten De Taeye en Brunfaut op de Gentse binnenstad. Kan de woningnood in Gent op dezelfde manier bestreden worden als op het nationale niveau? Ook de omstandigheden waarin nieuwe sociale huisvesting ontstaat en welk beleid men hiervoor in Gent voert worden besproken. Net zoals in het Interbellum wordt de Belgische en Gentse sociale huisvesting sterk beïnvloed door de ideeën van de CIAM-groep. In hoofdstuk 6 worden enkele belangrijke Belgische voorbeelden aangehaald, die de visie van de CIAM-groep en Le Corbusier duidelijk concretiseren. Door een belangrijke uitbreiding van het territorium kan deze visie ook in Gent worden uitgevoerd, in de vorm van het project Neermeersen. Hier komt duidelijk naar voor op welke manier CIAM de Gentse sociale huisvesting op architecturaal vlak heeft beïnvloed en welke architecten een belangrijke rol spelen.

In het vierde en omvangrijkste deel van dit werkstuk wordt de eigenlijke sanering van de wijk Groene Briel behandeld. Allereerst wordt besproken hoe men net na de Tweede Wereldoorlog weinig ruimte had om aan krotopruijing te doen. Het belangrijkste saneringsproject van voor 1953

is zeker de ontruiming van het Pand in Onderbergen, wat door de bouw van nieuwe sociale woningen aan de Wielewaalstraat ook invloed zal hebben op het project aan de Groene Briel. Na 1953 kon men door een nationale wet, de Wet op de Krotopruijing van 1953, aan krotopruijing op grotere schaal doen. In hoofdstuk 7 wordt samengevat hoe het krottenprobleem zich in Gent stelt na de Tweede Wereldoorlog en over welke instrumenten men beschikt om dit probleem aan te pakken. In het volgende hoofdstuk komt de saneringsoperatie van de wijk Groene Briel aan bod. Dit werkstuk werd gestuurd door het onderzoek van een fotoreeks over de sloop van de volledige wijk, een fotoreeks van het MIAT in Gent. Met deze foto's werd niet enkel de sloop van de wijk gedocumenteerd, maar tegelijk het beeld van de wijk voor deze werd gesloopt. Tussen het ontwerp van het eerste bijzonder plan van aanleg voor de heropbouw van de wijk in 1953 en de realisatie van de laatste appartementsgebouwen in 1965 zit een lange periode. In dit hoofdstuk worden de verschillende stappen besproken die werden doorlopen voor men aan het huidig gerealiseerde project kwam. Waarom werd het BPA zo vaak gewijzigd en waarom werden sommige elementen nooit gerealiseerd? Wanneer werden de beslissingen genomen die geleid hebben tot de situatie van vandaag?

Ingenieur-architect Jules Trenteseau ontwierp de appartementsgebouwen aan de Groene Briel. In hoofdstuk 9 wordt het project in een onvolledig overzicht van zijn oeuvre geplaatst. Zo wordt duidelijk hoe het project zich verhoudt tegenover andere ontwerpen van Trenteseau. Ten slotte worden eerder kort twee andere verkrotte volksbuurten en de maatregelen die aldaar genomen werden besproken. Het project aan de Groene Briel vond navolging in de Kerkstraat en Gebroeders De Smetstraat. Waarom niet hetzelfde gebeurde met de armenbuurt het Patershol wordt besproken in hoofdstuk 11.

Status Quaestionis

Over de ontwikkeling van volkshuisvesting en sociale woningbouw in ons land is reeds veel geschreven. Twee informatieve bronnen die deze ontwikkeling behandelen zijn 'Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995' uit 1997 en 'Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw' van Leo Peeters uit 1999. De (nationale) ontwikkelingen in het Interbellum komen het best aan bod in Marcel Smets' 'Resurgam, de Belgische wederopbouw na 1914', uitgegeven in 1985. Vooral de bijdrage van Ronny Gobyn is interessant wanneer het over de aanhoudende woningcrisis in de jaren dertig gaat. Een publicatie die bijzonder verhelderend is over het nationale huisvestingsbeleid is 'Sociaal Woonbeleid' van Luc Goossens, in 1983 uitgegeven door de Koning Boudewijnstichting.

In de publicatie 'Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973' van Karina Van Herck en Tom Avermaete wordt een diepgaand beeld geschetst van de maatschappelijke ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog in België en in het bijzonder Vlaanderen. Naast de Wet

De Taeye in de bijdrage van Katrien Theunis en de Belgische stedenbouw in de bijdrage van Bruno De Meulder komt hier ook de krotopruijing uitgebreid aan bod in de bijdrage van Maureen Heyns. Net zoals in vele andere bronnen wordt hier echter vooral de krotopruijing in Brussel behandeld. Hoe dan ook wordt doorgaans meer aandacht besteed aan de impact van de Wet De Taeye dan aan de Wet op de Krotopruijing van 1953/1956, vb. in het artikel '150 jaar architectuur en stedenbouw in België, hoe België zijn huidige aanblik kreeg' dat Francis Strauven in 1980 schreef voor het tijdschrift Wonen-TA/BK. Bronnen die in een breed kader een uitgebreider beeld geven van de strijd tegen de krotten zijn jubileumboeken van de sociale huisvestingsmaatschappijen zelf, zoals '100.000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken' en 'Nationale Maatschappij voor de Huisvesting 1919-1969', beide uitgegeven door de Nationale Maatschappij zelf, resp. in 1954 en 1969. Ook het jubileumboek van de Gentse Maatschappij voor Goedkope woningen, 'Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954' bevat net zoals vele andere dergelijke jubileumboeken nuttige informatie.

Naast 'Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest' van Charlotte Bouckaert en Pieter van Aalst waren voor de Gentse ontwikkelingen twee publicaties bijzonder nuttig rond de ontwikkeling van het noordoosten van de stad. In 'Volkshuisvesting in Gent', uitgegeven in 1984 door de Gentse Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie geven, naast anderen, Guido Deseyn en Marie-Louise Bisschop een uitgebreid overzicht over de ontwikkeling van de volkshuisvesting in de stad. 'Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto' is een indrukwekkend en informatief boek waarin André Coene en Martine De Raedt de gehele stadsontwikkeling van Gent overlopen aan de hand van een reeks kaarten van en plannen voor Gent. Net zoals in andere publicaties wordt de invloed van de CIAM-principes in Gent hier verduidelijkt aan de hand van het project Watersportbaan aan de Neermeersen. In diezelfde publicatie komt ook de Groene Briel aan bod, gesteund door een reeks bijzondere plannen van aanleg voor de wijk. In zijn bijdrage 'Tussen tuinwijk en hoogbouw; architectuur tussen 1950 en 1975 in Gent' aan een bundel uitgegeven door Anne-Marie Verhofsté voor de Dienst Monumentenzorg en Architectuur geeft Miguel De Clercq een overzicht van de naoorlogse hoogbouw in Gent. De publicaties 'Huiszoeking, een kijkboek sociale huisvesting' van Leo Peeters uit 1999 en 'Bouwstenen van sociaal woonbeleid. De VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen' uit 1997 geven een verhelderend beeld over de architecturale ontwikkeling van de sociale woningbouw in Vlaanderen. Ook de publicatie 'Interbellum in Gent 1939' van André Capiteyn is interessant om de architecturale ontwikkelingen in het Interbellum te volgen.

Hiernaast zijn enkele contemporaine bronnen ook interessant. In 1948 wordt door het Gentse stadsbestuur het rapport 'De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag en het woningprobleem te Gent' uitgegeven dat een overzicht geeft van de woningproblematiek en de reeds gevoerde strijd tegen de krotten in de stad. De eerste editie van het tijdschrift 'Wonen', uitgegeven door het met de geïntegreerde huisvestingswet van 1956 ontstane Nationaal Instituut voor de Huisvesting, wordt volledig gewijd aan de Gentse woningproblematiek, de sanering van de wijk Groene Briel en de plannen die het stadsbestuur heeft voor de stadsuitbreiding.

Methodiek

Via de nog niet geïnventariseerde fotoreeks in het MIAT over de sloop van het complex ongezonde woningen aan de Groene Briel kwam het literatuuronderzoek naar de Gentse volkshuisvesting en industriële ontwikkeling op gang. In de museumbibliotheek MIAT FACTory werd een uitgebreid literatuuronderzoek gevoerd op dit thema. Hierbij waren vooral contemporaine bronnen, zoals het rapport dat in 1948 uitgegeven werd door de stad Gent interessant.

Een ander nuttig aanknopingspunt is het onderzoek rond de erfgoedwaarde van het sociale woningbouwpatrimonium waar het Agentschap Onroerend Erfgoed momenteel mee bezig is.⁴ In samenwerking met de VMSW is het de bedoeling de sociale woningbouw, gerealiseerd voor 1985, te onderzoeken om het erfgoedbeheer en –beleid af te stemmen op het renovatieprogramma van de Vlaamse regering die sociale huurwoningen tegen 2020 wil renoveren op energetisch vlak. Tot nu toe is de kennis van dit patrimonium slechts beperkt tot topwerken van bekende architecten. De vele honderden sociale huisvestingsmaatschappijen vielen tot nu toe uit de boot, hoewel deze een grote impact hebben gehad op de gebouwde omgeving en de concrete invulling van het huisvestingsbeleid. Het doel van dit onderzoek is voor elk project sociale woningen de erfgoedwaarde te bepalen en te zien hoe deze het best gevrijwaard kan blijven voor de toekomst. Op basis van objectieve criteria wordt tijdens en na het onderzoek bepaald of een sociaal woningbouwproject al dan niet wordt opgenomen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed. Hoewel de bespreking rond de krotopruijing in Gent niet in dit verhaal past, is de kennis hierover wel interessant voor de mogelijke historische waarde van de wijk aan de Groene Briel. Deze ontwikkelingen kunnen geplaatst worden in de geschiedenis van de stedenbouw en ruimtelijke ordening in Vlaanderen. Ook de maatschappelijke context van de saneringsoperatie kan bijdragen aan de historische waarde van de wijk, enerzijds door de introductie van de grote arbeidersklasse in de welvaartsstaat en anderzijds door de concrete uitvoering van de CIAM-principes in de Gentse binnenstad en de verhouding van de realisatie met de bestaande stedelijke omgeving. Door de ontwikkeling van de wijk te plaatsen in de bredere industriële ontwikkeling van de stad en in het bijzonder het noordoosten van de stad, wordt onderzocht wat de potentiële industrieel-archeologische waarde van de wijk aan de Groene Briel kan zijn. Dit onderzoek van het Agentschap Onroerend Erfgoed is een stevig kader voor de totstandkoming van deze masterthesis.

Gezien het VAI/CVAa ten tijde van mijn stage in 2012-2013 ook bezig was aan een onderzoek rond de geschiedenis van het sociaal wonen, in samenwerking met het Agentschap Onroerend Erfgoed, voerde ik toen al onderzoek naar de verschillende sociale huisvestingsmaatschappijen, aan de hand van jubileumboeken en websites van verschillende maatschappijen. De bekomen informatie werd

⁴ *Erfgoedwaarden van het sociale woningbouwpatrimonium*, Agentschap Onroerend Erfgoed, geraadpleegd via <https://www.onroenderfgoed.be>

ingevoerd in de ODIS databank en was voor deze thesis nuttig bij het opstellen van de 'stamboom' van Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen.⁵ (zie bijlage 1)

Twee belangrijke archieven waren helaas niet beschikbaar. Het archief van de sociale huisvestingsmaatschappij WoninGent, waarin de Gentse Maatschappij is opgegaan sinds 2004, is niet toegankelijk voor studenten. Ook het archief van de VMSW en de maatschappijen die deze voorgingen, was niet beschikbaar. Een deel van deze archieven is verloren in een brand, de rest van de archieven is of niet ontsloten door de firma die dit archief beheerde of zou zich in een depot in Frankrijk bevinden. De VMSW beschikt slechts over een inventarislijst. Dat is spijtig, want elke wijziging die aan de bestaande plannen voor de wijk werd toegebracht moest aan de Nationale Maatschappij worden voorgelegd.

In het Gentse Stadsarchief, de Zwarte Doos, bevindt zich het meest informatie in de reeks VII Openbare Werken. Ook bevinden zich hier bouwaanvragen van de gerealiseerde appartementsgebouwen en andere projecten ontworpen door ingenieur-architect Jules Trenteseau. Een onderzoek uit 1955 naar de 'krotwijk' aan de Groene Briel van Jacqueline Steghers was hier helaas onvindbaar. Het dossier over de sanering van de wijk Groene Briel dat zich bij de Dienst Ruimtelijke Planning van de stad Gent bevindt, bundelt de verschillende BPA's die tot de huidige toestand van de wijk hebben geleid. Dit dossier bevat ook enkele eerdere, onuitgevoerde plannen zoals deze voor de Fabriekplaats uit 1939. Dit dossier is nuttig voor het opstellen van de tijdlijn van de realisatie van het project. Hiervoor werden ook gemeentebladen van de stad gelezen, alsook verschillende verslagen over de toestand en het bestuur der Stad Gent. Door deze naast de verschillende BPA's te leggen kan opgemaakt worden wanneer men welke fase van het project realiseerde en welke (ideologisch gekleurde) opvattingen achter de gemaakte keuzes lagen.

⁵ *Intermediaire structuren in Vlaanderen 19^e-20^e eeuw*, odis, geraadpleegd via <http://www.odis.be>

Deel 1

Voor de Eerste Wereldoorlog

In dit eerste deel wordt de ontwikkeling die de stad Gent doormaakte in de 19de eeuw als gevolg van de Industriële Revolutie behandeld. De reactie van het stadsbestuur in de vorm van stadssaneringen en –verfraaiingen wordt hierna besproken, alsook het ontstaan van de Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen.

Vooraf in het centrum en noordoosten van de stad bloeit de industrie, waardoor hier een nieuwe vorm arbeidershuisvesting ontstaat: de beluiken. Doorheen de 19de eeuw schuift het zwaartepunt van de industrie verder weg uit het centrum, richting de vele fabrieken aan de rand van de stad en de Gentse haven in het noordoosten. Hier blijft de concentratie van arbeidershuisvesting erg groot. In deze context ontstaat aan de wijk Groene Briel een grote arbeidersbuurt, bestaande uit enkele door elkaar lopende straatjes met beluiken en arbeidershuisvesting aan de openbare weg. Deze wijk ontstaat voor 1850/1860, maar ook de verdere ontwikkeling van de typologie van het beluik wordt behandeld.

Als reactie op de uitbreiding van de beluiken in het centrum en aan de rand van de stad, voert het stadsbestuur vanaf het midden van de 19de eeuw stedelijke moderniseringsacties door. Deze moesten de stad verfraaien en gezond maken. Volledige arbeidersbuurten werden ontbonden en aan het oog onttrokken. De arbeiders werden hierdoor nog meer naar de rand van de stad verdreven, waar nieuwe arbeidersbuurten groeiden of ontstonden. Eind 19de eeuw zal de positie van de arbeidersklasse echter verbeteren. Hierdoor ontstaat in 1904 de eerste sociale huisvestingsmaatschappij van het land, de Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen. Het is deze maatschappij die na de Tweede Wereldoorlog zal instaan voor het bouwen van nieuwe woningen op de vrijgemaakte grond aan de wijk Groene Briel.

Hoofdstuk 1

Het noordoosten wordt een arbeidersbuurt

1.1 Industriële ontwikkeling

Gent wordt wel eens het Manchester van het vasteland genoemd. Dat komt doordat de Industriële Revolutie, die in het Verenigd Koninkrijk in de 18de eeuw begon, zich vanuit Gent naar de rest van het Europese continent heeft verspreid. In de 19de eeuw, mede door het graven van het kanaal Gent-Terneuzen in 1827 en het aanleggen van het Handelsdok in 1828, kon Gent zich ontwikkelen tot de voornaamste industriestad in de regio. De textielnijverheid was in Gent het belangrijkste.^{1 2} De groeiende industrie in de stad had een grote aantrekkingskracht op veel plattelandsbewoners die tewerkgesteld werden in de fabrieken en in de buurt een woning zochten. In de periode tussen 1740 en 1900 verviervoudigde de Gentse bevolking, van om en bij de 38.000 naar meer dan 160.000 inwoners. De sterkste bevolkingstoename vond plaats in het tweede deel van de 19de eeuw.³ Door de plotse en sterke toename van het aantal arbeiders in de stad, ontstaat een nieuw soort huisvesting in Gent, nl. de beluiken. Daarmee bedoelt men specifiek de groepen huizen rond een pleintje, steegje of enkele steegjes in particulier bezit, die vaak slechts via een enkele doorgang met de openbare weg bereikbaar zijn. De arbeidershuizen werden vaak opgetrokken door een eigenaar of groep eigenaars met het oog op financiële winst, en door fabrikanten die de arbeiders aan de fabriek wilden binden. De huizen zijn gekenmerkt door een lage huishuur en een algemeen gebrek aan comfort. Ze zijn gebouwd met minderwaardige materialen en technieken, bestaan uit twee of drie ruimtes en hebben doorgaans geen sanitair comfort.

¹ BOUCKAERT, C., & VAN AALST, P., *Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest*, Gent, Ultima Thule, 2008, pp. 143-144

² *Gent Gisteren, Ruimtelijk Structuurplan*, Gent, Stad Gent, 2000, geraadpleegd via <http://www.gent.be>, pp. 12-13

³ BOUCKAERT, C., & VAN AALST, P., *Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest*, Gent, Ultima Thule, 2008, pp. 143-144

De eerste beluiken in Gent ontstaan in de jaren 1770-1780 in een van de oudste wijken van de stad, de Heilig Kerstwijk gelegen in het noordoosten van de stad. De huisjes worden tussen de bestaande bebouwing ingepast, zonder enige stedenbouwkundige planning.⁴ Doordat de onbebouwde grond binnen de stadsmuren gebruikt wordt als landbouwgrond, weiland en moerassig hooiland kan hier niet gebouwd worden. Hierdoor bouwt men de noodzakelijke, maar minderwaardige arbeiderswoningen tussen de al bestaande bebouwing op binnenterreinen, achterhoven en in stallingen. Op deze manier kan men nog iets verdienen aan de open ruimte in de kernstad. Hierdoor zal echter ook de bebouwings- en bevolkingsdichtheid in de kernstad enorm toenemen.⁵

Een gekend voorbeeld uit deze periode is Het Pand in Onderbergen, een 13^e-eeuws dominicanenklooster dat, na het uitsterven van de dominicanen, in 1822 verkocht werd aan een zekere P.D. Velleman. Een groot deel van het gebouw werd als huurkazerne ingericht, zodat hier vlog meer dan honderd gezinnen in zeer kleine ruimtes samengepakt werden. (zie figuur 1) Pas in 1956 zou Het Pand onbewoonbaar worden verklaard om later te worden gerenoveerd door de Gentse Universiteit.⁶ Een ander voorbeeld van de 19de-eeuwse inbreiding (in tegenstelling tot uitbreiding) is het Patershol, een wijk vlakbij het Gentse centrum waar ook vele beluiken ontstonden. Pas in de jaren '70 van de 20ste eeuw zou het Patershol gerenoveerd worden.⁷

1.2 Heilig Kerst en Groene Briel

Deze onregelmatige uitbreiding (of eerder inbreiding) werd in de eerste helft van de 19de eeuw tot het uiterste gedreven. Dit alles gebeurde volledig vrij en ongecontroleerd, gezien het voor 1850 niet verplicht was een bouwaanvraag in te dienen voor het zetten van een gebouw.⁸ Vanaf ca. 1840 bouwde men ook beluiken op de moeilijkst bebouwbare gronden, die zich voornamelijk in het noordoosten van de stad bevonden.⁹ De transformatie van dit stadsdeel tot arbeidersbuurt begon langs de invalsweg die loopt van de Meulesteedsesteenweg, langs de Muidepoort, de Voormuide,

⁴ BOUCKAERT, C., & VAN AALST, P., *Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest*, Gent, Ultima Thule, 2008, p. 144

⁵ Ibidem, 2008, pp. 144-145

⁶ Het Pand in de stad Gent. Historiek, *Universiteit Gent*, jg. 1 (nr. 2), oktober 1986, geraadpleegd via <http://www.ehoc.ugent.be>

⁷ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 82

⁸ *Gent – 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>

⁹ *Idem*

Sint-Salvatorstraat en Sleepstraat richting het Sluizeken. Ondanks het moerassig en minderwaardig karakter van de bouwgrond zou deze buurt zich sterk uitbreiden door de vestiging van nieuwe industrie. Grond was hier immers spotgoedkoop.¹⁰

Vanaf het begin van de 19de eeuw vestigen fabrieken zich in gebouwen van religieuze ordes die onder het Napoleontisch regime goedkoop werden verkocht. Ook gebouwen in de historische kernstad, zoals het Gravensteen, ontsnappen hier niet aan.¹¹ De aanwezigheid van industrie heeft directe invloed op de aanwezigheid van beluiken en andere arbeidershuisvesting. In 1800 richt Lieven Bauwens zijn eerste katoenspinnerij op in het Kartuizerklooster aan het Chartreuzeplein (nu het psychiatrisch ziekenhuis Sint-Jan-de-Deo aan het Fratersplein), en start katoendrukker De Vos in 1805 een fabriek op in het Victorinenklooster aan de Groene Briel (nu de Sint-Vincentiuskliniek).¹² Ook de aan de Grauwpoort gevestigde stoombrouwerij De Drie Sleutels zal in de 19de eeuw sterk uitbreiden. De brouwerij groeit uit tot een belangrijke Gentse bierproducent en wordt in 1922 omgevormd tot N.V. Ultra.¹³ In de volgende decennia komen hier vele fabrieken bij, zoals de katoenfabriek Rosseel in 1834 aan de Groene Briel, de vlasspinnerij La Société Linière Gantoise in 1838 en de textielabriek N.V. Voortman (later N.V. Texas) in 1842, beide aan Vogelenzang. Arbeiders van deze laatste fabriek zijn vooral gehuisvest aan de Kartuizerlaan en vlakbij de fabriek aan Berouw en Vogelenzang. De arbeiderswoningen door fabrieken zelf gebouwd waren doorgaans van een iets betere kwaliteit dan de doorsnee werkershuisjes en beluiken.^{14 15}

Het graven van het kanaal Gent-Terneuzen in het verlengde van de door fabrieken en beluiken gedomineerde as Sluizeken-Meulesteedsesteenweg in 1827 en het aanleggen van het Handelsdok in 1828 markeren het begin van de uitbouw van de Gentse Haven. Hierdoor verschuift het zwaartepunt van de Gentse industrie zich definitief van het stadscentrum naar het noordoostelijk deel van de stad.¹⁶ De industrie breidt zich ook uit in de richting van de wijken Rabot en Brugse Poort. Zo richten de broers De Smet in 1811 een katoenspinnerij (later N.V. La Louisiana) op aan de Gebroeders De Smetstraat en wordt in 1838 de textielabriek La Lys opgericht aan de huidige Nieuwewandeling. Aan

¹⁰ BOUCKAERT, C., & VAN AALST, P., *Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest*, Gent, Ultima Thule, 2008, p. 8

¹¹ *Gent – 19de - en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroerendergoed.be>

¹² *Gent Gisteren, Ruimtelijk Structuurplan*, Gent, Stad Gent, 2000, geraadpleegd via <http://www.gent.be>, pp. 12-13

¹³ BOUCKAERT, C., & VAN AALST, P., *Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest*, Gent, Ultima Thule, 2008, p. 66

¹⁴ *Ibidem*, p. 122

¹⁵ *Gent – 19de - en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroerendergoed.be>

¹⁶ *Idem*

de Kerkstraat in de wijk Rabot wordt in de 19de eeuw een dicht bebouwde arbeiderswijk gevormd met beluiken en ook de wijk Brugse Poort komt bol te staan met beluiken en arbeiderswoningen.¹⁷

Het is in deze context dat zich aan de wijk Groene Briel een grote en dicht bebouwde arbeidersbuurt ontwikkelt. Dit gebied dat centraal ligt tussen de wijken Brugse Poort, Rabot en Heilig Kerst, wordt begrensd door de Sint-Margrietstraat, Fabrieksplaats, Palingstraat (nu Groene Briel), het Chartreuzeplein (nu Fratersplein), Lange Schipgracht en een deel van het Meerhemkanaal (later gedempt en nu Tichelrei) en Zaaimanstraat. Inliggende straten zijn Baviaanstraat en Korte Schipgracht (later Moerestraat).¹⁸ Hoewel de Fabrieksplaats enigszins open was, werd de rest van het gebied bijna volledig volgebouwd met huisjes. Het woningencomplex groeit in de loop van de 19de en 20ste eeuw uit tot een van de gekendste en beruchtste buurten van Gent, waardoor men deze als voorbeeld wil gebruiken in de strijd tegen de krotten na de Tweede Wereldoorlog. Wanneer men de wijk besluit te slopen, bestaat deze uit 247 percelen, waarvan 221 ongezonde woningen (of zogenaamde krotten), zes magazijnen en achttien binnenplaatsen, waaronder de wegen van de beluiken.¹⁹

1.3 Ontwikkeling van de beluiken

Van eind 18de tot begin 20ste eeuw kunnen beluiken steeds op eenzelfde manier omschreven worden. Het zijn telkens minderwaardige kleine woningen, gebouwd aan een doodlopende steeg of plein in particulier bezit. Vaak werd de toegang tot het beluik onzichtbaar gemaakt met een kleine doorgang, een deurtje of poortje aan de openbare weg. De percelen waarop de huisjes werden gebouwd, behoorden vaak aan eenzelfde eigenaar toe.²⁰ In sommige gevallen werden kleine wijken gevormd door een verzameling van beluiken en minderwaardige arbeidershuizen langs de openbare weg. Dit was het geval aan de Groene Briel.²¹ De grootste besparing bij het optrekken van deze huisjes kwam door het gebruik van minderwaardige materialen en constructietechnieken, waardoor de woningen sterk in comfort moeten inleveren. Het in serie bouwen van de huisjes, een behoorlijk modern idee, kon de kosten eveneens drukken, maar zorgde ook voor het eenvormige uitzicht van de wijken.²² De

¹⁷ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en slooping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, pp. 82-83

¹⁸ Eigen onderzoek van de fotoreeks over de sloop van de wijk Groene Briel, nr. F 09720 – F 09780, MIAT

¹⁹ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en slooping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 92

²⁰ MOREAU, R., *Deel V, beluiken, poortjes en cités*, Archiefbeelden Gent, Gloucestershire, Tempus, 2003, p. 8

²¹ *Gent – 19de - en 20ste - eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>

²² DUMONT, M.E., *Gent: een aardrijkskundige studie*, Brugge, De Tempel, 1951, p. 278

huizen waren over het algemeen opgebouwd uit twee of twee en een halve bouwlagen, opgetrokken uit baksteen en al dan niet witgeschilderd of bepleisterd, als imitatie van huizen van de meer goeude klasse.²³ Het doorsnee beluikhuisje bestond slechts uit één ruimte per verdieping, een leef- en slaapkamer, met boven al dan niet een zoldertje. Soms was de slaapkamer verdeeld in twee ruimtes, om de kinderen van de ouders te scheiden. Huisjes gebouwd aan de openbare weg waren doorgaans iets ruimer. De benedenverdieping omvatte er vaak een voorplaats, die net als in traditionele arbeidershuizen dienst deed als 'pronkkamer', voor wie dat kon betalen. De keuken diende als leefkamer. Watervoorziening was er voor het gehele beluik, vaak in de vorm van slechts een of enkele toilet(ten) voor het hele beluik. In de oudste beluiken liep door het beluiksteegje een riolering en waar waterleiding van de stad aanwezig was, werden kraantjes beschikbaar gemaakt aan de straat.²⁴

In 1850 werd door het stadsbestuur in Gent een reglement opgesteld voor het bouwen van woningen. Voor elk nieuw huis moest minstens 5 meter ruimte zijn, de toegang tot een beluik moest minstens 3,5 meter zijn en huizen moesten bestaan uit minstens twee bouwlagen en een grondoppervlakte van 12 m² hebben. Deze reglementen werden echter vaak omzeild, waardoor aan de situatie bitter weinig veranderde.²⁵ Deze reglementen waren ingegeven door de slechte omstandigheden waarin men in de beluiken leefde en bleef leven. Doordat huisjes rug aan rug werden gebouwd, moest men inboeten op vlak van privacy en hygiëne. Doordat de oriëntatie van de huizen volledig bepaald werd door de speculatieve verkaveling van de percelen, kregen vele bewoners weinig licht binnen. Vaak was er geen mogelijkheid tot verluchting, vb. met een koertje. Ook een eigen toilet ontbrak meestal. Deze omstandigheden bleven ook na 1860 van toepassing. Het is pas aan het einde van de 19de eeuw dat hier wat verandering in kwam.²⁶

In 1860 woonde een vierde van de Gentse bevolking in een hierboven beschreven minderwaardige arbeiderswoning en zoals aangehaald woonden velen te dicht samen op een veel te kleine oppervlakte.²⁷ Na 1860 zou hier enigszins verandering in komen. Tot dan werd aan de Gentse stadspoorten tol geïnd op ingevoerde producten zoals bouwmaterialen en voeding. In 1860 werden deze octrooirechten afgeschaft, waardoor vele omliggende landbouwgronden vrij voor bebouwing kwamen te liggen. Industriëlen en grootgrondbezitters zagen hierin de mogelijkheid sterk uit te

²³ *Gent – 19de - en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

²⁴ CAPITEYN, A. (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939* (uitgave n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Museum Arnold Vander Haeghen) van 16 september tot 26 november 1995), Gent, Stad Gent, 1995, pp. 25-26

²⁵ *Gent – 19de - en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

²⁶ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 168

²⁷ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 2

breiden. Dat leidde tot iets betere (hygiënische) omstandigheden voor de arbeidersbevolking.²⁸ Doordat de tol op bouwmaterialen wegviel, verdween ook de rem op het bouwen van meer beluiken. Het aantal steeg van 628 in 1860 tot 681 in 1867. Door de ruimtelijke expansie verminderde voor het eerst in de 19de eeuw de bevolkingsdichtheid, wat de hygiënische omstandigheden enigszins ten goede kwam.²⁹

De wijken die net buiten de vroegere stadsomwalling lagen, raken dichter bebouwd en bevolkt. De bebouwde oppervlakte ontwikkelde zich in alle richtingen van de stad, maar na 1863 nam de uitbreiding richting het noorden een vlucht door de opening van het Verbindingskanaal tussen de Gentse haven en het kanaal Gent-Brugge, de Brugse Vaart.³⁰ Hier vestigde zich nieuwe industrie, waarop nieuwe arbeidershuisvesting zou volgen. Deze stadsuitbreiding gebeurde bijna volledig op privé-initiatief en was bijzonder winstgevend voor grootgrondbezitters en industriëlen.³¹ Stadsdelen die in deze context ontstaan zijn o.a. de Sint-Antoniushoek, Molenaarsstraat en zijstraatjes Meel-, Tarwe-, Gerst- en Kluizenaarstraat, de groep beluiken aan de Rodelijvekenstraat bij de fabriek van Joseph de Hemptinne en de wijk bij het Rabot. De wijk aan de Brugse Poort bleef groeien zonder (stedenbouwkundige) planning.³² Onder druk van de opkomende socialistische beweging waren de gebouwde arbeiderswoningen uit deze periode van een iets betere kwaliteit dan de vroegere generaties woningen. De huizen en straatjes waren iets ruimer, de sanitaire voorzieningen waren iets beter. Toch bleef de speculatie belangrijker dan het wooncomfort van de arbeider. Aan de Rodelijvekenstraat werden door fabrieksbaas Joseph de Hemptinne tussen 1894 en 1909 vier beluiken gebouwd, in de volksmond gekend als 'Cité de Hemptinne'. Deze steegjes tonen een homogene verzameling van iets comfortabelere arbeidershuisjes.³³

Ondanks de uitbreiding van arbeidershuisvesting in alle richtingen bleven het vooral de wijken van het noorden tot noordoosten waar de grootste concentratie aan arbeiders woonde. Rond de eeuwwisseling bestond meer dan de helft van de bebouwing er uit arbeidershuizen en beluiken. Het aantal slechte arbeiderswoningen daalde echter wel door de beweging die was ingezet in de laatste

²⁸ BOUCKAERT, C., & VAN AALST, P., *Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest*, Gent, Ultima Thule, 2008, pp. 144-145

²⁹ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 103

³⁰ SCHOLLIERS, P., & AVONDTS, G., *De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw, herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden van de werkkrachten van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 1977, p. 134

³¹ *Gent Gisteren, Ruimtelijk Structuurplan*, Gent, Stad Gent, 2000, geraadpleegd via <http://www.gent.be>, pp. 14-15

³² *Idem*

³³ *Gent – 19de - en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

decennia van de 19de eeuw.³⁴ Ondanks de betere woonomstandigheden in de nieuwe beluiken blijven de huisvestingsproblemen bestaan. Hierdoor zouden in komende decennia noodzakelijke maatregelen getroffen worden en zal het Gentse stadsbestuur in het Interbellum een heuse strijd tegen de krotten opzetten.

³⁴ SCHOLLIERS, P., & AVONDT, G., *De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw, herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden van de werkkrachten van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 1977, p. 153

Hoofdstuk 2

Ontstaan van de Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen

2.1 Stadsmodernisatie

Vanaf het midden van de 19de eeuw voerde het Gentse stadsbestuur grote saneringen door in de stad. Men was verontwaardigd door de aanwezigheid van grote arbeidersbuurten en het gevaar dat deze betekenden voor de openbare hygiëne in het stadscentrum.¹ Door een wet van 1858, aangepast in 1867, konden buurten 'in stroken' onteigend worden. Op die manier vermeerde men het betalen van schadevergoedingen bij het ongezond verklaren van afzonderlijke woningen.² Volksbuurten worden voortaan actief ontbonden onder het mom van het argument hygiëne.³ Een wetsvoorstel om uitgezette arbeiders te herhuisvesten in vervangende arbeiderswoningen werd uit de wetgeving geweerd, waardoor vervangingsbouw volledig wegviel.⁴ Het stadsweefsel van arbeidersbuurten werd ook op andere manieren sterk aangetast. In de Heilig Kerstwijk wordt met de Tolhuislaan, parallel met de as Sluizeken-Meulesteedsesteenweg, een nieuwe rechte laan getrokken, dwars door de in de eerste helft van de 19de eeuw ontwikkelde arbeidersbuurt.⁵ In 1902 wordt aan

¹ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 169

² Ibidem, p. 161

³ Ibidem, p. 145

⁴ Ibidem, p. 181

⁵ SCHOLLIERS, P., & AVONDTS, G., *De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw, herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden van de werkkrachten van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 1977, p. 153

de wijk Groene Briel de Schipgracht gedempt. Deze maatregel werd doorgevoerd voor het gezond maken van buurten die al lang geplaagd werden door overstromingen en hygiënische problemen.⁶

Het Zollikofer-De Vigneplan van de jaren 1880 is het hoogtepunt van deze stadsverfraaiing. De monumenten in de binnenstad, in het bijzonder de torens van de Sint-Niklaaskerk, het Belfort en de Sint-Baafskathedraal, werden vrijgemaakt van de huizenblokken en nauwe straatjes rondom. Hierdoor ontstond een nieuw stratennet en open pleinen als het Emile Braun- en Sint-Baafsplein.⁷ Vanaf het Zuidstation werd een vlotte verbinding gemaakt via de Vlaanderenstraat, die splitst in de Henegouwenstraat/Volderstraat en Limburgstraat richting de drie historische torens.⁸ Net op deze verbinding lag de Nederscheldewijk, met de beruchte arbeiderswijk 'mooi Hoveken', geteisterd door wateroverlast en sociale problemen.⁹ Het plaatsen van het standbeeld van Lieven Bauwens, ontworpen door beeldhouwer Pieter De Vigne-Quyo, op de plaats waar de Vlaanderenstraat zich opsplijt, lijkt in dat opzicht bijzonder cynisch. Lieven Bauwens, de 'vader' van de industriële revolutie werd hier geplaatst op een plek die veel prestige uitstraalde, maar waarvoor bijzonder veel arbeiders uitgezet werden en een hele volksbuurt ontmanteld werd.¹⁰ (zie figuur 2) Door deze ingrepen daalde het aantal kleine en verspreide beluiken in de binnenstad inderdaad, maar het aantal bewoners van beluiken daalde maar vanaf 1890. Aan de rand van de stad doken immers nieuwe en grotere beluiken op, voornamelijk in de eerder vernoemde wijken Brugse Poort, Rabot en Heilig Kerst. Hierdoor werd de armste laag van de bevolking in de kernstad aan het zicht onttrokken, maar bleef aan de buitenwijken van de stad het slachtoffer van slechte huisvesting en huisjesmelkerij.¹¹

Het verdwijnen van vele oude arbeidersbuurten zette velen aan tot denken. In 1899 publiceerde Armand Heins een verzameling tekeningen van 'oude hoekjes van Gent', die later werd heruitgegeven. Heins breekt een lans voor het pittoreske. Hij betreurt de bijna dagelijkse afbraak van oude huizen, kronkelende steegjes, vervallen straten, hele volksbuurten, maar gaat er van uit dat deze werken grotendeels noodzakelijk zijn om de stad leefbaar te houden. Met zijn tekeningen wil hij het beeld van de door de voorouders opgebouwde stad blijvend in herinnering brengen.¹² Nostalgie naar vroegere tijden is duidelijk merkbaar wanneer hij spreekt over de afgebroken wijken aan de Nederschelde of de Heirnis met de Rietgracht. Naast historische monumenten in het stadscentrum

⁶ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 169

⁷ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 4

⁸ *Gent Gisteren, Ruimtelijk Structuurplan*, Gent, Stad Gent, 2000, geraadpleegd via <http://www.gent.be>, p. 15

⁹ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 164

¹⁰ *Lieven Bauwens*, 2010, geraadpleegd in juni 2014 via <http://www.standbeelden.be/standbeeld/467>

¹¹ DESEYN, G., *Beluikentocht 24/11/1979*, Gent, Gentse Vereniging voor Stadsarcheologie (G.V.S.A.), 1979, p. 7

¹² HEINS, A., *Oude hoekjes van Gent* (A.-M. VANDEN ABEELE, & H. EECKHOUT, vert.), Nazareth, De Klaroen n.v., s.d. (oorspronkelijk werd gepubliceerd in 1899)

vereeuwigde hij ook enkele beelden van het beluik aan de Groene Briel, nl. rond de Tichelrij/Tichelrei, de Lange Schipgracht en de Palingstraat.¹³ (zie figuren 3, 4)

2.2 Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen

Een andere reactie die zich in deze periode opdroeg, en een grotere invloed zou hebben op het leven van de arbeider, was die van het bredere publiek. De ontsteltenis van de burgerij t.o.v. de beluiken en arbeidersbuurten sijpelde eind 19de eeuw door naar het stadsbestuur. Door de eerste nationale huisvestingswet, nl. de Wet Beernaert die in 1889 aangenomen werd, ontstaan in 1891 twee Gentse beschermingscomités die zich ontfermen over de bouw, verkoop en verhuur van arbeiderswoningen.¹⁴ De op eigendomsverwerving gerichte wet had weinig resultaat in de stad Gent.¹⁵ De wet bood geen oplossing voor wie zelfs met de voorziene voordelige leningen niet over voldoende kapitaal beschikte voor het verwerven of bouwen van een eigen woning. De grote vraag naar gezonde woningen dichtbij de fabrieken in de steden bleef hoog.¹⁶ In de jaren volgend op de oprichting van de beschermingscomités werden enkele min of meer onafhankelijke onderzoeken gevoerd naar de omstandigheden in de beluiken.¹⁷ Volgens het meest uitgebreide onderzoek uit deze periode, gevoerd in 1904, blijkt dat het aantal goede huizen en beluiken in de stad daalde, en het aantal slechte huizen en beluiken steeg. Dit alles ondanks de stadssaneringen en –verfraaiingen van de decennia hiervoor.¹⁸ Het stadsbestuur besloot het heft in eigen handen te nemen door de oprichting van de eerste sociale huisvestingsmaatschappij van het land, de Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen. Dat de Wet Beernaert het krottenprobleem niet bij de wortels aanpakte, is een van de redenen waarom het Gentse stadsbestuur beslist zelf actie te ondernemen. Er was hoge nood aan gezonde, comfortabele en betaalbare huisvesting waar ook de armste laag van de bevolking kon van genieten.

¹³ HEINS, A., *Oude hoekjes van Gent* (A.-M. VANDEN ABEELE, & H. EECKHOUT, vert.), Nazareth, De Klaroen n.v., s.d. (oorspronkelijk werd gepubliceerd in 1899)

¹⁴ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 183

¹⁵ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, pp. 16-17

¹⁶ Ibidem, pp. 22-23

¹⁷ DE VISSER, J., & UYTTERHAEGEN, F. (red.), *Onderzoek naar de Gentse beluiken, bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*, Gent, WIARUG, 1978, pp. 13-14

¹⁸ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, pp. 50-51

Op 5 augustus 1901 besloot het stadsbestuur hiervoor zelf initiatief te nemen en een maatschappij voor goedkope woningen op te richten. De goedkeuring van de hogere overheid liet enkele jaren op zich wachten, maar op 20 oktober 1904 was de Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen dan toch de eerste sociale huisvestingsmaatschappij van Gent en van het land.¹⁹ Het doel was het bouwen, verhuren en verkopen van arbeidershuizen of goedkope woningen in Gent of de buurgemeenten.^{20 21} De belangrijkste architect van de maatschappij en tevens lid van de beheerraad was Charles Van Rysselberghe. Hij zette zich in om bouwplannen te bestuderen, uit te werken en te laten uitvoeren.²² Het belangrijkste project dat de maatschappij voor de oorlog uitvoerde was een door Van Rysselberghe ontworpen complex van 81 woningen aan de Zebrastraat, in de volksmond 'de Cirk' geheten. Het was het eerste woningbouwproject in Gent dat inzette op meergezinswoningen.²³ Van 1905 tot 1915 werden in totaal 241 goedkope arbeiderswoningen gebouwd.²⁴ De Gentse Maatschappij stond bekend als model voor de omringende steden. Zo kwam in 1913 het beschermingscomité der werkmanswoningen van Oostende de maatschappij bezoeken om te kijken hoe men in Gent omging met de problematiek.²⁵

¹⁹ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 92

²⁰ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 52

²¹ Ik zal naar deze maatschappij in dit werkstuk verder refereren als de Gentse Maatschappij

²² DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, p. 5

²³ Ibidem, pp. 56-57

²⁴ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 5

²⁵ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 92

Deel 2

Interbellum

In dit tweede deel worden de ontwikkelingen in het Interbellum besproken. Deze tijd wordt gekenmerkt door een algemene en aanhoudende woningnood, aanvankelijk als gevolg van de Eerste Wereldoorlog en later als gevolg van de algemene economische crisis in de jaren dertig. In 1919 ontstaat de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, wat de bouw van sociale woningen in het hele land moet stimuleren. Hierdoor ontstaan in Gent nog vijf andere sociale huisvestingsmaatschappijen. Deze zullen vooral vanaf eind jaren twintig een relatief groot aantal nieuwe sociale woningen bouwen. Deze piek aan nieuwe woningen komt er vooral door de strijd die het Gentse stadsbestuur vanaf 1930 wil aanbinden tegen de verkrotte en verkrottende arbeidersbuurten die de stad al lang plagen. Eind jaren dertig wordt tussen de Kortrijksepoortstraat en Karel Van Hulthemstraat het beluik 'De Zavelpoort' gesloopt, waarna hier drie modernistische appartementsblokken gebouwd worden.

In dezelfde periode heeft men plannen om de wijk aan de Groene Briel te saneren. Er worden kleine veranderingen aangebracht aan de rooilijnen. In 1939 wordt echter een ontwerp gemaakt voor een modernistische woonwijk aan de Groene Briel, waarvoor de bestaande bebouwing gesloopt dient te worden. Dit ontwerp, waarschijnlijk van de hand van architect Fritz Coppieters, wordt vergeleken met courante modellen voor sociale huisvesting die in het Interbellum worden aangewend. Hierbij is er ook aandacht voor de evolutie van de hoogbouw in Gent, beginnend vanaf de bouw van het complex Scheldeoord. De invloeden van de CIAM-beweging en de Amsterdamse school vormen een leidraad.

Hoofdstuk 3

Woningnood en strijd tegen de krotten

3.1 Blijvende woningnood

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden vooral streken in West-Vlaanderen volledig verwoest. Overal heerste echter woningnood aangezien men onder de bezetting nergens meer had gebouwd en alle middelen na de oorlog werden ingezet in de frontstreek. Door een sterke verhoging van bouwkosten en een wet die huishuur kunstmatig laag hield, waren beleggingen van particulieren ondermaats.^{1 2} Deze algemene woningnood bracht de oprichting van een nationale maatschappij die zou instaan voor het bouwen, verhuren en verkopen van goedkope woningen in een stroomversnelling. In 1919 werd de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen (NMGWW) opgericht, een overkoepelende structuur die de lokale besturen moest helpen om goedkope woningen te bouwen in de eigen gemeente. De NMGWW was van bij het begin zeer actief in het bouwen van goedkope woningen.³

Doordat bouw materiaal en financiële middelen na WO I schaars waren, moest de in 1904 ontstane Maatschappij der Werkmanswoningen op erkenning en financiële steun van de NMGWW wachten. In 1921 werd de maatschappij erkend, op voorwaarde dat deze haar naam veranderde in Gentsche Maatschappij voor Goedkope Woningen.⁴ In 1919 nam architect Oscar Van de Voorde de plaats in van Charles Van Rysselberghe als 'huisarchitect' van de Gentse Maatschappij. Naast Oscar Van de Voorde en zijn broer Albert zetten architecten J. Minnaar, maar vooral Paul De Taeye zich in

¹ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 6

² DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, p. 6

³ *100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken*, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, p. 21

⁴ DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, p. 6

voor de huisvestingsmaatschappij in het Interbellum.⁵ Naast de erkenning door de NMGWW van de Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, ontstonden in de jaren 1921-1923 nog vijf andere Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen. In 1921 worden de Gentse Haard (of Le Foyer Gantois) en Meirelbeeksche Goedkope Woningen (later Merelbeekse Sociale Woningen) opgericht, in 1922 de Gendbrugsche Haard/Gentbrugse Haard en de Samenwerkende Maatschappij tot het bouwen van goedkope woningen en woonvertrekken in Ledeborg (vanaf 1955 Gezonde Huisvesting geheten) en in 1923 de socialistische maatschappij De Goede Werkmanswoning.^{6 7} (zie bijlage 1) Het Gentse stadsbestuur wou de activiteiten van deze sociale huisvestingsmaatschappijen ondersteunen, maar in de periode 1921-1924 waren het echter enkel de Gentse Maatschappij en de Gentse Haard (Le Foyer Gantois) die concrete projecten realiseren, respectievelijk goed voor 678 en 95 woningen.⁸ In een overzicht van de woningbouw in het Interbellum, gepubliceerd door het Gentse stadsbestuur in 1948, wordt duidelijk dat er van 1923 tot 1927 slechts 1 noemenswaardig sociaal huisvestingsproject werd gebouwd, nl. een tuinwijk aan de Zwijnaardsesteenweg.⁹ (zie tabel 1)

Omdat het oprichten van enkele sociale huisvestingsmaatschappijen op korte termijn geen oplossing kon bieden aan de grote woningnood die na de Eerste Wereldoorlog heerste, nam de stad Gent in 1922 de maatregel zich te beroepen op de noodwoningen van het Koning Albertfonds, dat tijdens de Eerste Wereldoorlog werd opgericht.¹⁰ Gent zou tot 1932 in totaal 855 noodwoningen optrekken. De meeste daarvan werden in groepen aangebouwd, vb. op het gebied rond de Afrikalaan, in de Rijsenbergwijk aan de Patijntjes- en Sportstraat of in de Bloemekenswijk rond de Francisco Ferrerlaan en het Van Beverenplein.¹¹ Dat er vijf jaar na het einde van de oorlog nog noodwoningen worden gebouwd in de stad, toont aan dat de woningnood na de wederopbouw niet voorbij was.¹² Oorzaken van de aanhoudende woningnood waren vooral de demografische ontwikkelingen en liberale huisvestingswetten die weinig oog hadden voor de armste lagen van de

⁵ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 8-9

⁶ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 65

⁷ *Voorstelling*, Merelbeekse Sociale Woningen, geraadpleegd via <http://www.merelbeeksesocialewoningen.be>

⁸ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 7

⁹ *Ibidem*, pp. 7-8

¹⁰ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 96

¹¹ CAPITEYN, A. (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939* (uitgave n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Museum Arnold Vander Haeghen) van 16 september tot 26 november 1995), Gent, Stad Gent, 1995, p. 30

¹² GOBYN, R., *De woningnood en het probleem van de voorlopige huisvesting in België na de Eerste Wereldoorlog*, in: SMETS, M. (red.), *Resurgam, de Belgische wederopbouw na 1914 (pp. 169-187)*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1985, pp. 182-183

bevolking.¹³ In 1922 keerde men met de op eigendomsverwerving gerichte Wet Moyersoën immers terug naar de ideeën van de Wet Beernaert uit 1889.¹⁴ Daarbovenop komt men na de Amerikaanse beurscrash in een wereldwijde, jarenlange economische crisis terecht.¹⁵ De woningnood hield aan tot aan de Tweede Wereldoorlog, want hoewel er in 1940 genoeg woningen beschikbaar waren in België, leefde een groot aantal van de gezinnen nog in minderwaardige arbeidershuisvesting. De woningencrisis bleek vooral van kwalitatieve aard te zijn. Door de grootscheepse stadssaneringen, de strengere regels op beluiken en de sociale huisvestingsprojecten van de Gentse Maatschappij voor de oorlog daalde het aantal beluiken in Gent gestaag tot 1910, maar door de bouwstop tijdens de oorlog en de aanhoudende woningencrisis na de Eerste Wereldoorlog kon men deze daling niet volhouden.¹⁶

3.2 Strijd tegen de krotten

3.2.1 Opsporing en beoordeling

Het Gentse stadsbestuur wou komaf maken met het minderwaardige woningenbestand en besloot hiervoor vanaf 1930 een heuse strijd tegen krotwoningen aan te binden. Het grootste verschil met de vooroorlogse periode was dat dit keer wel zou worden voorzien in vervangingswoningen.¹⁷ Het belangrijkste instrument in die strijd tegen de krotten was de onbewoonbaarheidsverklaring. Bij de openbare verkoop van een beluik onderzocht het stadsbestuur onmiddellijk of een woning onherstelbaar vervallen was (en dus een krotwoning was). Indien dit het geval was, werd deze woning onbewoonbaar verklaard.¹⁸

¹³ GOBYN, R., *De woningnood en het probleem van de voorlopige huisvesting in België na de Eerste Wereldoorlog*, in: SMETS, M. (red.), *Resurgam, de Belgische wederopbouw na 1914* (pp. 169-187), Brussel, Gemeentekrediet van België, 1985, pp. 182-183

¹⁴ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, pp. 305-306

¹⁵ *Idem*

¹⁶ DUMONT, M.E., *Gent: een aardrijkskundige studie*, Brugge, De Tempel, 1951, pp. 298-299

¹⁷ HEYNS, M., *De krotwoning als 'sociaal probleem nr. 1'. De Wet inzake Krotopruijing van 1953 en de sanering van de oude stadswijken*, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, O10, 2006, 146-162, pp. 152-153

¹⁸ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 10

Voor de opsporing van krotwoningen werd een speciale dienst opgericht onder de technische stadsdienst.¹⁹ Hoewel niet elk beluik bestond uit krotten en niet elke krotwoning zich in een beluik bevond, bracht de dienst voor het opsporen van krotten vooral tijd door in beluiken. Van elk beluik werd een grondplan gemaakt, waarop werd aangeduid welke woningen onmiddellijk onbewoonbaar dienden te worden verklaard en welke woningen nog enige tijd voor bewoning vatbaar waren.²⁰ Voor elke krotwoning werd nadien een steekkaart ingevuld. Op deze kaart werd informatie opgetekend over het gebouw, de bewoning, de afmetingen en toestand van de ruimtes, hygiëne, enz. Dat werk werd grotendeels na de Tweede Wereldoorlog voortgezet. Aan de hand van deze steekkaarten werd duidelijk welke voorwaarden men stelde om al dan niet te spreken van een krotwoning. Is er een minimum aantal ruimtes (volgens de stedelijke bouwverordeningen) en zijn deze groot genoeg? Is er genoeg licht en lucht? Is de woning vochtig? Is het drinkwater gezond en is er een afzonderlijk toilet? Hoe oud of vervallen is de woning? Ook de bewoning of samenstelling van het bewonend gezin en de ligging ten opzichte van de openbare weg waren van belang. Dit onderzoek werd gevoerd door stadsbouwmeesters en –opzichters, advies werd gegeven door geneeskundigen.²¹ De woningen die moesten verdwijnen, werden in drie categorieën onderverdeeld. Ten eerste moesten de onherstelbare krotwoningen, woningen die vervallen waren of waarvan de ruimtes te klein waren, onmiddellijk gesloten worden. Sommige woningen waren daarnaast overbevolkt, maar waren verder aanvaardbaar. Hier werden herstellings- of aanpassingswerken verplicht. Een derde categorie bestond uit goedkope logementhuizen, die ook moesten verdwijnen, en woonschepen, woonwagens en bewoonde kelders. Over deze laatste categorie maakte men zich weinig zorgen, deze zouden vanzelf verdwijnen van zodra de woningnood minderde.²² Vanaf 1930 begint men met het onbewoonbaar verklaren van krotten. De jaren 1935 en 1936 vormen daarin het hoogtepunt met resp. 121 en 160 onbewoonbaar verklaarde krotten.²³ In 1941 volgt een tweede kort hoogtepunt, als poging om het aantal krotten alsnog sterk te doen dalen.^{24 25} (zie tabel 2) Ondanks deze ‘strijd tegen de krotten’ daalde het aantal beluiken in de stad niet spectaculair. Net voor de oorlog ontdekte het stadsbestuur enkele voorheen ‘onzichtbare’ beluiken waardoor het aantal terug licht steeg. Deze stijging zal tijdens de oorlog niet weggewerkt worden, gezien het in oorlogstijd niet de prioriteit was woningen te sluiten. Ondanks de gevoerde maatregelen woonden in 1946 meer dan 17.000 Gentenaars in een beluik, een hoogtepunt sinds vele jaren.²⁶

¹⁹ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 80

²⁰ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 10

²¹ Ibidem, p. 12

²² Ibidem, p. 11

²³ Ibidem, p. 13

²⁴ Idem

²⁵ DE VISSER, J., & UYTTERHAEGEN, F. (red.), *Onderzoek naar de Gentse beluiken, bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*, Gent, WIARUG, 1978, pp. 18-19

²⁶ Ibidem, p. 9

3.2.2 Nieuwe sociale woningen

Hoewel in de eerste helft van de jaren 20 enkele nieuwe sociale huisvestingsmaatschappijen ontstonden, kwam de bouwactiviteit van deze maatschappijen slechts pas echt op gang vanaf eind jaren twintig. Een van de redenen van deze vertraging is dat de NMGWW pas vanaf 1927 kredieten kan verlenen in het kader van de strijd tegen de krotten.²⁷ De vele sociale woningen die gebouwd werden tussen 1928 en 1933 anticiperen op (of zijn een antwoord op) deze strijd tegen de krotten van het Gentse stadsbestuur sinds 1930. Vanaf de eerste Wet op de Krotopruijing van 1931 werden sociale huisvestingsmaatschappijen ook verplicht vervangingswoningen te voorzien vooraleer woningen onbewoonbaar konden worden verklaard.²⁸ Gezien de sociale huisvestingsmaatschappijen de vraag naar goedkope woningen niet konden bijhouden, besloot het stadsbestuur in te grijpen.²⁹ In 1932 werden 83 huurwoningen gebouwd aan de Francisco Ferrerlaan in de Bloemekenswijk.³⁰ In 1929-1931 werd het belangrijkste vooroorlogse sociale huisvestingsproject, en met 426 woningen ook het grootste, in Gent gerealiseerd, nl. het Scheldeoord aan de Tankstraat, Wolterslaan en Scheldelaan. Met de vijf tot zes verdiepingen was dit de eerste aanzet tot hoogbouw in Gent.³¹ Naast het Scheldeoord ontwierp Paul De Taeye in 1930 ook het Rustoord Désiré Cnudde (nu Rustoord A. Van Hoorebeke) in modernistische stijl.³²

Ook in de wijk Groene Briel werd gebouwd. In 1934 wordt door de Gentse Haard een door architect Amand Robert Janssens ontworpen appartementsgebouw met 15 woningen gebouwd op de hoek van de Zaaianstraat (nu Dobbel Slot) en Baviaanstraat.³³ (zie figuur 5) In 1936 werd aan de Sint-Margrietstraat door de Gentse Haard nog een appartementsgebouw opgetrokken met tien woningen.³⁴ Vanaf 1934 vertraagde de productie van sociale woningen echter sterk om in 1937 en 1938 helemaal stil te vallen. Door de economische crisis kan de NMGWW immers geen kredieten

²⁷ DE REUCK, W., *Volkshuisvesting en wederopbouw in België* (ongepubliceerde doctoraatsthesis), Gent, Rijksuniversiteit Gent, 1947, pp. 199-200

²⁸ HEYNS, M., De krotwoning als 'sociaal probleem nr. 1'. De Wet inzake Krotopruijing van 1953 en de sanering van de oude stadswijken, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, O10, 2006, 146-162, pp. 152-153

²⁹ DE HERDT, R., GYSSELING, M., VOS, R., POELMAN, H., & BALTHAZAR, H., *Van wei tot wijk, ter herdenking van het honderdjarig bestaan van de Gentse wijk Heirnis, 1888-1988*, Gent, Het Volk, 1988, p. 153

³⁰ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 7-8

³¹ DE HERDT, R., GYSSELING, M., VOS, R., POELMAN, H., & BALTHAZAR, H., *Van wei tot wijk, ter herdenking van het honderdjarig bestaan van de Gentse wijk Heirnis, 1888-1988*, Gent, Het Volk, 1988, p. 153

³² *Gent – 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

³³ Bouwaanvraag 94/346, 1994, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

³⁴ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 7-8

meer verlenen. In 1939 en 1940 worden weer sociale woningen gebouwd.³⁵ Op de vooravond van de Tweede Wereldoorlog leken er genoeg woningen in Gent te zijn, maar een tiende van de bevolking woonde echter nog in de beluiken. De Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen bouwden in het Interbellum samen in totaal 1.647 goedkope woningen. Maar door de bouwstop tijdens de Tweede Wereldoorlog en de woningnood die erop volgde, diepten de problemen die men voor de oorlog al probeerde op te lossen, verder uit.

3.2.3 Groene Briel en Zavelpoort

In het licht van de krotopruijing werden twee nieuwe Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen opgericht. In 1928 ontstaat de katholiek geïnspireerde Volkshaard. De maatschappij was vooral gericht op de verkoop van arbeiderswoningen, het bezitten van een eigen woning zou immers de krottenplaag oplossen.³⁶ In 1930 werd door de Gentse Haard de Gezonde Werkmanswoning opgericht, met de strijd tegen de krotten als doel.³⁷ De maatschappij zou woningen bouwen voor uitgezette bewoners en actief krotten saneren om in 1941 terug opgeslorpt te worden door de Gentse Haard.³⁸ Een noemenswaardig project van de Gezonde Werkmanswoning is de sloop van het beluik 'de Zavelpoort' aan de Karel Van Hulthemstraat en Kortrijksepoortstraat. De maatschappij nam hiervoor zelf het initiatief en was door de wet van 1931 verplicht vervangingswoningen te bouwen op de vrijgekomen ruimte. In 1938 kwam hier een modernistisch appartement met woningen en winkels in de plaats. Dit project wordt verder besproken in volgend hoofdstuk.³⁹

Net zoals voor de Eerste Wereldoorlog zag het stadsbestuur de strijd tegen de krotten als een instrument om stadswijken te moderniseren. In 1936 werd in opdracht van het stadsbestuur een aflijnings- en onteigeningsplan ontworpen met als hoofddoel het breder maken van Dobbelslot/Zaaimanstraat en Groene Briel/Palingstraat in de wijk Groene Briel. (zie figuren 6, 7) Dobbelslot zou verbreed, rechtgetrokken en doorgetrokken worden tot aan het uiteinde van de straat Groene Briel. Ook deze straat zou verbreed worden. De hoeken van Dobbelslot met de Sint-Margrietstraat en Baviaanstraat werden vereenvoudigd en afgerond. Parallel aan de Baviaanstraat zou een nieuwe straat komen. Deze straat en de doorgetrokken straat Dobbelslot werden dwars door het bestaande weefsel getrokken. Op het plan werden vele huisjes aangeduid als te onteigenen. Vele gebouwen,

³⁵ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 7-8

³⁶ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 93

³⁷ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 7

³⁸ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, pp. 92-93

³⁹ *Sociaal wooncomplex*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

vooral woningen, waren in slechte staat en zouden onteigend worden.^{40 41} Een van de redenen waarom de straten moesten rechtgetrokken en verbreed worden, was het steeds drukker wordend verkeer op dit punt.⁴² Uit het plan van de bestaande toestand van de wijk, dat werd opgesteld naar aanleiding van de daadwerkelijke sanering, kan opgemaakt worden dat het ontwerp van 1936 gedeeltelijk zou worden uitgevoerd. (zie figuur 8) Het begin van Dobbel Slot (tussen Sint-Margrietstraat en Baviaanstraat) is inderdaad verbreed, met uitzondering van drie woningen die worden gesloopt in 1956-1958. Ook de hoek van Dobbel Slot en de Baviaanstraat werd vereenvoudigd, al gebeurde dit niet exact zoals op het plan van 1936. Er is nooit een straat parallel met de Baviaanstraat gekomen en de straat Dobbel Slot werd niet doorgetrokken tot aan de straat Groene Briel. Ook de onteigeningen aan Lange Schipgracht werden niet doorgevoerd.⁴³ De wel uitgevoerde ingrepen konden de buurt echter niet gezond maken. Een veel ingrijpender plan was nodig. Reeds in 1939 waren plannen om de volledige wijk aan het Groene Briel volledig te slopen en er een nieuwe wijk te bouwen, bestaande uit hoogbouwappartementen.^{44 45} (zie figuren 9, 10) Door de oorlog werd dit plan opzij geschoven, maar na de bevrijding was deze wijk de eerste die gesloopt werd en plaats moest maken voor nieuwe vervangende hoogbouw. Ook dit project komt aan bod in volgend hoofdstuk.

⁴⁰ *Dobbel Slot (voorheen Zaaimanstraat), verbreding op 12 meter, aflijnings- en onteigeningsplan, 1936, 2027/3, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

⁴¹ *Groene Briel (voorheen Palingstraat), aflijning, 1936, 2027/6, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

⁴² Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1936, pp. 192-193

⁴³ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent*

⁴⁴ *Gezondmaking van het kwartier der Fabriekplaats, Stad Gent, Algemeene Stedebouwdienst, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent*

⁴⁵ *Voorontwerp voor meergezinswoningen op te richten op de Fabriekplaats, Stad Gent, Algemeene Stedebouwdienst, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent*

Hoofdstuk 4

Modernisme en hoogbouw

4.1 Aangepaste normen en CIAM-principes

In het Interbellum investeerden de nationale huisvestingsmaatschappijen in de studie naar modelplannen ter ondersteuning van de erkende lokale bouwmaatschappijen. In 1924 werden de eerste dergelijke plannen gepubliceerd door de NMGWW. Men ging uit van een minimumplan voor nieuwe woningen. Door in te zetten op een maximale benutting van de ruimte, met andere woorden zo weinig mogelijk ruimte- en oppervlakteverspilling, zou men kosten kunnen drukken zonder aan kwaliteit of comfort te moeten inboeten. In werkelijkheid was het vooral de bescheiden woonoppervlakte die de kostprijs naar omlaag haalde. Met de plannen kwam men echter wel tegemoet aan het stijgend welvaartspeil en de hogere eisen rond comfort en hygiëne die daarmee gepaard gaan. De minder gegoede klasse van de maatschappij kon steeds meer delen in de groeiende welvaart. Men hoopte ook enigszins via een verbetering van de woonomgeving de levenswijze van deze klasse te verbeteren. De plannen zouden het gezinsleven bevorderen en een stabiliserende rol spelen in de maatschappij.^{1 2} In aangepaste plannen, door de NMGWW in 1927 uitgegeven, waren de nuttige oppervlakten iets groter. Een 'beste kamer' werd steeds geweerd en vervangen door een extra ruime woonkamer, voor het eerst over de hele diepte van het gebouw. Net als in 1924 werd geen badkamer voorzien en bleef de wc slechts van buiten toegankelijk.³ In 1929 publiceert de NMGWW de eerste typeplannen voor appartementsgebouwen. Een badkamer en wc

¹ FLORÉ, F., *Nieuwe modellen voor betere volkswoningen. De modelplannen van de nationale bouwmaatschappijen in de jaren vijftig*, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, O10, 2006, 78-93, pp. 79-80

² DUMONT, M.E., *Gent: een aardrijkskundige studie*, Brugge, De Tempel, 1951, pp. 60-61

³ *Nationale Maatschappij voor de Huisvesting 1919-1969*, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1969, p. 64

werden voorzien binnen de woning en een kachel werd voorzien in de wasplaats of keuken waardoor men niet hoefde te koken in de woonkamer.^{4 5}

Ideeën rond functionalisme en rationalisme, hoogbouw en serieproductie en de integratie van groen, licht en lucht in gebouwen kwamen eind jaren twintig samen op een reeks congressen gehouden door een internationale groep modernisten, de zogenaamde 'Congrès Internationaux d'Architecture Moderne' of CIAM-congressen.⁶ In 1928 in La Sarraz werd een eerste congres gehouden. Daar werden maatschappelijke problemen besproken en de rol die architectuur en stedenbouw konden hebben als economische of politieke instrumenten.⁷ Ideeën over het efficiënter toepassen van (nieuwe) technische mogelijkheden kaderden in de moeilijke economische toestand door de crisis na de Eerste Wereldoorlog.⁸ Door de rationalisatie en standaardisatie zou men tot de 'massaproductie' van woningen kunnen komen, wat tegemoet zou komen aan het nieuwe mensbeeld dat men voor ogen hield, nl. dat van de 'massamens'. Het was de wens van vele modernisten tot een klasseloze maatschappij te komen waar individuele behoeftes niet meer van tel waren. Voor een universeel type mens kon men ook een universeel, gestandaardiseerd type woning ontwerpen. Symbool van deze maatschappij zouden (sociale) woningen gerangschikt in hoogbouwcomplexen zijn.^{9 10} De 'Verklaring van La Sarraz' werd ondertekend door de Belgische modernisten Huib Hoste en Victor Bourgeois.¹¹

Op het tweede congres, dat van 1929 in Frankfurt, discussieerde men verder over dit gestandaardiseerde woningtype. Het thema van dit congres was 'Die Wohnung für das Existenzminimum' of de minimale habitat, de minimumwoning.¹² Men zou wetenschappelijk bepalen hoeveel ruimte, licht en lucht de 'massamens' nodig had en via de architectuur een minimumwoning vastleggen, de zogenaamde functionele woning. Comfort, hygiëne en woonoppervlakte waren van

⁴ 100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, pp. 39-40

⁵ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, pp. 354-355

⁶ VANDE WALLE, G. Hoogtevrees en Stapelgekte, *Sampol*, jg. 5 (nr. 2), 1998, 12-20, pp. 12-13

⁷ BONTRIDDER, A., *L'Architecture contemporaine en Belgique, le dialogue de la lumière et du silence*, Helios, Antwerpen, 1963, p. 37

⁸ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, p. 311

⁹ DE CAUTER, L., Standaardisering: architectuur en kapitalisme, HEYNEN, H. (red.), *Dat is architectuur. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*, 101 Publishers, Rotterdam, 2001, 729-735, p. 730

¹⁰ VAN HERCK, K., Architectuur en het volk: van 'das Leben der Masse' tot 'honky-tonk', HEYNEN, H. (red.), *Dat is architectuur. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*, 101 Publishers, Rotterdam, 2001, 856-870, p. 858

¹¹ BONTRIDDER, A., *L'Architecture contemporaine en Belgique, le dialogue de la lumière et du silence*, Helios, Antwerpen, 1963, p. 37

¹² Idem

groot belang.¹³ De ideeën die men op het congres formuleerde rond standaardisatie en rationalisatie, die de bouwkosten enorm zouden drukken, zouden later leiden tot prefab-architectuur. Op grote schaal zouden materialen als staal, glas en beton kunnen ontwikkeld worden, voor het bouwen van neutrale modellen die internationaal verspreid kunnen worden. Door het weren van lokale architecturale kenmerken kwam men tot universele woningbouw voor de universele mens. Soberheid en zuinigheid waren sleutelwoorden.¹⁴

Ondanks de in 1929 uitgegeven typeplannen voor appartementen zette de NMGWW nog volop in op laagbouw, vooral onder invloed van directeur-generaal Gosseries die tegenstander van appartementsbouw was. Enkel laagbouw realiseren werd door de sterke stijging van de grondprijzen echter onhoudbaar.¹⁵ De aandacht van de modernisten was sinds enkele jaren al enigszins verschoven van het aanleggen van modernistische tuinvijken naar het bouwen van appartementsgebouwen met minimumwoningen in een groene en gezonde omgeving.¹⁶ Door het derde congres, in 1930 gehouden in Brussel, werden deze ideeën nog meer beklemtoond en kregen ze definitief voet aan grond in ons land. Hoogbouw werd gezien als dé oplossing voor het woningprobleem. Dat idee zal een hoogtepunt kennen na de Tweede Wereldoorlog.¹⁷ Op dat congres werd verder gediscussieerd over maatschappelijke problemen en hoe deze op te lossen. Het was hier dat de architectuur een stedenbouwkundig karakter kreeg. Aandacht kwam te liggen op de relatie tussen sociale woningen, georganiseerd in hoogbouwcomplexen en hun relatie met de stedelijke omgeving.¹⁸

Modernisten wilden de stad op een rationele manier ordenen door deze op te delen in functionele zones en het bouwen van (sociale) woningen in hoogbouwcomplexen zou hier een grote rol in spelen.¹⁹ In hoogbouwcomplexen kunnen woningen gestapeld worden in blokken, maar in de functionele stad fungeerde het woonblok zelf als wooneenheid en niet enkel als verzameling

¹³ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, p. 355

¹⁴ *Ibidem*, pp. 355-356

¹⁵ *Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 60-jarig bestaan*, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1980, pp. 47-48

¹⁶ POULAIN, N., Creëren tussen idealisme en conformisme. De architectuur en de toegepaste kunsten, CAPITEYN, A. (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939* (uitgave n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Museum Vander Haeghen) van 16 september tot 26 november 1995), Gent, Stad Gent, 1995, 166-193, p. 184

¹⁷ DE LOO, A. (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 461

¹⁸ BONTRIDDER, A., *L'Architecture contemporaine en Belgique, le dialogue de la lumière et du silence*, Helios, Antwerpen, 1963, p. 37

¹⁹ CLEPPE, B., & UYTENHOVE, P., Infrastructuur en stedenbouw, in: BOONE, M., & DENECKER, G., *Gent, stad van alle tijden*, Antwerpen, Mercatorfonds, uitgave n.a.v. de opening van het STAM op 8 oktober 2010, 2010, 200-249, pp. 235

opeengestapelde woningen.^{20 21} Door het bouwen in de hoogte zou ruimte vrij komen die men kon gebruiken voor gemeenschappelijk gebruik. De complexen zouden gebouwd worden in een groene omgeving wat een gezond leven in de hand zou werken. Elke woning zou genieten van maximale toegang tot licht en lucht. Volgens Walter Gropius, een belangrijke persoonlijkheid in de CIAM-kringen, was het belangrijk dat de hoogbouw individuele verschillen uitwist zodat universele woningen voor de universele mens ontstaan. Het individu wordt nodeloos beklemtoond door het bouwen van elk huis met verschillende materialen en als uitdrukking van een verschillende stijl. Ook werkt het veel verspilling van materialen en arbeid in de hand.²²

Gewapend beton, staal, aluminium en glas werden op grotere schaal gebruikt. Het bouwen van hoogbouw was slechts mogelijk door technische vernieuwingen uit de V.S., waar al veel langer in de hoogte werd gebouwd. Sinds de jaren twintig werd in België al onderzoek gedaan naar normalisatie en standaardisatie, maar het is pas na de Tweede Wereldoorlog dat de Belgische industrie genoeg kan produceren om prefab-architectuur betaalbaar te maken.²³ Veel bouwondernemingen hebben in het Interbellum nog een min of meer ambachtelijk karakter. Hoe dan ook zou de hoogbouwproductie sterk veranderen door het begin van de industrialisatie.²⁴

4.2 Vooroorlogse sociale huisvesting

4.2.1 Belgische voorbeelden

In België werden voor de Tweede Wereldoorlog sociale woningen op basis van deze modernistische ideeën gebouwd in de vorm van dichte appartementencomplexen die vaak hele woonblokken innemen. Veel voorkomend zijn grote open binnenplaatsen.²⁵ In het beste geval werden deze binnenplaatsen ingericht met gemeenschappelijke voorzieningen zoals speeltuinen of plonsbaden, zodat gelijkenis ontstaat met de Weense volkshuisvesting uit die periode, waar woningen rondom een zogenaamde Höfe worden gebouwd. Meestal werden de binnenplaatsen slechts aangewend om

²⁰ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, p. 347

²¹ VANDE WALLE, G. Hoogtevrees en Stapelgekte, *Sampol*, jg. 5 (nr. 2), 1998, 12-20, pp. 13-14

²² Idem

²³ BONTRIDDER, A., *L'Architecture contemporaine en Belgique, le dialogue de la lumière et du silence*, Helios, Antwerpen, 1963, p. 37

²⁴ *Nationale Maatschappij voor de Huisvesting 1919-1969*, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1969, p. 69

²⁵ DE LOO, A. (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 461

licht en lucht in de woningen te brengen.²⁶ Deze open ruimtes kunnen bereikbaar zijn via overbouwde doorgangen of via grotere openingen in het bouwblok, waardoor U-vormige appartementencomplexen tot stand kwamen.²⁷ ²⁸ Vanaf eind jaren twintig tot aan de Tweede Wereldoorlog werden in België meerdere dergelijke complexen gebouwd. Hier worden drie voorbeelden vermeld, nl. het complex 'Combaz' in Sint-Gillis, het complex aan het Stuivenbergplein in Antwerpen en dat aan de Canadalaan in de wijk Luchtbal, Antwerpen.²⁹

Aan het sociaal woningbouwproject 'Combaz' aan de Bosniëstraat in Sint-Gillis werd gewerkt van 1922 tot 1929. Het gebouw werd ontworpen door architecten, J. Diongre, H. Derée, A. Delalieux, F. Van Meulecom en J. Van Neck voor de sociale huisvestingsmaatschappij le Foyer Saint-Gillois. (zie figuur 11) Een bovenaanzicht toont de grote open binnenplaats met groen en centraal het middenblok. Terwijl aan de rand van de stad plaats was voor het realiseren van tuinvijken, moest men zich in de binnenstad wenden tot hoogbouw.³⁰ Opvallend is het gebruik van baksteen, het reliëf en de gevel en de decoratieve motieven uit baksteen. Deze elementen tonen invloeden van de Art Deco en de Amsterdamse School. Deze laatste stroming ontstond in het begin van de 20ste eeuw in Nederland als reactie op de chaos van de 19de-eeuwse neostijlen en de 'wildgroei' van 19de-eeuwse volkshuisvesting.³¹ Deze baksteendecoratie komt in ons land terug bij vooroorlogse sociale woningprojecten, maar wordt door modernistische invloed veel beheerster toegepast.

In 1930-1931 werd een door Alfons Francken ontworpen sociaal woningbouwcomplex gerealiseerd aan het Stuivenbergplein in Antwerpen voor de sociale huisvestingsmaatschappij Onze Woning. (zie figuur 12) Het complex van vijf en zes bouwlagen is gerealiseerd rond een bijna driehoekige binnenplaats met weinig groen. Naast baksteen werd ook gewapend beton gebruikt.³²

Het verschil tussen de vooroorlogse en naoorlogse sociale huisvesting is duidelijk te zien in de modernistische sociale woonwijk Luchtbal in Antwerpen. Aan de wijk werd in gebouwd van 1925 tot 1964. Verschillende sociale huisvestingsmaatschappijen werkten mee aan de wijk, zoals de

²⁶ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, p. 35

²⁷ *Twee flatgebouwen Scheldeoord*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

²⁸ DE LOO, A. (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 461

²⁹ Idem

³⁰ *Architectuurgeschiedenis van Sint-Gillis*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, geraadpleegd via <http://www.irismonument.be>

³¹ *Wijken van Neerlands hoofdstad in de stijl van de Amsterdamse School* (sic.), videofragment, bioscoopjournaal, Polygoon-Profilti, Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, 1 januari 1976, geraadpleegd via <http://www.openbeelden.nl>

³² *Sociale woningen*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/7601>

Maatschappij voor Goedkope Huisvesting, Huisvesting en Onze Woning. Het was voor deze laatste maatschappij dat Hugo Van Kuyck in 1938-1939 een complex sociale appartementen ontwierp aan de Canadalaan. (zie figuur 13) In tegenstelling tot de vrijstaande hoogbouw gerealiseerd na de Tweede Wereldoorlog werden hier gebouwen opgetrokken rond twee grote binnenpleinen met groen. Deze zijn te bereiken via overdekte doorgangen. Opvallend is het zichtbaar gelaten beton bij de balkons en de gele baksteen, die een verzorgd en strak beeld geeft en invloeden van de Nieuwe Zakelijkheid toont. Net als bij het Scheldeoord in Gent verspringt de gevellijn, maar hier gebeurt dit een stuk beheerster.³³

4.2.2 Scheldeoord

De echte doorbraak van het hoogbouwtype voor sociale woningen in Gent kwam er pas in 1930, wanneer het derde CIAM-congres werd gehouden in Brussel. In 1929 werd echter in opdracht van het Gentse stadsbestuur reeds een grootschalig sociaal huisvestingsproject ontworpen, nl. het Scheldeoord met 426 woongelegenheden. (zie figuur 14) Het was de eerste keer in Gent dat sociale woningen tot vijf of zes verdiepingen hoog worden gebouwd. Paul De Taeye werd bij het ontwerpen zowel beïnvloed door de Amsterdamse School als door de Nieuwe Zakelijkheid, beide modernistische strekkingen die toch heel wat van elkaar verschillen.³⁴

Een van de gebouwen die de Amsterdamse School het best vertegenwoordigt is het in 1922 gerealiseerde arbeiderswoningcomplex De Dageraad in Amsterdam, ontworpen door Michel De Klerk en Piet Kramer. Net als het Scheldeoord wordt De Dageraad gekenmerkt door het gebruik van gele baksteen. Ook zorgt de gevellijn bij beide gebouwen voor een beweeglijke indruk, in tegenstelling tot bij strakkere modernistische strekkingen als de Nieuwe Zakelijkheid.³⁵ Bij het Scheldeoord hebben deze verspringingen echter een functie, nl. ervoor zorgen dat zoveel mogelijk woningen licht opvangen.³⁶ Een ander opvallend punt van gelijkenis zijn de letters die bij beide gebouwen de gevel decoreren. (zie figuur 15)

Dat de inspringende gevellijn van het Scheldeoord een functioneel aspect is van het gebouw, en dat de vormgeving een stuk strakker is dan het overgrote deel van gebouwen van de Amsterdamse

³³ *Luchtbal*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

³⁴ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, p. 23

³⁵ *Beschrijving De Dageraad, complex in Amsterdamse School*, Rijksmonumenten Nederland, geraadpleegd via <http://rijksmonumenten.nl>

³⁶ *Twee flatgebouwen Scheldeoord*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

School verraad invloed van modernistische strekkingen als Bauhaus en de Nieuwe Zakelijkheid.³⁷ In het gebouw komen enkele van de CIAM-principes tot uiting, zoals functionalisme en het bouwen van hoogbouw met de integratie van licht, lucht en voldoende groen. Door de integratie van elektriciteit, gas, leidingwater en een badkamer kon men in het Scheldeoord voor alle huurders een waardige 'minimumwoning' aanbieden met verhoogd comfort.³⁸ Ondanks de verspringende gevellijnen geeft het gebouw toch een strenge, strakke indruk. Door deze gevellijnen en de integratie van grote openbare binnenpleinen worden zo weinig mogelijk woningen zicht op de omgeving en het nodige licht en lucht ontzegd.³⁹

4.2.3 Zavelpoort

In 1938-1940 werd door de Gezonde Werkmanswoning, de sociale huisvestingsmaatschappij die door de Gentse Haard werd opgericht in het kader van de krottenbestrijding, het beluikencomplex 'de Zavelpoort' tussen Kortrijksepoort- en Karel Van Hulthemstraat gesloopt.^{40 41} Het werd vervangen door een hoogbouwcomplex bestaande uit drie woningblokken van vijf verdiepingen met twee ruimtes tussen de gebouwen, parallel met beide straten. (zie figuren 16, 17) De binnenruimtes zijn nogal nauw, maar maken het complex uniek voor Gent. Ontwerpend architect was de Luikse architect Maurice Fétu, maar ook R. Van Bambeke en V. Van den Hove werkten mee aan het project.⁴² Op het gelijkvloers aan de Kortrijksepoortstraat, een straat met een belangrijke commerciële functie, was ruimte voorzien voor drie winkels. Naast 46 goedkope woningen waren ook 2 duurdere appartementen voorzien. Deze appartementen en de winkels hielpen de huur voor de goedkope woningen laag houden.⁴³ Het is een van de vroegste voorbeelden waar dergelijke 'sociale mix' werd nagestreefd.⁴⁴

³⁷ *Twee flatgebouwen Scheldeoord*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

³⁸ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, p. 23

³⁹ *Twee flatgebouwen Scheldeoord*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

⁴⁰ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, p. 24

⁴¹ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 7-8

⁴² *Sociaal wooncomplex*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

⁴³ Immeubles d'H.B.M. à Gand. Architecte: M. Fétu, *Rythme*, jg. 3 (nr. 5), 1950, 16, p. 16, via Evaluatierapport De Zavelpoort, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, ongepubliceerd verslag

⁴⁴ *Evaluatierapport De Zavelpoort*, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, ongepubliceerd verslag

Hoewel alle bronnen 1938-1940 vermelden als datum van realisatie, is het niet volledig zeker dat de woningen ook voor de oorlog werden gebouwd. In 1948 moest het gebouw, volgens het rapport dat het stadsbestuur van Gent publiceerde naar aanleiding van de woningproblematiek, nog gerealiseerd worden. De onbewoonbaarheidsverklaringen zouden slechts kunnen doorgaan indien iets wezenlijks veranderde met betrekking tot de woningencrisis. In datzelfde rapport staat het project echter tussen een lijst met gerealiseerde sociale woningen.⁴⁵ Ook werd het project pas in 1950 voorgesteld in het tijdschrift *Rythme*. Hoe dan ook werden de gebouwen gerealiseerd volgens het ontwerp van 1938.

Maurice Fétu is gekend voor ontwerpen in neostijlen, zoals neorococo, neorenaissance en neo-Lodewijk XVI-stijl in Gent.⁴⁶ Hier ontwerpt hij echter een hoogbouwcomplex in de stijl van de Nieuwe Zakelijkheid met invloeden uit de art deco.⁴⁷ Net zoals bij het door Coppieters ontworpen appartementsgebouw aan de Jakob Heremansstraat wordt een zakelijk en strak ontwerp, hier met vlakke gevels, gecombineerd met het gebruik van baksteen, wat terug voor een soort gemilderd modernisme zorgt. Net als in de Jakob Heremansstraat krijgt de gevel reliëf door uitgewerkte trappenhallen en balkons. Het complex aan de Zavelpoort geeft echter een strakkere indruk. Het speelse element komt er vooral door de verschillende vormen van de betonnen elementen, wat elk blok uniek maakt.

4.3 Ontwerp van Coppieters voor de Groene Briel

Hoewel de volksbuurt aan de Groene Briel pas na de Tweede Wereldoorlog werd gesloopt en vervangen door modernistische hoogbouw met sociale woningen, was er in 1939 al een plan voor een grootscheepse sanering van deze buurt. In 1939 was de Algemeene Stedebouwdienst in het bezit van een voorstel voor vervangingsbouw, minstens bestaande uit een plan van de nieuw ontworpen wijk en een perspectieftekening van de te realiseren hoogbouw. Het ontwerp voorzag drie groepen sociale woonblokken, elk rond een groot binnenplein met aanplantingen. Aan de Lange Schipgracht werd een kleiner gesloten bouwblok voorzien. Langs de Tichelrei naar het zuiden zou een brede straat komen met in het midden aanplantingen en ook tussen de huidige Grauwpoort en Sluizekenkaai zou aanplanting komen. In 1939 mocht de NMGWW door de Wet op de Krotopruijing van 1931 kredieten verlenen om het krottenprobleem aan te pakken. Het is wellicht met het zicht op

⁴⁵ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 7-8, p. 21

⁴⁶ Fétu, Maurice, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>

⁴⁷ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, p. 24

deze kredieten dat het plan voor de Groene Briel werd opgesteld. Het uitbreken van de oorlog stak daar echter een stokje voor.⁴⁸

Over deze plannen is erg weinig informatie gekend en door de slechte leesbaarheid van de handtekening op de plannen kan het ontwerp niet met volledige zekerheid worden toegeschreven aan een architect. Desalniettemin past het ontwerp bijzonder goed bij de opvattingen van Gentse architect en stedenbouwkundige Fritz Coppieters. Na vergelijking met de handtekening van architect Coppieters op een bouwaanvraag van 1933, kan met voorzorg worden aangenomen dat het ook in 1939 om Fritz Coppieters gaat.⁴⁹ (zie figuur 18) Ook de opdrachtgever voor het plan is onbekend. Coppieters werd onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog door de Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen ingezet als 'huisarchitect', maar waarschijnlijk werd het ontwerp gemaakt in opdracht van het stadsbestuur.⁵⁰ De Gentse Maatschappij zweerde voor de oorlog immers nog bij laagbouw.⁵¹ Naast het vooruitstrevende appartementencomplex met drie, vanaf 1930 vier bouwlagen aan de Zebrastraat liet de Gentse Maatschappij voor de Tweede Wereldoorlog geen noemenswaardige vooruitstrevende architectuur bouwen.^{52 53} Het stadsbestuur daarentegen zette in op nieuwe bouwstijlen met de realisatie van het Scheldeoord en het Rustoord Désiré Cnudde.

Na de Tweede Wereldoorlog zou de Gentse architect en stedenbouwkundige Fritz Coppieters (1897-1988) aan de Watersportbaan het vrijstaande hoogbouwcomplex Belvédère ontwerpen, in de traditie van Le Corbusier.⁵⁴ In het Interbellum stond hij vooral bekend voor zijn villabouw. In 1925-1930 ontwierp hij het plan voor een residentiële wijk aan de Sterre in het zuiden van Gent. Coppieters ging uit van de modernistische tuinwijkgedachte. Hij voorzag alleenstaande en koppelwoningen in een groen kader.⁵⁵ In 1932 ontwierp hij in deze wijk zijn eigen woning, het zogenaamde 'maison claire', in zakelijke baksteenbouw.⁵⁶

⁴⁸ *Nationale Maatschappij voor de Huisvesting 1919-1969*, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1969, pp. 108-109

⁴⁹ *Bouwaanvraag G12/1933/A/4*, 1933, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁵⁰ DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, p. 9

⁵¹ DE WEERDT, D., Een kind groeit op in de stad. Een social portret, CAPITEYN, A. (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939* (uitgave n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Museum Vander Haeghen) van 16 september tot 26 november 1995), Gent, Stad Gent, 1995, 9-37, pp. 33-34

⁵² CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 7-8

⁵³ *Zebrastraat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

⁵⁴ DESEYN, G., Westward ho! Van Akkergem extension tot Watersportbaan Georges Nachez, *Stadsarcheologie*, jg. 16 (nr. 3), 1992, 5-20, pp. 16-17

⁵⁵ DANNIAU, F., UGentmemorie: De Sterre, *TiensTiens*, jg. 7 (nr. 25), 2011, geraadpleegd via <http://www.tienstiens.org>

⁵⁶ *Cyriel Buyssestraat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

Coppieters ontwierp ook een appartementsgebouw in de Jakob Heremansstraat in de modernistische stijl Nieuwe Zakelijkheid.⁵⁷ Vanaf het midden van de jaren twintig werden vele jonge Gentse architecten beïnvloed door de Amsterdamse School. Om esthetische en economische redenen onderging de stijl een versoering. Doordat de Amsterdamse School en Nieuwe Zakelijkheid minder dogmatisch waren dan de Internationale Stijl, werden deze meer aangewend in Gent. Ook de architectuur van Gustaaf Eyselinck, aanhanger van het strakke Internationale Modernisme, evolueerde richting rationele baksteenbouw, een soort 'gematigd modernisme' in baksteen, beïnvloed door de Amsterdamse School en Nieuwe Zakelijkheid.⁵⁸ Eyselinck beïnvloedde vele Gentse architecten, maar net zoals anderen, liet Coppieters zich ook rechtstreeks beïnvloeden door de Nederlandse architect Willem Dudok.⁵⁹ Het appartementsgebouw aan de Jakob Heremansstraat telt vijf bouwlagen en wordt gekenmerkt door het centrale en hoger uitstekende trappenhuis, geflankeerd door balkons. Vooral het gebruik van gele en rode baksteen valt op.⁶⁰

Het ontwerp dat Coppieters maakte voor de nieuwe woningen aan de Groene Briel leunt aan bij andere vooroorlogse sociale huisvesting.⁶¹ Coppieters' plan doet het meest denken aan de sociale woningen van architect Van Kuyck aan de Canadalaan in Antwerpen, maar bestaat uit vier afzonderlijke gebouwencomplexen. De woningen aan de Groene Briel zijn ontworpen rond grote binnenpleinen met groen. Het middelste complex is U-vormig rond een open binnenplein, de twee buitenste complexen zijn toegankelijk via een overdekte doorgang aan de buitenste hoeken. Het lijkt erop dat Coppieters van plan was het gebouw in rode en misschien gele baksteen op te trekken. Net zoals aan de Canadalaan geeft dit het gebouw toch een verzorgde indruk, maar door de licht verspringende gevellijn en de verschillende bouwhoogtes wordt het ontwerp niet te strak.⁶²

Dat Coppieters sterk beïnvloed werd door het CIAM-gedachtegoed, blijkt uit zijn visie op de stedenbouw. De architect wilde een moderne vormgeving ontwerpen die tegemoet kwam aan de noden van de moderne mens en diens levensstijl. De moderne mens had een ander, modern kader nodig. Daarvoor moest de historische stad echter radicaal omgevormd worden.⁶³ Net als de

⁵⁷ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 231

⁵⁸ POULAIN, N., Creëren tussen idealisme en conformisme. De architectuur en de toegepaste kunsten, CAPITEYN, A. (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939* (uitgave n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Museum Vander Haeghen) van 16 september tot 26 november 1995), Gent, Stad Gent, 1995, 166-193, p. 177, pp. 182-184

⁵⁹ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 231

⁶⁰ *Jakob Heremansstraat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroerendergoed.be>

⁶¹ Reeds beschreven in punt 4.2

⁶² *Voorontwerp voor meergezinswoningen op te richten op de Fabriekplaats*, Stad Gent, Algemeene Stedebouwdienst, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁶³ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 231

Nederlandse architecten die met de Amsterdamse School reageerden tegen de 19de-eeuwse chaos door de wildgroei van (volks)huisvesting, reageren ook de Belgische modernisten tegen de historische steden die door 19de-eeuwse speculatieve operaties dichtgegroeid zijn.⁶⁴ Coppieters wilde het bestaande wanordelijke stratentracé saneren, maar van dit bestaande net de grote invalswegen behouden. In een stedenbouwkundig meer verantwoord kader moesten gezonde woningen komen. Coppieters' ideaal bestond uit (middel)hoogbouw, waardoor licht en lucht iedereen bereikte. Daarnaast pleitte de architect ook voor zonerings; door het scheiden van industriële van residentiële zones kon de nieuwe stad gerationaliseerd worden.⁶⁵

Op de plannen valt niet enkel het ontwerp voor nieuwe woningen op. Terwijl Coppieters op het grondplan van de nieuw aan te leggen wijk de omliggende woonblokken tekende hoe ze bestonden, met perceelsverdeling en hier en daar slechts een straat breder maakte of een rooilijn aanpaste, zien de omliggende woonblokken er op de perspectieftekening helemaal anders uit.⁶⁶ Het lijkt erop dat Coppieters zich hiervoor geïnspireerd heeft op de ideeën van Renaat Braem. Braem wordt vandaag vaak genoemd als een van de belangrijkste modernistische architecten van ons land. In 1937 werd de architect door Le Corbusier, bij wie hij het jaar hiervoor stage liep, voorgedragen als lid van de CIAM-beweging en na de oorlog concretiseerde hij de CIAM-principes in een internationaal bejubelde sociale woonwijk op het Kiel in Antwerpen. In 1935 studeerde Braem af met het vooruitstrevend project van een 100 km lange 'lijnstad' van Antwerpen tot Luik. Parallel met het Albertkanaal strekten zich rechtlijnige stroken uit voor verkeer, industrie, groen, wonen en landbouw.⁶⁷ De randbebouwing op het plan van Coppieters doet bijzonder 'rechtlijnig' aan. De woonwijk aan de Groene Briel ligt in een nog onbestaande omgeving. Hoewel er geen concrete plannen bestonden om de omliggende bebouwing te slopen en in de plaats een nieuwe modernistische stad op te bouwen, leek Coppieters op deze perspectieftekening toch een glimp te bieden van de gerationaliseerde moderne stad die hij voor ogen had. Terwijl men vandaag dergelijke ingrepen bekritiseert omdat deze geen rekening houden met de omliggende historische stad, zagen modernisten toen geen redenen om met die bestaande stad rekening te houden. Het ontwerp voor de nieuwe wijk aan de Groene Briel kan gezien worden als de aanzet voor de transformatie van de hele stad.⁶⁸

⁶⁴ STRAUVEN, F., 150 jaar architectuur en stedenbouw in België, hoe België zijn huidige aanblik kreeg, *Wonen-TA/BK*, jg. 4 (nr. 12), 1980, 7-20, p. 14

⁶⁵ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 231

⁶⁶ *Voorontwerp voor meergezinswoningen op te trekken aan de Fabriekplaats*, Stad Gent, Algemeene Stedebouwdienst, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁶⁷ Braem, Renaat, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>

⁶⁸ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, pp. 313-315

Deel 3

Na de Tweede Wereldoorlog

In dit derde deel worden de omstandigheden geschetst waarin men zich bevindt na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog. Gent verkeert opnieuw, of nog steeds in een grote woningencrisis. De problemen blijken vooral van kwalitatieve aard, wat erop wijst dat de crisis van het Interbellum nooit is opgelost. In hoofdstuk 5 wordt ook de invloed van de nationale huisvestingswetten De Taeye en Brunfaut (1949) op de Gentse (binnen)stad behandeld. De Wet De Taeye (1948) stimuleert het eigenwoningbezit, verspreid over het land. Veel gezinnen verhuizen naar de stadsranden en de stadskern krijgt een negatieve connotatie. Hierdoor loopt het stadscentrum nodige investeringen mis, wat verdere stadsvlucht in de hand werkt. De (verdere) verkrotting van de binnenstad is het resultaat. Door de Wet Brunfaut (1949) kan wel geïnvesteerd worden in nieuwe sociale woningen. Door deze nieuwe impuls ontstaan in Gent ook twee nieuwe sociale huisvestingsmaatschappijen, de Oost-Vlaamse Huurderscoöperatie (OVH) en de Huisvestingsmaatschappij van Vlaanderen. Vanaf 1949, en gesteund door de Besluitwet van 2 december 1946, kan de stad Gent aan territoriale uitbreiding doen. Het is ook de periode waarin het idee van de functionele stad, besproken op het vierde CIAM-congres van 1933, volledig doorbreekt. De ideeën worden gebundeld in de publicatie door Le Corbusier van het Charter van Athene. Niet alleen het idee van de 'minimumwoning' met basiscomfort voor iedereen wordt verder uitgewerkt, zoals in het project Eiland Malem; de ideeën van de CIAM-groep hebben ook een grote impact op de architecturale vormgeving van sociale hoogbouwoningen. Aan de hand van de Antwerpse sociale huisvesting aan de wijken Luchtbal (Hugo Van Kuyck) en het Kiel (Renaat Braem) wordt de evolutie geschetst van de sociale huisvesting uit het Interbellum naar deze van na de Tweede Wereldoorlog. Het nieuwe ideaal en basiseenheid van de functionele stad is de vrijstaande hoogbouw in het groen. Ook de Gentse sociale huisvesting wordt sterk beïnvloed door de CIAM-groep en vooral door Le Corbusier. Dit komt het best tot uiting in het project Neermeersen, waar een sociale hoogbouwwijk wordt gerealiseerd volgens de CIAM-principes. Hier wordt de rol van ingenieur-architect Jules Trenteseau voor de Gentse sociale huisvesting al duidelijk.

Hoofdstuk 5

Woningnood en maatregelen

5.1 Woningnood na de oorlog

Na de Eerste Wereldoorlog en de jarenlange, wereldwijde economische crisis van de jaren dertig raakte België opnieuw verwickeld in een wereldoorlog. Op het einde van die oorlog in 1945 verkeerde het land dus opnieuw in een grote woningcrisis. Over het aantal nodige woningen lopen diverse schattingen uiteen. In haar doctoraatsstudie uit 2006 voor de Universiteit Gent neemt Fredie Floré aan dat het aantal te bouwen woningen tussen 200.000 en 300.000 bedroeg.¹ Ook Gent ontsnapte niet aan de oorlog. Met meer dan 20.000 huizen licht beschadigd, 3.000 huizen zwaar beschadigd en bijna 400 woningen volledig vernield was er veel werk voor de boeg.² Ook de Gentse Maatschappij was het slachtoffer van de verwoestingen. De 24 volledig vernielde appartementen aan de wijk Brugse Poort werden pas in 1949 heropgebouwd.³ Naast oorlogsvernielingen waren oorzaken van het woningtekort de bouwstop tijdens de oorlog en de demografische groei.⁴

Doordat de Belgische regering in de jaren volgend op de bevrijding volop inzette op mijnwerkershuisvesting in het oosten van het land met het oog op economisch herstel, kon de NMGWW pas vanaf 1949 kredieten verlenen aan lokale sociale huisvestingsmaatschappijen.⁵ Ook het

¹ FLORÉ, F., *Lessen in goed wonen, woonvoorlichting in België 1945-1958*, Leuven, Universitaire Pers, 2010, p. 14

² BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 81

³ Ibidem, p. 83

⁴ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 17-18

⁵ FLORÉ, F., Housing for war victims 1946-1948, a problematic building project by the Belgian government, in: BULLOCK, N., VERPOEST, L. (red.), *Living with history 1914-1964, rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the role of heritage preservation – La reconstruction en Europe après la Première et la Seconde Guerre mondiale et le rôle de la conservation des monuments historiques*, KADOC Artes 12, Leuven, Leuven University Press, 2011, 262-277, p. 263

particulier initiatief kon geen antwoord bieden op de grote nood aan woningen, financiële problemen teisterden immers de sector. In vergelijking met het Interbellum waren de bouwkosten na de oorlog sterk gestegen. Om de armsten onder de bevolking toch kans op een huurhuis te geven, werden de huurprijzen laag gehouden, maar net hierdoor was het bouwen van woningen voor anderen niet meer renderend. Wie bouwde, deed dat voor zichzelf.⁶

Waar de meeste bronnen het over eens zijn, is dat de woningcrisis eerder van kwalitatieve dan van kwantitatieve aard is. De staat van de bestaande woningen in het land liet te wensen over en creëerde de nood naar een nieuw en uitgebreid huisvestingsbeleid.⁷ Uit de nationale woningtelling van 1947 blijkt dat twee derde van de woningen dateerden van voor de Eerste Wereldoorlog en in een slechte staat verkeren. Van die vooroorlogse woningen was het overgrote deel meer dan 50 jaar oud.⁸ Ook in Gent werd door de Afdeling Toezicht over beluiken en krotwoningen, een onderdeel van de Stedebouwdienst, een onderzoek naar het woningenbestand gevoerd. Aandacht in het onderzoek ging vooral naar de toestand van de woningen, naar het in kaart brengen van de minderwaardige woningen in de stad. 7.300 woningen bleken minderwaardig te zijn. Van deze groep situeren zich 4.300 woningen in de beluiken. Deze huisvestten 7.500 gezinnen of 17.000 personen. Ongeveer 10% van de Gentse bevolking woonde dus in beluiken, wat neerkomt op iets minder dan twee gezinnen per woning.⁹ Hieruit blijkt dat naast de slechte staat van de woningen ook overbevolking een groot probleem was. Meer dan de helft van de beluikhuizen hadden slechts twee bewoonbare ruimtes en vele waren te klein. In 1948 zal de NMGWW haar minimumnormen voor woningbouw aanpassen en publiceren. De maatschappij bepaalde dat de minimum bewoonbare oppervlakte voor een gezin met een kind minstens 51 m² moest zijn. Een vijfde van de Gentse beluikhuizen haalde in 1947 zelfs de stedelijke voorschriften van 14 m² bewoonbare oppervlakte niet.¹⁰ De opeenhoping van slechte en overbevolkte woningen vormde een gevaar voor de publieke gezondheid. Volgens het rapport moest een derde van de minderwaardige woningen onmiddellijk onbewoonbaar worden verklaard.¹¹ Vele eigenaars van beluiken of arbeiderswoningen lieten deze echter bewust verkrotten door de hoge bouwkosten en lage huishuren. Terwijl men voor de oorlog een onbewoonbaarheidsverklaring wilde vermijden door enkele herstellingen uit te voeren, zal men na 1945 eerder een

⁶ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 18-19

⁷ DE REUCK, W., *Volkshuisvesting en wederopbouw in België* (ongepubliceerde doctoraatsthesis), Gent, Rijksuniversiteit Gent, 1947, p. 67, p. 73

⁸ *100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken*, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, p. 13

⁹ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 81

¹⁰ Ibidem, pp. 81-82

¹¹ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 16-17

onbewoonbaarheidsverklaring uitlokken. Zo werden huurders verplicht te verhuizen en konden de huizen omgevormd worden tot meer renderende magazijnen, garages of ateliers.¹²

Ondertussen werden door de nationale regering maatregelen gezocht om de minder zwaar beschadigde, maar toch onbewoonbare huizen terug bewoonbaar te maken en de daklozen tijdelijk onderdak te verschaffen. Door de vertraging in het huisvestingsbeleid werd de woningnood niet onmiddellijk aangepakt. Niet alleen het ondersteunen van de steenkoolproductie, maar ook van de mijnwerkershuisvesting was een manier om de economie aan te zwengelen. Mijnwerkers werden gestimuleerd zelf een huis te kopen of bouwen. De hierdoor ontstane bouwactiviteit moest bijdragen tot een algemene welvaartsgroei in het land. Deze ideeën komen in 1948 terug in de Wet De Taeye en zullen belangrijke consequenties hebben voor de bebouwde omgeving in het land.^{13 14}

5.2 Wet De Taeye: stadsvlucht en verkrotting

Door de Wet De Taeye, gestemd in 1948, konden minder kapitaalkrachtige gezinnen een goedkope lening aangaan voor het bouwen of kopen van een eigen eengezinswoning, ideeën die de basis waren van de eerdere en vergelijkbare wetten Beernaert (1889) en Moyersoer (1922).¹⁵ Het was de overtuiging van de regering dat door de bouw van nieuwe huizen de gezinnen met de laagste inkomens de gelegenheid zouden krijgen de vrijgekomen woningen te huren.¹⁶ Met de Wet De Taeye werd vooral door de Christelijke Volkspartij (CVP) een anti-stedelijk beleid gevoerd. De stad werd afgeschilderd als ongezond en gevaarlijk. Als alternatief hield men het ideaal van een gezonde eengezinswoning in een kleine gemeenschap voor, wat volgens de CVP voor 'morele verheffing', 'sociale vrede' en 'geluk' zou zorgen.¹⁷ Arbeiders werden zo gestimuleerd te verhuizen naar een

¹² BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, pp. 82-83

¹³ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, p. 29

¹⁴ VAN HERCK, K. & AVERMAETE, T., Wonen in welvaart in de jaren vijftig en zestig, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 54-59, p. 54

¹⁵ THEUNIS, K., De Wet De Taeye. De individuele woning als bouwsteen van de welvaartsstaat, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 66-77, pp. 68-70

¹⁶ GOOSSENS, L., Het sociaal huisvestingsbeleid, in: GOOSSENS, L., & KNOPS, G. (red.), *Sociaal woonbeleid*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1983, p. 21

¹⁷ THEUNIS, K., De Wet De Taeye. De individuele woning als bouwsteen van de welvaartsstaat, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 66-77, p. 67

eigen woning op het platteland.¹⁸ Hierdoor gingen de meeste premies eerder naar kleinere gemeenten. In Gent, waar slechts 20% van de inwoners een woning bezat en 80% een woning huurde, werden de meeste premies toegekend aan inwoners van buitenwijken.¹⁹ De Gentse stadsrand raakte in de naoorlogse periode steeds dichter bebouwd, in die mate dat een nieuwe gordel ontstaat met gemeenten als Wondelgem, Sint-Amandsberg, Zwijnaarde, Drogen en Mariakerke.²⁰

Door de economische vooruitgang en groeiende welvaart groeide ook de middenklasse. Gestimuleerd door de Wet De Taeye bouwden of kochten veel gezinnen een woning op het platteland.²¹ Ook de lage grondprijzen buiten de stedelijke centra en de snelle stijging van het autogebruik speelden een rol.²² De suburbanisatie werd in de hand gewerkt door grote infrastructuurwerken buiten het stadscentrum, zoals het aanleggen van de E3 (nu E17), E5 (nu E40) en de ringweg rond de stad.²³ Zo werd duidelijk hoe men de moderne stad zag. Voor het toenemend autoverkeer werden kosten noch moeite gespaard. Door deze nieuwe wegen kon de vlucht naar het platteland zorgeloos verdergaan. Het individuele wonen op het platteland, het stijgend autogebruik en de uitbouw van het (snel)wegennet zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.²⁴

Het beleid van de overheid kan omschreven worden als een anti-stedelijke laissez faire politiek. Door de nadruk op de groeiende stadsrand en het wegtrekken van vele gezinnen uit de stad werd hier steeds minder geïnvesteerd. Dit leidde tot het onaangenamer worden van de stedelijke woonomgeving, wat de suburbanisatie nog verder in de hand werkte.²⁵ Stedelijke centra werden voortaan gekenmerkt door een daling van investeren, een verhoogde verkeersdruk, leegstand en verkrotting. Projectontwikkelaars kregen er vrij spel. Bestaande stedelijke structuren moesten wijken voor grootschalige kantoorgebouwen en winkelcentra. Ook moest de stad worden aangepast aan het

¹⁸ DE MEULDER, B., De Belgische stedenbouw en de belofte van welvaart 1945-1975. 10 punten over de veranderende productie van wonen, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, O10, 2006, 128-145, p. 134

¹⁹ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, pp. 90-91

²⁰ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 263

²¹ VAN HERCK, K. & AVERMAETE, T., Wonen in welvaart in de jaren vijftig en zestig, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, O10, 2006, 54-59, p. 54

²² LAGROU, E., Urbanisatie – suburbanisatie – desurbanisatie, in: TAVERNE, E. (red.), *Stedebouw, de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*, Nijmegen, SUN, 1993, 266-282, pp. 266-267

²³ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 263

²⁴ SMETS, M., De zoektocht van de stedenbouw in België, in: TAVERNE, E. (red.), *Stedebouw, de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*, Nijmegen, SUN, 1993, 283-299, pp. 283-284

²⁵ Stadsvernieuwing: luxe of oorzaak?, In: *GERV-informatief*, jg. 2 (nr. 29), Antwerpen, Gewestelijke Economische Raad voor Vlaanderen, 1980, p. 1

groeïend autogebruik. Wegen werden breder en meer plaats werd ingenomen door nieuwe infrastructuur als parkings en garages.²⁶ Zo werd in de jaren zestig het bouwblok tussen het Gentse Belfort en de Sint-Niklaaskerk gesloopt. Het historisch stadswefsel moest plaats ruimen voor een nieuw plein met parkeerplaats.²⁷

De toestand hield zichzelf in stand. Door het wegtrekken van de werkende middenklasse werd het aandeel van de armste laag van de bevolking in de stad groter.²⁸ Hierdoor haalde de stad minder inkomsten van belastingen binnen en kwamen deze in financiële problemen. Bijgevolg kon er nog minder geïnvesteerd worden, waardoor het verzorgingsniveau in de steden er nog verder op achteruit ging.²⁹ In Gent verloren door het uitblijven van de nodige investeringen vele buurten, zoals de Kouter of de Oude Beestenmarkt, hun oorspronkelijk karakter. Volksbuurten liepen leeg en worden aan hun lot over gelaten. Sommige eigenaars lieten hun arbeiderswoningen en beluikhuizen opzettelijk verkrotten om te vervangen door renderende garages of opslagplaatsen. Hierdoor raakten hele wijken in een (nog meer) vervallen toestand, waardoor de deur voor het integraal slopen ervan helemaal open werd gezet.³⁰

5.3 Wet Brunfaut: nieuwe sociale woningen

Met de Wet Brunfaut werd in 1949 de tweede pijler van de Belgische naoorlogse huisvestingspolitiek gestemd. Met de wet wilde men het bouwen van nieuwe huurwoningen stimuleren, een volgende stap in de ontwikkeling van de sociale huisvesting na de wet van 1919 die het ontstaan betekende van de NMGWW. De Wet Brunfaut wordt gezien als aanvulling op de Wet De Taeye. Ook voor de Belgische Socialistische Partij (BSP), die meergezinswoningen in de stad meer genegen was dan eengezinswoningen op het platteland, was de eigendomsverwerving een essentieel onderdeel van het beleid. Voor de armere lagen van de bevolking was dit echter slechts een passieve oplossing. Door het bouwen van nieuwe woningen op het platteland zouden aanvaardbare woningen in de stad

²⁶ HEUGHEBAERT, M., Gent, waar Mattheus zich nog altijd thuis voelt, in: *Oikos*, jg. 5 (nr. 38), Brussel, Oikos, 22-35, p. 26

²⁷ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, p. 297

²⁸ HEUGHEBAERT, M., Gent, waar Mattheus zich nog altijd thuis voelt, in: *Oikos*, jg. 5 (nr. 38), Brussel, Oikos, 22-35, p. 26

²⁹ Stadsvernieuwing: luxe of oorzaak?, In: *GERV-informatief*, jg. 2 (nr. 29), Antwerpen, Gewestelijke Economische Raad voor Vlaanderen, 1980, p. 1

³⁰ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, pp. 80-81

vrij komen. Met de Wet Brunfaut kon de overheid deze armere bevolkingsgroep actief aanspreken door zelf in te staan voor de bouw van sociale woningen.³¹

Met het ontstaan van de wet werd het Nationaal Fonds voor de Huisvesting opgericht. Dit orgaan regelde de financiën van de NMGWW en de Nationale Maatschappij voor de Kleine Landeigendom (NMKL) die meer op het platteland gericht was. Hierdoor hadden de maatschappijen ruimte voor investeringen in bouwprojecten en studie naar innovatie, o.m. in de vorm van nieuwe minimumplannen.³² De Wet Brunfaut stond in voor aanpassings-, uitrustings- en saneringswerken van wegen in sociale woonwijken. Die verantwoordelijkheid werd in 1956 uitgebreid naar o.m. de installatie van water-, gas- en elektriciteitsvoorzieningen en aanplantingen. Zo was men niet afhankelijk van de lokale begrotingen.^{33 34} De rol van de wet werd ondanks grotere ambities van de BSP gereduceerd tot financieringskanaal van de nationale maatschappijen. Het studiewerk diende vooral om de kostprijs van woonprojecten te drukken. Studie naar de kwaliteit van woon- en leefomgeving kwam er niet, dus werd ook weinig ruimte gemaakt voor collectieve voorzieningen in woonprojecten en initiatieven rond lokale samenlevingsaspecten. Nochtans waren deze essentieel voor het goed functioneren van sociale woonwijken.^{35 36}

Naast de Gentbrugse Haard, Gezonde Huisvesting Ledeborg en de maatschappij Merelbeekse Goedkope Woningen die op het eigen grondgebied bouwden, bleef Gent vier sociale huisvestingsmaatschappijen rijk na de Tweede Wereldoorlog, nl. de Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen met architecten Fritz Coppieters en vanaf 1953 Jules Trenteseau, de Gentse Haard, de Volkshaard en de Goede Werkmanswoning.³⁷ In de jaren 1952-1953 ontstonden in Gent twee nieuwe maatschappijen, de Oost-Vlaamse Huurderscoöperatie (OVH) en de Huisvestingsmaatschappij van Vlaanderen.³⁸ Net zoals in het Interbellum zal het stadsbestuur ook

³¹ GOOSSENS, L., Het sociaal huisvestingsbeleid, in: GOOSSENS, L., & KNOPS, G. (red.), *Sociaal woonbeleid*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1983, pp. 21-24

³² VAN HERCK, K. & AVERMAETE, T., Wonen in welvaart in de jaren vijftig en zestig, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 54-59, p. 54

³³ *100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken*, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, pp. 79-80

³⁴ GOOSSENS, L., Het sociaal huisvestingsbeleid, in: GOOSSENS, L., & KNOPS, G. (red.), *Sociaal woonbeleid*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1983, p. 22, p. 28

³⁵ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, pp. 46-47

³⁶ GOOSSENS, L., Het sociaal huisvestingsbeleid, in: GOOSSENS, L., & KNOPS, G. (red.), *Sociaal woonbeleid*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1983, p. 24

³⁷ DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, 1954, p. 9

³⁸ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 92

sociale woningen bouwen. Hierbij kon echter geen gebruik gemaakt worden van de voordelen die de Wet Brunfaut bieden, gezien het stadsbestuur geen sociale huisvestingsmaatschappij is. De Wet De Taeye kon wel aangewend worden voor het bouwen van eengezinswoningen of het aanbieden van verkavelingen aan wie zelf kon of wilde bouwen. Toenmalig burgemeester en christendemocraat Emile Claeys was het idee van de eigendomsverwerving zeer genegen.³⁹

Aangezien de stad Gent binnen de administratieve grenzen over geen reservegrond beschikte na de oorlog moest men gaan uitbreiden. Na de spontane uitbreiding op de dichtbij het stadscentrum hoger gelegen delen in het noordoosten van de stad in de 19de eeuw zoekt men deze keer nieuwe terreinen op de lager gelegen delen langs de Leie in het westen van de stad. Twee belangrijke projecten zullen daar worden gerealiseerd, nl. de tuinwijk aan het Eiland Malem en de hoogbouwwijk aan de nieuw aangelegde Watersportbaan.⁴⁰ Voor elk terrein moest onderzocht worden of dit wel geschikt was voor hoogbouw.⁴¹ Met deze territoriale uitbreiding anticipeerde men op het gezond maken van gehele wijken in het stadscentrum. De vrijgemaakte gronden waar complexen van ongezonde woningen of noodwoningen gesloopt werden, konden gebruikt worden voor (sociale) woningbouw. Men voorzag dat het grootste deel van de te slopen woningen op elders gelegen bouwterreinen opgebouwd moest worden door de beperkte ruimte in het stadscentrum. Er werden dus terreinen gezocht die groot genoeg waren om residentiële wijken op aan te leggen.⁴² Vanaf de jaren vijftig werden enkele projecten op poten gezet, o.m. aan Meulestede, de wijk Steenakker, Nekkerputstraat en De Pintelaan.⁴³ Bij de uitbreiding van de stad of het reorganiseren van woonwijken binnen de bestaande stad werd in Gent gebruik gemaakt van de besluitwet van 2 december 1946. Door deze wet werd het voor sommige gemeenten mogelijk gemaakt een algemeen plan van aanleg (APA) voor de gemeente en bijzondere plannen van aanleg (BPA) voor afzonderlijke wijken op te stellen. Deze moeten goedgekeurd worden bij koninklijk besluit (K.B.).⁴⁴ Terwijl een APA informatie bevat over het volledige territorium van een gemeente, wordt in een BPA de indeling van een deel van het grondgebied vastgelegd in zones met welbepaalde bestemming, zoals woongelegenheid, industrie, landbouw of groen. Ook openbare diensten en het tracé van de openbare wegen liggen vast in een BPA.⁴⁵

³⁹ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 84

⁴⁰ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, p. 7

⁴¹ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 22

⁴² WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, pp. 83-84

⁴³ Ibidem, pp. 84-85

⁴⁴ Ibidem, pp. 84-86

⁴⁵ CRAPPE, C., De stedebouw en de krotwoningen, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 56-65, pp. 56-57

Hoofdstuk 6

Hoogbouw

6.1 CIAM: De functionele stad (1933)

In 1933 wordt in Athene het vierde CIAM-congres gehouden met als thema 'de functionele stad', waar reeds behandelde onderwerpen worden bediscussieerd. De discussies die hier gevoerd werden, leidden tot de publicatie van *Ville Radieuse* in 1935 en van het Charter van Athene in 1943 door Le Corbusier.¹ Na congressen over de functionele minimumwoning en de rationalisering van de architectuur stond in 1933 de functionele stad centraal. De ideale stad die werd voorgehouden staat mijlenver van de complexe, vaak in de 19de eeuw volgebouwde historische stadscentra.² In de functionele stad wordt de scheiding tussen de verschillende stedelijke functies integraal doorgevoerd. Wonen, werken, verkeer en collectieve voorzieningen worden opgedeeld in stadsdelen die gescheiden worden door groene stroken. Ook een uitgewerkt netwerk van verschillende routes, zoals paden, autowegen e.d. worden streng van elkaar gescheiden.^{3 4} In de functionele stad is de wooneenheid niet het individuele huis, maar het hoogbouwblok in het groen.⁵

Dat blok is universeel en kan overal ter wereld worden geplaatst. Meer dan een verzameling van opeengestapelde appartementen vormt elk appartementsgebouw een gemeenschap op zich, een woonmachine of 'machine à habiter'. Door af te stappen van het idee van groene binnenplaatsen die

¹ *Gent – 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

² PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, pp. 37-39

³ *100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken*, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, pp. 38-39

⁴ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 259

⁵ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, pp. 37-39

voor lucht en licht zorgen in appartementen rondom en door in te zetten op vrijstaande hoogbouw in een groene omgeving, wordt de verhouding gebouw-natuur omgekeerd. Hierdoor valt ook de traditionele 'straat' weg. Door deze te vervangen door de 'rue intérieure' in de appartementsgebouwen zelf wordt de verhouding gebouw-straat eveneens omgekeerd. De 'ville radieuse' is zowel de stad als de wooneenheid, het appartementsgebouw zelf. Hierdoor vervaagt het onderscheid tussen architectuur en stedenbouw volledig. Door de goede inplanting en oriëntatie van de gebouwen kan elke woning maximaal genieten van zonlicht. Het uitgangspunt blijft het gelijkwaardig wonen, een minimumwoning voor elk. Het hoogbouwappartement wordt de architecturale uitdrukking van sociale gelijkwaardigheid.⁶ De geformuleerde principes lenen zich vooral goed voor grootschalige woningbouwprogramma's en zullen dus een grote impact hebben op de sociale woningbouw.⁷

6.2 De minimumwoning en Eiland Malem

Sinds 1924 publiceerde de NMGWW meermaals minimumeisen voor sociale woningbouw. Het waren richtlijnen waar lokale sociale huisvestingsmaatschappijen zich op konden baseren voor het bouwen van 'minimumwoningen'. In 1948 werden de richtlijnen en typeplannen met minimumoppervlaktes aangepast. Naast de indeling van de woning werd ook aandacht geschonken aan de uitrusting ervan. Er werd uitgegaan van een goed uitgeruste keuken en badkamer. Ook voor eengezinswoningen werd centrale verwarming voorzien. Door ook sociale woningen aan te passen aan moderne eisen, konden de bewoners opgenomen worden in de nieuwe welvaartsstaat. Invloed van de CIAM-ideeën was vooral merkbaar aan de groeiende aandacht voor de leefomgeving. De richtlijnen van de NMGWW waren er niet meer alleen om de minimum oppervlaktes van de bewoonde oppervlakte te bepalen, maar ook ter bevordering van de woonkwaliteit.^{8 9} Volgens de richtlijnen was het best woningen zo te bouwen dat ze een maximale hoeveelheid zonlicht binnen laten. Hiervoor is de oost-west oriëntatie van gevels meest geschikt. Ook wordt de woning best op een redelijke afstand van industriële zones gebouwd, wat een scheiding tussen wonen en werken inhoudt. De instrumenten die worden gebruikt om de stedenbouwkundige ideeën van de CIAM groep te concretiseren waren de APA en BPA die konden opgemaakt worden in sommige gemeentes sinds de Besluitwet van 2

⁶ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 259

⁷ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, p. 39

⁸ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, pp. 356-358

⁹ *Nationale Maatschappij voor de Huisvesting 1919-1969*, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1969, p. 64, p. 68

december 1946. Hiermee kreeg men een klare kijk op de functionele inrichting van een hele wijk en kon men woningen en appartementsgebouwen schikken in verhouding tot de omgeving.¹⁰

Een van de eerste projecten in Gent waar de richtlijnen van 1948 bijna volledig werden gevolgd is het Eiland Malem.¹¹ Het BPA voor dit project werd reeds in 1950 goedgekeurd bij K.B.¹² De wijk werd geürbaniseerd onder een christendemocratisch stadsbestuur met burgemeester Emile Claeys en concretiseert het gedachtegoed van de moderne christendemocratie. Hoewel het bouwen met verschillende bouwlagen wellicht efficiënter was geweest door de hoge prijs van funderingssystemen, koos men toch voor eengezinswoningen georganiseerd in een tuinwijkconcept. Centraal in de wijk bouwde het stadsbestuur zelf drie appartementsblokken met drie bovenverdiepingen en op de gelijkvloerse verdieping winkels.¹³ Veel aandacht werd besteed aan collectieve voorzieningen en een kwalitatieve woonomgeving. Zo werden in de wijk twee scholen, een kerk, een speelpleintje en veel gemeenschappelijk groen voorzien. Gemeenschapsvorming stond centraal. De rest van het terrein werd verkocht aan de vier Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen, de Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, de Goede Werkmanswoning, de Gentse Haard en de Volkshaard, die elk een eigen architect inzetten. De maatschappijen ontwierpen laagbouw voor de wijk. Ondanks de inbreng van verschillende architecten kreeg de wijk een opvallend homogeen karakter dat tot vandaag bewaard is. De 345 witte woningen met zwarte daken zijn kenmerkend voor het Eiland Malem.¹⁴

6.3 Hoogbouw in het groen

De technische vernieuwingen waardoor hoogbouw mogelijk werd, waren in het Interbellum al gekend. Prefabricatie en industrialisatie waren echter nog te duur om op grote schaal door te voeren. Door de Amerikaanse invloed na de Tweede Wereldoorlog kwam de hoogbouw in een

¹⁰ 100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, pp. 67-71

¹¹ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, p. 358

¹² COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, pp. 250-252

¹³ DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, p. 85

¹⁴ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 85

stroomversnelling terecht.¹⁵ Door serieproductie van bouwmaterialen kon men nu vlugger bouwen en tegelijk de kostprijs drukken. Het werd mogelijk staal en beton op grote schaal te gebruiken voor skeletbouw van appartementsgebouwen.¹⁶

Als gevolg van de Wet Brunfaut werden na de oorlog enkele grootschalige sociale hoogbouwwijken gebouwd. Volgens de CIAM-principes werd het model van vrijstaande appartementsgebouwen in het groen overgenomen. Voorbeelden zijn de Modelwijk te Brussel, Plaine de Droixhe te Luik, Luchtbal te Antwerpen en het Kiel, eveneens te Antwerpen.¹⁷

De wijk Luchtbal, waar architect Hugo Van Kuyck in 1938-1939 een sociale woningbouwcomplex aan de Canadalaan realiseerde, breidde enorm uit na de Tweede Wereldoorlog. Het appartementsgebouw dat een volledig woonblok omvatte, evolueerde naar vrijstaande hoogbouw in het groen. Voor de huisvestingsmaatschappij Onze Woning ontwierp Hugo Van Kuyck nog tien appartementsgebouwen. Terwijl de architectuur van de zogenaamde Lange Blokken (1954-1956) nog enigszins refereerde aan deze van het gebouw aan de Canadalaan, koos Van Kuyck met de zogenaamde Torenggebouwen (1960-1962) volledig voor het model van de vrijstaande hoogbouw.¹⁸

Renaat Braem ontwierp in de jaren vijftig negen vrijstaande hoogbouwblokken met gestandaardiseerde woocellen aan de wijk het Kiel in Antwerpen voor de sociale huisvestingsmaatschappij Huisvesting-Antwerpen. Het complex wordt vandaag nog internationaal geprezen.¹⁹ (zie figuur 19) Het bouwen met betonskelet en het plaatsen van de torens op piloti's of pijlers tonen duidelijk dat Braem zich inspireerde op de Unité d'Habitation van Le Corbusier, in 1952 te Marseille gebouwd. Het gebruik van die piloti's doet het verkeersvrije openbare terrein doorlopen, waardoor de omgeving een visueel en fysiek doorlopend geheel vormt. Er is ruimte voor een park. Op deze manier wilde Braem de woonkwaliteit van het project verhogen.²⁰ Ook het gebruik van de open buitengalerijen tonen Le Corbusiers invloed. Dit principe werd hier voor het eerst op grote schaal in Vlaanderen gerealiseerd.²¹

¹⁵ ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014, p. 167

¹⁶ *Gent, duizend jaar kunst en cultuur III* (catalogus van de tentoonstelling te Gent (Centrum voor Kunst en Cultuur) van 11 juli tot 14 september 1975, Gent, Stadsbestuur, 1975, pp. 152-153

¹⁷ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, p. 306

¹⁸ *Luchtbal*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

¹⁹ SMETS, M., De zoektocht van de stedenbouw in België, in: TAVERNE, E. (red.), *Stedebouw, de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*, Nijmegen, SUN, 1993, 283-299, pp. 297-299

²⁰ *Wooneenheid Kiel*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

²¹ SMETS, M., De zoektocht van de stedenbouw in België, in: TAVERNE, E. (red.), *Stedebouw, de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*, Nijmegen, SUN, 1993, 283-299, pp. 297-299

6.4 Watersportbaan

Pas vanaf 1952 was er bij het Gentse stadsbestuur echt sprake van het bouwen van sociale woningen in de hoogte. Dan kwam het bestuur inzake huisvesting immers in socialistische handen met schepen Georges Nachez, onder burgemeester Laurent Merchiers.²² Vanaf dan werd hoogbouw gestimuleerd en zouden enkele beeldbepalende projecten worden gebouwd in en aan de rand van de stad.²³ In 1956 bouwde het stadsbestuur zelf een sociaal woningencomplex aan de Emile Moysonlaan. Recht tegenover het Scheldeoord kwam een door ingenieur-architect Jules Trenteseau ontworpen licht gebogen appartementsgebouw van negen bouwlagen.²⁴ Eerder dan zelf instaan voor de bouw van sociale woningbouwprojecten, stimuleerde het stadsbestuur de zes Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen.

In 1952 droomde burgemeester Claeys (CVP) nog van een nieuwe laagbouwwijk in de stijl van het Eiland Malem op het gebied van de Neermeersen in het zuiden van de stad. In totaal zouden meer dan 130 woningen worden opgetrokken.²⁵ In 1950 werd echter een eerste BPA nr. 8 “Neermeersen” ontworpen dat voorzag in villa- en hoogbouw. Na advies van de nationale overheid werd een derde versie van de plannen gemaakt in 1954 met uitsluitend hoogbouw.²⁶ De indrukwekkende wijk met elf hoogbouwtorens werd van 1957 tot 1965 gebouwd door de zes Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen. In totaal werden meer dan 1.300 woongelegenheden gerealiseerd.²⁷ (zie figuur 20, tabel 3) Door de Wet op de Krotopruijing die vanaf 1953 in voege was, werden de maatschappijen verplicht 30% van hun woningen voor te behouden aan ex-krotbewoners.²⁸ De grootste aandacht bij de urbanisatie van de wijk werd besteed aan een kwalitatieve woonomgeving, gekenmerkt door groene ruimte. Slechts 14% van het hele plan is voorbehouden aan woningbouw. Naast enkele sportterreinen en andere collectieve voorzieningen, zoals winkels en een buurtcentrum, werd in het zuidwesten van de wijk een recreatiezone gecreëerd aan de Blaarmeersen. Rond de in 1955 aangelegde Watersportbaan werden de appartementsgebouwen zo

²² DESEYN, G., Westward ho! Van Akkergem extension tot Watersportbaan Georges Nachez, *Stadsarcheologie*, jg. 16 (nr. 3), 1992, 5-20, p. 20

²³ VANDE WALLE, G. Hoogtevrees en Stapelgekke, *Sampol*, jg. 5 (nr. 2), 1998, 12-20, p. 20

²⁴ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, p. 25

²⁵ CLAEYS, E., De volkshuisvesting te Gent, *Huisvesting: studie- en informatieorgaan van het Nationaal Instituut tot Bevordering van de Huisvesting*, Brussel, Nationaal Instituut tot de Bevordering van de Huisvesting, jg. 5 (nr. 2-3), 1952, 101-110, p. 109

²⁶ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 260

²⁷ DESEYN, G., Westward ho! Van Akkergem extension tot Watersportbaan Georges Nachez, *Stadsarcheologie*, jg. 16 (nr. 3), 1992, 5-20, pp. 16-17

²⁸ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 206

gerangschikt dat deze afgescheiden zijn van het verkeer en een maximum aan zonlicht opvangen. De gebouwen werden voorzien van een moderne uitrusting in de vorm van degelijk sanitair, centrale verwarming, afvalkokers en liften.²⁹ Door de ver doorgedreven toepassing van de CIAM-principes werd het urbanisatieplan van de Neermeersen geprezen in het hele land. In 1956 kreeg het BPA de prijs van de Belgische Federatie voor Stedenbouw en Woningwezen.³⁰

Als aanzet voor de bouw van de elf woontorens werden in 1954 aan de Charles Andrieslaan al twee flatgebouwen opgetrokken door de Gentse Maatschappij naar aanleiding van haar vijftigjarige bestaan. Het project werd ontworpen door ingenieur-architect Jules Trenteseau. De flatgebouwen markeren de eerste keer dat resoluut voor verticaliteit gekozen wordt in het Gentse en tonen wat komen zal aan de Watersportbaan.³¹ Volgend op deze twee gebouwen realiseerde de Gentse Maatschappij in 1955-1960 de drie eerste, eveneens door Trenteseau ontworpen gebouwen van het project Neermeersen aan de Jubileumlaan.³² Trenteseau nam vanaf 1953 de rol van Fritz Coppieters over als 'huisarchitect' van de Gentse Maatschappij en ontwierp nog enkele belangrijke projecten zoals de appartementsgebouwen aan de Groene Briel en in de Rabotwijk.³³ De drie gebouwen aan de Watersportbaan zijn in opbouw identiek en werden gedecoreerd met tegeltableaus met abstracte architecturale motieven.³⁴

Tussen 1959 en 1962 werden de door Geo Bontinck ontworpen drie appartementsgebouwen van de Goede Werkmanswoning gebouwd bij de Europabrug.³⁵ De zogenaamde Residenties Anseele, Van Beveren en Nachez tellen samen 300 woningen. De gevels werden afgewerkt met geprefabriceerde betonplaten. De originele vormgeving is door de restauratie in de jaren 1990 deels verloren gegaan, maar contemporaine foto's tonen het gebruik van V-vormige betonnen piloti's, in navolging van Le Corbusiers Unité d'Habitation, in 1952 gerealiseerd in Marseille.^{36 37} (zie figuren 21, 22) Gebouwen 7

²⁹ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 86

³⁰ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 86

³¹ ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014, p. 167

³² BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 86

³³ DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, p. 9

³⁴ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, pp. 28-29

³⁵ DESEYN, G., Westward ho! Van Akkergem extension tot Watersportbaan Georges Nachez, *Stadsarcheologie*, jg. 16 (nr. 3), 1992, 5-20, pp. 16-17

³⁶ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, pp. 28-29

³⁷ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 86

en 8 aan de Europalaan werden in 1959 gebouwd en ontworpen door architecten Victor Coolens en Adrien Bressers voor de Volkshaard.³⁸ Aansluitend op deze twee flatgebouwen bouwde de Gentse Haard in 1963 een door Bernard De Tracy ontworpen woonblok.³⁹

De OVH liet het door Robert Rubbens ontworpen appartementsgebouw Elektra bouwen in 1965.⁴⁰ Net als architect Geo Bontinck liet Rubbens zich inspireren door Le Corbusiers Unité d'Habitation. In 1953-1956 werkten beide architecten samen aan het gebouw Olympia aan de Verpleegstersstraat, het eerste project van de OVH. Het werd ontworpen door modernistisch architect Gaston Eysselinck als hommage aan Unité d'Habitation.⁴¹ Elementen die Eysselinck overnam, zijn de open galerijen en de indeling in duplexwoningen, georganiseerd op twee bouwlagen.⁴² Na het overlijden van Eysselinck in 1953 werkten Bontinck en Rubbens verder samen aan de realisatie van het gebouw. In 1956 werd een gelijkaardig complex gebouwd in de Verpleegstersstraat. Elektra aan de Watersportbaan was het derde en laatste ontwerp van de maatschappij.⁴³ Blok 11 werd als laatste blok eveneens in 1965 gebouwd. Het werd ontworpen door architect Fritz Coppieters voor de Huisvestingsmaatschappij van Vlaanderen. Voor de restauratie in de jaren negentig gebeurde, waren de ingangsluifel, geperforeerde balkonpanelen en een dominante kroonlijst kenmerkend. Deze Belvédèretoren volgde het Y-vormige grondplan van het in 1958 voor de maatschappij ontworpen appartementsgebouw aan de Stoppelstraat. De zogenaamde Residentie Robert Brasseur kan gezien worden als de bakstenen voorloper van de Belvédèretoren aan de Watersportbaan.⁴⁴ ⁴⁵ Vermoedelijk deed Fritz Coppieters ook hier dienst als architect.⁴⁶

³⁸ DESEYN, G., Westward ho! Van Akkergem extension tot Watersportbaan Georges Nachez, *Stadsarcheologie*, jg. 16 (nr. 3), 1992, 5-20, pp. 16-17

³⁹ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, pp. 27-29

⁴⁰ DESEYN, G., Westward ho! Van Akkergem extension tot Watersportbaan Georges Nachez, *Stadsarcheologie*, jg. 16 (nr. 3), 1992, 5-20, pp. 16-17

⁴¹ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, p. 27

⁴² SMETS, M., De zoektocht van de stedenbouw in België, in: TAVERNE, E. (red.), *Stedebouw, de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*, Nijmegen, SUN, 1993, 283-299, pp. 297-299

⁴³ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 95

⁴⁴ DESEYN, G., Westward ho! Van Akkergem extension tot Watersportbaan Georges Nachez, *Stadsarcheologie*, jg. 16 (nr. 3), 1992, 5-20, pp. 16-17

⁴⁵ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, pp. 28-30

⁴⁶ *Residentie Robert Brasseur*, Architectuur in Gent: Art Deco en Modernisme, geraadpleegd via <http://home.scarlet.be/architectuur/index.html>

Deel 4

Sanering en vervangingsbouw

In het vierde en laatste deel van dit werkstuk komt de sanering van de wijk Groene Briel aan bod. Maar ook voor 1953 wilde men in Gent aan krotopruijing doen. Door een gebrek aan financiële middelen en een uitgebreid wettelijk kader verliep dit echter zeer moeizaam. De ontruiming van het Pand was een belangrijke overwinning in de strijd tegen de krotten, die men sinds de jaren dertig voerde en na de oorlog terug wilde opnemen.

Met de Wet op de Krotopruijing van 1953 wordt op nationaal vlak een wettelijk kader ontwikkeld voor steden en gemeenten die krotten en krottenwijken op hun grondgebied wilden verwijderen. Met de wet van 1953 in het vooruitzicht beslist men vroeg de arbeiderswijk Groene Briel te saneren. Het belangrijkste instrument voor het plannen van de nieuwe bebouwing was het in 1946 ontstane BPA. Voor de Groene Briel bestaan tot op heden zes verschillende versies. Hier zal besproken worden welke wijzigingen het plan door de jaren is ondergaan.

Ook de architect van de gerealiseerde gebouwen wordt besproken. Ingenieur-architect Jules Trenteseau ontwierp naast de appartementsgebouwen aan de Groene Briel nog andere sociale woningen, het meest bekend de drie woontorens van de Gentse Maatschappij aan de Watersportbaan. Naast andere opdrachten voor verschillende overheden en particulieren ontwierp hij eind jaren vijftig ook een eigen wijk, zo lijkt het wel, met appartementsgebouwen, waaronder zijn eigen woning.

Ten slotte worden twee andere casussen rond krottenwijken aangehaald. De wijk aan de Kerkstraat onderging hetzelfde lot als deze aan de Groene Briel, maar de wijk Patershol ontsnapte hier aan door een belangrijke mentaliteitswijziging vanaf eind jaren zestig en jaren zeventig.

Hoofdstuk 7

Wet op de Krotopruiming

7.1 Krotopruiming tot 1953

In 1953 werd de derde belangrijke huisvestwet gestemd, de Wet op de Krotopruiming. Net zoals de woningnood na de Tweede Wereldoorlog grotendeels te verklaren is met ontwikkelingen van voor 1940, kwam ook deze wet niet uit het niets. Hoewel de problematiek pas na WO II voldoende ernstig werd genomen is de wet van 1953 een rechtstreeks vervolg op de Wet op de Krotopruiming van 1931 en eerdere initiatieven. Zoals eerder beschreven in hoofdstuk 2 werden al in de 19de eeuw krotten opgeruimd in de binnenstad, door de stad te moderniseren o.m. op vlak van verkeersdoorgangen. Zo sloeg men twee vliegen in één klap. Het was echter vooral de smet die de verarmde arbeidersbuurten waren op het blazoen van de stad die het hoofdmotief was van deze saneringen, niet de bezorgdheid over de woonomstandigheden van arbeiders. André Coene omschrijft deze houding als 'cold blooded philanthropy'.¹ Sinds de Wet Beernaert van 1889 stimuleerde men het bouwen van degelijke arbeidershuisvesting, al werd de krottenproblematiek op deze weg niet rechtstreeks aangesproken. Dit leidde tot het ontstaan van de NMGWW in 1919. De Nationale Maatschappij kon lokale besturen wijzen op het bestaan van krottencomplexen, waarop de burgemeester maatregelen kon treffen die hij geschikt achtte.² In 1927 werd door een aantal reformistische organisaties de Belgische Nationale Bond tegen de Krotten opgericht. Vanaf dan werd de taak van de NMGWW uitgebreid, in 1927, 1928 en 1931 werden kredieten verleend om het

¹ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, pp. 161-169

² HEYNS, M., De krotwoning als 'sociaal probleem nr. 1'. De Wet inzake Krotopruiming van 1953 en de sanering van de oude stadswijken, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 146-162, pp. 147-148

krottenprobleem actief aan te pakken.³ Dit beleid leidde in 1931 tot de eerste Wet op de Krotopruijing van 1931. Hierdoor werd de NMGWW verplicht nieuw onderdak te verlenen aan uitgezette bewoners.⁴ Vanaf 1930 startte het Gentse stadsbestuur zelf ook met een systematische aanpak ten opzichte van de vele beluiken en minderwaardige woningen in de stad. Door de economische crisis van de jaren dertig hadden deze maatregelen echter slechts een beperkt effect.⁵ In 1939 kreeg de NMGWW van de hogere overheid toestemming om opnieuw kredieten beschikbaar te stellen, maar daar kwam door de Tweede Wereldoorlog niets van in huis.⁶ Ondanks alle problemen, vooral van financiële aard, hield de Nationale Maatschappij zich later toch sterk dat zij bij de aanvang van WO II meer dan 6.500 krotten had doen slopen of verbeteren en tussen 7.500 en 8.500 vervangingswoningen gebouwd had.⁷

In 1947 werd door het stadsbestuur een uitgebreid onderzoek naar de woningenproblematiek gevoerd die de krijtlijnen moest uitzetten voor de krottenstrijd wanneer de bouw van woningen terug op peil was. Dit onderzoek werd gedaan op verzoek van de Belgische Vereniging voor Maatschappelijke Vooruitgang.⁸ De 'Dienst voor het toezicht op de beluiken' die voor de oorlog bevoegd was voor het opspeuren en beoordelen van krotten werd opgenomen door de Stedebouwdienst.⁹ Voor 1952 zette men door de ernstige woningnood de strijd tegen de krotten echter amper verder. Van 1945 tot 1952 werden slechts vier krotwoningen onbewoonbaar verklaard.¹⁰ Ondertussen probeerde het stadsbestuur eigenaars van ongezonde woningen nog steeds te stimuleren om onderhouds- en herstellingswerken uit te voeren.¹¹ Andere manieren om ongezonde wijken aan te pakken was het dempen van waterlopen. Hoewel deze waterlopen al eeuwenlang nijverheid en industrie aantrokken in de stad vormden ze een gevaar voor de gezondheid, vooral in overbevolkte wijken waar armen leefden. Zo werd een deel van het

³ HEYNS, M., De krotwoning als 'sociaal probleem nr. 1'. De Wet inzake Krotopruijing van 1953 en de sanering van de oude stadswijken, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 146-162, pp. 147-148

⁴ Ibidem, pp. 152-153

⁵ *100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken*, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, p. 97

⁶ *Nationale Maatschappij voor de Huisvesting 1919-1969*, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1969, pp. 108-109

⁷ *100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken*, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, p. 101

⁸ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, p. 1

⁹ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 80

¹⁰ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1952, pp. 245-246

¹¹ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1953, p. 240

Meerhemkanaal aan de Tichelrei in de wijk Groene Briel gedempt in 1948. Deze waterloop werd voor het dempen door huizen en fabrieken als open riolering gebruikt.¹² (zie figuur 23)

Met het oog op maatregelen op grotere schaal vanaf 1953 stelde de NMGWW al in 1952 kredieten beschikbaar voor de krotopruijing. Door het bouwen van nieuwe sociale woningen kon ruimte gemaakt worden voor de afbraak van de huizen of beluiken die er het slechtst aan toe waren.¹³ Zo werden in Gent in 1952 al drie beluiken gesloopt.¹⁴ Ook in 1953 werden vier beluiken gesloopt. Van deze vier bevond zich er een aan de Tichelrei in de wijk Groene Briel. Dat men de krotopruijing zeker terug wilde opnemen, bewijst de eerste onbewoonbaarheidsverklaring sinds 1950, nl. van een beluik aan de Moerestraat bestaande uit elf woningen, in de wijk Groene Briel. In 1953 waren er nog 376 beluiken gekend bij het Gentse stadsbestuur.¹⁵

7.2 Het Pand en Wielewaal

Een van de belangrijkste acties die werd ondernomen tegen het bestaan van ondermaatse huisvesting in het stadscentrum is het ontruimen van het Pand. Het 13^e-eeuwse dominicanenklooster werd in de 19de eeuw ingericht als woonkazerne waarvan alle mogelijke ruimtes in het gebouw werden ingenomen. Het Pand groeide uit tot een berucht en bouwvallig complex van ongezonde woningen.¹⁶ Na de Tweede wereldoorlog groeide het besef van de architectuurhistorische waarde van het klooster. In 1946 werd de Leievleugel geklasseerd bij Regentsbesluit.¹⁷ Om gezondheidsredenen werd in 1948 het uit zes kamers bestaande complex Zuidcorridor, onderdeel van het complex, ontruimd. De ontruiming was een van de weinige acties die het Gentse stadsbestuur in deze periode ondernam tegen de ongezonde huisvesting in de stad. De uitgezette bewoners vonden onderdak in de geklasseerde Leievleugel.¹⁸

In 1953 wilde de eigenaar een deel van het vervallen gebouw laten slopen en vervangen door moderne flatgebouwen. De dicht bij het stadscentrum gelegen plek zou vrijgemaakt worden voor hoogbouw. Dit idee past volledig in hoe men in de jaren vijftig en zestig nadacht over hoe men de stad wilde moderniseren en aanpassen aan de nieuwe tijd. De tegenstanders van de sloop voelden

¹² Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1948, pp. 202-204

¹³ Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1952, p. 521

¹⁴ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1952, p. 243

¹⁵ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1953, pp. 238-240

¹⁶ CAUDRON, J., Het Pand sinds de Franse Revolutie, in: BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 97-116, p. 111

¹⁷ Ibidem, 114-115

¹⁸ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1948, p. 172

zich gesterkt door de klassering van de Leievleugel van het klooster in 1946.¹⁹ Overtuigd van de waarde van het kloostergebouw stelde het stadsbestuur de toelating voor het slopen uit tot een omvattende studie gemaakt werd over het hele gebouw.²⁰ Deze beslissing zou in 1953 kritiek krijgen van toenmalig Schepen Georges Nachez. Door het archeologisch onderzoek en het proberen klasseren van delen van het gebouw zou men instaan voor het voortbestaan van de krotwoningen. Door de vertraging die mogelijke bouwwerken opliepen door het onderzoek werd de overeenkomst tussen het stadsbestuur en de eigenaar van het klooster immers opgegeven en werden opnieuw alle woningen verhuurd.²¹ De woningen bleven echter niet meer lang verhuurd. In 1955 werd het Pand onbewoonbaar verklaard en in 1956 geklasseerd als monument bij K.B.^{22 23} In 1963 werd het Pand eigendom van de Rijksuniversiteit van Gent en in 1971 startte de eerste restauratiefase. Door de jarenlange verhuuring van het klooster was het gebouw niet heel erg gehavend, het was echter wel erg uitgeleefd.²⁴

Met het oog op de sanering van het Pand zocht het stadsbestuur de noodzakelijke grond voor vervangende sociale woningen. Men vond een terrein aan de Wielewaal- en Lijsterstraat in het noordwesten van de stad, net ten westen van de wijk Brugse Poort. Nog in 1952 sloot het stadsbestuur een akkoord met de eigenaars voor de aankoop van de grond. Op vraag van het Ministerie van Openbare Werken werd ook een deel van de grond afgestaan aan de staat voor de uitbreiding van de daar gevestigde Rijkswachtkazerne. Het overblijvende deel van de grond zou door het stadsbestuur doorverkocht worden aan vier Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen, nl. de Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, de Goede Werkmanswoning, de Volkshaard en de Gentse Haard.²⁵ De verkoop van deze gronden aan de maatschappijen werd door de gemeenteraad besloten in april 1953. Er zouden 148 sociale appartementswoningen worden opgericht, 37 door elke maatschappij. De aanbesteding van de door het stadsbestuur ontworpen gebouwen gebeurde in december van datzelfde jaar.²⁶ In 1955 werden de appartementen van alle huisvestingsmaatschappijen voltooid en verhuurd.²⁷ (zie figuur 24)

¹⁹ BOCKSTAELE, J., De restauratie, in: BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 117-138, p. 118

²⁰ CAUDRON, J., Het Pand sinds de Franse Revolutie, in: BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 97-116, pp. 114-115

²¹ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1953, pp. 1067-1068

²² CAUDRON, J., Het Pand sinds de Franse Revolutie, in: BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 97-116, pp. 114-115

²³ BOCKSTAELE, J., De restauratie, in: BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 117-138, p. 118

²⁴ CAUDRON, J., Het Pand sinds de Franse Revolutie, in: BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 97-116, pp. 114-115

²⁵ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1952, p. 521

²⁶ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1953, p. 243

²⁷ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1955, pp. 162-164

Bij de sanering van het Pand bestond de afspraak tussen het stadsbestuur en de sociale huisvestingsmaatschappijen erin dat elke maatschappij 20 van de 37 te bouwen appartementen zou voorbehouden aan ex-bewoners van het Pand, de toen al deels gesloopte wijk Groene Briel of andere krotwoningen aangeduid door het stadsbestuur.²⁸ Uiteindelijk verhuisden slechts 30 van de 120 uitgezette gezinnen van het Pand naar het project Wielewaal, vooral door de huurprijs die een stuk hoger lag dan deze van de woningen in het Pand.²⁹ Het stadsbestuur begreep de onverschillige houding van vele krotbewoners tegenover het verhuizen naar een nieuwe en gezondere woning niet. Deze woningen waren vaak duurder en bevonden zich aan de rand van de stad. Velen wilden niet weg uit de vertrouwde woonomgeving en wilden niet gebonden zijn aan een sociale huisvestingsmaatschappij en de gemeente.³⁰

7.3 Sloop en vervangingsbouw

7.3.1 Wet op de Krotopruijing van 1953

In 1952 werden minister Alfred De Taeye en Koning Boudewijn rondgeleid in de verpauperde Brusselse Marollenwijk op initiatief van Abbé Froidure. Door deze gebeurtenis werd het krottenprobleem onmiddellijk gekatapulteerd tot sociaal probleem nr. 1 in het land. Men is van mening dat de welvaartsstaat pas volledig zou zijn als ook hiervoor een oplossing komt.³¹ In 1953 werd de Wet op de Krotopruijing aangenomen en aangevuld in de wet van 1956. De wet regelde het financiële aspect van de krotopruijing. De Staat zou de gemeenten en lokale sociale huisvestingsmaatschappijen financieel tegemoet komen bij het onteigenen en slopen van krottencomplexen. Naast de gemeenten en de lokale bouwmaatschappijen probeerde men ook het particulier initiatief te betrekken. Vanaf 1955 kwamen eigenaars van ongezonde woningen in aanmerking voor een onteigeningsvergoeding. De Wet op de Krotopruijing van 1953 werd ontworpen door minister Alfred De Taeye en wordt ook wel de Tweede Wet De Taeye genoemd.³²

²⁸ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 95

²⁹ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 88

³⁰ *Nationale Maatschappij voor de Huisvesting 1919-1969*, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1969, pp. 109-112

³¹ HEYNS, M., De krotwoning als 'sociaal probleem nr. 1'. De Wet inzake Krotopruijing van 1953 en de sanering van de oude stadswijken, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 146-162, p. 147

³² CRAPPE, C., Het probleem van de krotwoningen, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 7-16, p. 14

Door de staatstussenkomst konden en moesten de NMGWW en NMKL hun activiteiten uitbreiden. Hier waren enkele voorwaarden aan verbonden. Na de sloping van ongezonde woningen werden huisvestingsmaatschappijen verplicht om vervangingswoningen te bouwen voor de ex-krotbewoners. Als men op dezelfde locatie bouwde zou de Staat voor meer dan 80% tussenkomen.³³ 30% van de nieuwe woningen diende voorbehouden te worden aan ex-krotbewoners. Door de verhuizingstoelagen die door de Staat werden uitgegeven kon de huurprijs gevoelig verlaagd worden, wat gezien eerdere kritiek geen overbodige luxe was.³⁴ De voornaamste reden waarom de Wet op de Krotopruijing van 1953 geprezen wordt, is de opname van de armste lagen van de bevolking in het huisvestingsbeleid.³⁵

Om te bepalen wat een woning 'gezond' of eerder 'ongezond' maakte, werd de bepaling rond huisvesting van de Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) uit 1946 aangehaald. Een goede woning moest fysieke bescherming bieden en bijdragen tot het fysieke en mentale welzijn van de bewoners. De ongezonde woning daarentegen was een woning die een bedreiging vormde op de gezondheid of veiligheid van de bewoners. Dat kon op verschillende manieren, waaronder overbevolking, het ontbreken van voldoende sanitair, enz. Ook gebouwen waarvan het exterieur niet vervallen was, konden dus ongezond zijn.³⁶ In de wet werd overgeschakeld van de term 'krot' naar 'ongezonde woning' en werd tevens het concept van 'complexen van ongezonde woningen' (of 'krottencomplexen') toegevoegd. Deze complexen bestonden voornamelijk, maar niet exclusief, uit ongezonde woningen. Hier konden zich dus ook gezonde woningen in bevinden.³⁷ Deze aanvulling zou het voor het Gentse stadsbestuur mogelijk maken de volledige wijk aan de Groene Briel ongezond te verklaren.

7.3.2 Stadsmodernisatie

In hoofdstuk 5 werd al besproken dat door de suburbanisatie van vele kapitaalkrachtige gezinnen naar de stadsrand en het platteland de stedelijke centra veel investeringen misliepen. Hierdoor werden sommige wijken in het stadscentrum aan hun lot over gelaten en verslechterde de toestand zienderogen. Deze vaak 19de-eeuwse arbeidersbuurten pasten niet meer in het beeld van de

³³ KNOPS, G., Stadsvernieuwing in Vlaanderen. Een evaluatieschets van de naoorlogse ontwikkelingen en de huidige stand van zaken, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 24 (nr. 83), 1980, 2-11, pp. 4-5

³⁴ CRAPPE, C., Het probleem van de krotwoningen, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 7-16, p. 9

³⁵ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, pp. 49-50

³⁶ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 79

³⁷ Ibidem, p. 81

moderne stad en zouden worden gesloopt. Net zoals in de 19de eeuw werden de soms brutale stadsdoorbraken gelegitimeerd door te wijzen op de positieve invloed ervan op de openbare hygiëne in de stad.³⁸ Het grote verschil met de krotopruiingsacties van de 19de eeuw was dat men in de wet van 1953 verplicht was vervangingswoningen op te richten voor uitgezette krotbewoners, al werden deze vaak aan de stadsrand gebouwd, zoals in Gent aan de Neermeersen. Vrijgekomen ruimte in de stadskern werd vlug ingenomen door kantoren, winkelcentra en de uitbreiding van het verkeersnetwerk en bijhorende verkeersvoorzieningen zoals parkeerruimte.³⁹ Dit werd met de Wet op de Krotopruiwing van 1953 wel enigszins tegengewerkt door het bouwen van woningen op de locatie van gesloopte arbeiderswijken te stimuleren.

Een bijzonder nuttig instrument bij de heropbouw van gesloopte wijken was het sinds de Besluitwet van 1946 bestaande BPA. Op deze manier konden duidelijke urbanisatieplannen worden opgemaakt voor volledige wijken. Het opmaken van deze plannen bood het stadsbestuur een kans om de stad te herschikken, op welke manier dit ook zou gebeuren. In de eerste uitgave van het tijdschrift *Wonen* in 1957, over de krotopruiwing in Gent, schreef Cyrille Crappe dat grote aandachtspunten voor de modernisering de verkeersmiddelen, de groenstroken en de collectieve voorzieningen waren. Vooral in voormalige industriële centra zoals Gent was een tekort aan groen. Door die beschikbaar geworden ruimte in te zetten voor de stedelijke (her)uitrusting zou men volgens Crappe tegemoet kunnen komen aan de enorme vooruitgang die ons land na WO II kende.⁴⁰ Net zoals bij Fritz Coppieters' ontwerp voor vervangingsbouw op de plaats van de gesloopte wijk Groene Briel van 1939 beriepen modernisten zich na de Tweede Wereldoorlog op de principes van de CIAM-groep om de stad terug op te bouwen. Het feit dat volledige wijken gesloopt werden, maakte de stap naar de CIAM-principes klein. Deze stelden immers een volledige transformatie van de bestaande historische stad voor.

³⁸ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, pp. 50-51

³⁹ HEYNS, M., De krotwoning als 'sociaal probleem nr. 1'. De Wet inzake Krotopruiwing van 1953 en de sanering van de oude stadswijken, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 146-162, pp. 153-154

⁴⁰ CRAPPE, C., De stedebouw en de krotwoningen, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 56-65, pp. 59-60

Hoofdstuk 8

Sanering van de wijk Groene Briel

In dit hoofdstuk komt de daadwerkelijke sanering van de arbeiderswijk Groene Briel aan bod. Wanneer na 1952 de woningbouw terug op gang komt en men uitzicht krijgt op steun van de NMGWW om de strijd tegen de krotten opnieuw aan te binden in de vorm van extra kredieten en de Wet op de Krotopruiming van 1953 komt de sanering van de wijk Groene Briel terug in de aandacht. Als gevolg van de wet van 1953 had men immers de mogelijkheid volledige wijken af te breken.

Allereerst wordt kort aangehaald in welke toestand de wijk zich bevond voor deze integraal werd gesloopt en binnen welke tijdspanne de slopingsactie werd uitgevoerd. Daarna wordt de heropbouw van de wijk besproken. Dat de oorspronkelijke woningen zouden worden afgebroken hield geen twijfel, maar over de manier waarop men op de vrijgekomen ruimte nieuwe woningen wilde bouwen liepen de meningen uiteen. Uiteindelijk zal men er voor kiezen om de CIAM-principes toe te passen. In dit hoofdstuk zullen de opeenvolgende BPA besproken worden en geplaatst tegenover het niet gerealiseerde ontwerp voor de wijk uit 1939 en de oplossingen die werden gevonden voor verpauperde arbeidersbuurten aan het Patershol en de Kerkstraat. Deze operaties tonen aan hoe de ideeën rond stadsmodernisatie in de tijd evolueerden. Ten slotte wordt het project aan de Groene Briel geplaatst in het oeuvre van ontwerpend architect Jules Trenteseau.

8.1 Sloop van een arbeiderswijk

8.1.1 Toestand van de wijk Groene Briel

De wijk Groene Briel wordt omgeven door de straten Sint-Margrietstraat, Sint-Vincentiusplein, Groene Briel, Tichelrei, Lange Schipgracht en Dobbelslot; inliggende straten waren de Moerestraat (of Korte Schipgracht) en Baviaanstraat. (zie figuur 25) Zoals eerder beschreven in hoofdstuk 1 ontstond hier een dicht bebouwde en bevolkte arbeiderswijk vanaf de komst van meerdere fabrieken, zoals de katoenspinnerij van Lieven Bauwens in 1800. Naast de vele kleine en minderwaardige woningen aan de openbare weg bevonden zich hier ook meerdere plein- en steegbeluiken, die allen dateren van voor 1854.¹ Tussen de verschillende beluiken viel geen eenheid qua schaal of indeling op te merken en de meeste bevonden zich binnen het bouwblok. (zie figuur 26) Slechts het grootste steegbeluik, de zogenaamde Grote Cité aan de Groene Briel was goed zichtbaar van op de openbare weg.^{2 3} (zie figuur 27) Slechts weinig huisjes werden bewoond door de eigenaar zelf en sommige eigenaars bezaten meerdere huisjes in de wijk. Zo bezat herbergier Pieter De Mey-Jacobs twaalf huizen verspreid over de hele wijk, waaronder zijn eigen woning, drie afzonderlijke woningen aan de openbare weg en twee groepen huisjes telkens gelegen aan een binnenpleintje tussen de Moerestraat en de Grote Cité.⁴ Wanneer het BPA ter voorbereiding van de onteigening van de wijk werd opgesteld in 1954 waren in de wijk 247 percelen, waarop 221 ongezonde woningen stonden die 229 gezinnen huisvestten.⁵ Vanaf 1955 worden ook dertien huisjes en een bouwgrond aan de Lange Schipgracht aan het BPA toegevoegd.⁶

Hier was ook sinds de 18de eeuw een brouwerij zeer prominent aanwezig. In 1922 wordt de grote stoombrouwerij omgevormd tot N.V. Ultra, die tot na de Tweede Wereldoorlog beeldbepalend bleef in de wijk. (zie figuur 28) Brouwerij Ultra bezat twee beluiken aan Dobbelslot. Het grootste deel van

¹ BUYL, M., *Saneren of renoveren: de Gentse beluiken* (onuitgegeven doctoraatsthesis), catalogus, Gent, Rijksuniversiteit Gent, 1998

² MOREAU, R., *Deel V, beluiken, poortjes en cités*, Archiefbeelden Gent, Gloucestershire, Tempus, 2003, pp. 20-21

³ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁴ *Idem*

⁵ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 92

⁶ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

de brouwerij werd na de oorlog verkocht aan de in het Interbellum aan de Sint-Margrietstraat opgerichte Volkskliniek.⁷ De Volkskliniek blijft tot 1994 uitbreiden vanaf de Sint-Margrietstraat langs Dobbel Slot en de Tichelrei.⁸ Rond de wijk bevond zich ook het psychiatrisch ziekenhuis Sint-Jan de Deo en het ziekenhuis Heilige Familie.

8.1.2 Sloop

In 1936 wilde men met enkele stedenbouwkundige ingrepen de wijk al gezond maken. De meeste van deze plannen werden echter niet uitgevoerd. Ook niet uitgevoerd was het plan uit 1939 om de hele wijk te slopen en vervangende modernistische hoogbouw te bouwen. Door de ontwikkelingen na de Tweede Wereldoorlog ging de kwaliteit van de al verpauperde buurt nog achteruit. Weinig werk werd gestoken in het in orde houden van vooral huurwoningen en zoals vele andere buurten verkrotte de wijk Groene Briel verder. Enkele jaren voor de Wet op de Krotopruijing van 1953 werd aangenomen wilde het Gentse stadsbestuur de plannen voor het vervangen van de arbeiderswoningen door appartementsgebouwen terug opnemen. In 1949 werden hier de eerste vergaderingen over gehouden, maar het was wachten op financiële middelen om dit plan ook daadwerkelijk uit te voeren.⁹ Ook wilde men zeker zijn dat er voldoende sociale woningen beschikbaar waren voor de bewoners die zouden uitgezet worden. Doordat slechts weinig bewoners van het onbewoonbaar verklaarde Pand naar het nieuwe project Wielewaal verhuisden, was het project Wielewaal ook in dit geval de oplossing. Vanaf de Wet van 1953 zouden ex-krotbewoners immers voorrang krijgen op een sociale woning.¹⁰

In 1953 werd het BPA nr. 31 "Groene Briel" opgesteld waarmee men de onteigening en herbestemming van het terrein wilde voorbereiden. De woningen in de wijk zouden 'bij stroken' gekocht en onteigend worden door de NMGWW. De Nationale Maatschappij maakte hiervoor gebruik door het zogenaamde Comité tot Aankoop van Onroerende Goederen. De volledige wijk zou daarop gesloopt worden, met uitzondering van twee zones. Vanaf de hoek met Dobbel Slot zouden in de Sint-Margrietstraat acht percelen niet onteigend worden. In deze rij bevindt zich het appartementsgebouw met vier verdiepingen dat door de Gentse Haard in 1936 werd gebouwd. Ook het appartementsgebouw dat door dezelfde maatschappij in 1934 werd gebouwd op de hoek van Dobbel Slot en de Baviaanstraat zou blijven staan.¹¹ (zie figuur 29)

⁷ BOUCKAERT, C., & VAN AALST, P., *Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest*, Gent, Ultima Thule, 2008, p. 66, p. 126

⁸ *Geschiedenis*, AZ Sint-Lucas, geraadpleegd via <http://www.azsintlucas.be>

⁹ Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1953, p. 1066

¹⁰ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1953, p. 1080

¹¹ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

In 1953 werden reeds elf woningen in een beluik aan de Moerestraat onbewoonbaar worden verklaard, en in 1954 gebeurde hetzelfde met dertien woningen aan de Groene Briel.^{12 13} De sanering van het complex loopt in deze jaren vertraging op door de voorzichtige omgang door de overheid met de beschikbare kredieten.¹⁴ Gesteund door de toenmalige minister van Volksgezondheid en van het Gezin Edmond Leburton wordt bij ministerieel besluit van 25 maart datzelfde jaar de volledige wijk tussen de Sint-Margrietstraat, Groene Briel, Tichelrei en Dobbel Slot onbewoonbaar verklaard.¹⁵ Hoewel het bouwblok aan de Lange Schipgracht dat in Coppieters' ontwerp van 1939 was opgenomen, werd dit slechts in 1955 in een tweede BPA nr. 31bis opgenomen. Dit om het uitzicht van de stedelijke ruimte te verfraaien en de Sleep- en Heilig Kerststraten te ontlasten als verbinding tussen stadscentrum en haven.¹⁶

Doordat eigenaars van krotten vanaf 1955 bij koninklijk besluit in aanmerking kwamen voor een sloop- en onteigeningsvergoeding had men meer ruimte om de onteigeningen door te voeren.¹⁷ Bij het begin van 1956 waren reeds 106 percelen aangekocht door het Aankoopcomité. 75 woningen waren gesloopt, waarvan 54 zich in beluiken aan de Moerestraat bevonden. Ondertussen waren alle woningen van het project Wielewaal afgewerkt, waardoor 14 gezinnen konden verhuizen naar de Wielewaal- of Lijsterstraat.¹⁸ Pas in 1957 was de volledige wijk gesloopt, uitgezonderd de woningen aan de Lange Schipgracht.^{19 20} Het afbreken van de wijk werd gedocumenteerd met een fotoreeks die zich momenteel in het MIAT te Gent bevindt. (zie figuur 30)

In 1957 was de eerste publicatie van het in 1956 opgerichte Nationaal Instituut voor de Huisvesting uitgegeven tijdschrift *Wonen* volledig gewijd aan de krotopruijing. Daarin had men specifiek aandacht voor de ontwikkelingen in het Gentse.²¹ Ook werd van 29 juni tot 7 juli in Gent de Nationale Week voor de Krottenbestrijding gehouden, een samenwerking tussen de nationale instellingen, stad Gent en de Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen. Deze werd geopend door een zitting waar o.m. minister Leburton een toespraak hield over de nationale krotopruijing en

¹² Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1953, p. 238

¹³ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1954, p. 272

¹⁴ DE VISSER, J., & UYTTERHAEGEN, F. (red.), *Onderzoek naar de Gentse beluiken, bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*, Gent, WIARUG, 1978, p. 20

¹⁵ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1955, p. 160

¹⁶ Gemeentebblad van de stad Gent, Stad Gent, 1955, pp. 429-432

¹⁷ *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 2), 1957, p. 170

¹⁸ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1955, p. 106, pp. 158-159, pp. 162-163

¹⁹ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1957, pp. 164-165

²⁰ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/3 Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand*, Stad Gent, 1959, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

²¹ LEBURTON, E., De krotopruijing, sociaal probleem nummer één, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 1, p. 1

verder gezet met drie studiedagen door de Nationale Maatschappij voor de Huisvesting (NMH)²², de NMKL en het Nationaal Instituut voor de Huisvesting (NIH). Bij de opening werd een bezoek gebracht aan de net gesloopte wijk Groene Briel, waar minister Leburton de opbouw van de nieuwe appartementsgebouwen inhuldigde met de symbolische eerstesteenlegging. Vervolgens bracht men een bezoek aan andere nog bestaande krottenwijken in Gent. In deze speciale week liep in de Gentse Handelsbeurs tevens een tentoonstelling rond 'de strijd tegen de krotten', waar nationale en lokale instellingen werden voorgesteld. (zie figuur 31) Op deze tentoonstelling werden door de Gentse huisvestingsmaatschappijen de sociale huisvestingsprojecten welke in de steiger stonden voorgesteld. Zo was een maquette te zien van te realiseren gebouwen van het project Neermeersen.²³ Het is waarschijnlijk dat hier ook de maquette van het project Groene Briel werd getoond. Deze maquette komt overeen met de tweede versie van het BPA, het in 1955 opgestelde BPA nr. 31bis.²⁴ (zie figuur 32)

8.2 Eerdere plannen

Al in 1949 dacht men na over welke gebouwen op het lege terrein aan de Groene Briel zouden komen. Het homogeen christendemocratisch bestuur kwam met de NMGWW en ingenieur Van der Haeghen van de Gentse Stedenbouwdienst overeen dat drie appartementsgebouwen met vijf verdiepingen zouden worden gebouwd.²⁵ Dit in navolging van het ontwerp voor de wijk uit 1939, waar ook vijf verdiepingen voorzien waren. De partij van Emile Claeys koos hier vooral uit noodzaak voor hoogbouw. De onteigeningskosten voor de wijk lagen immers zeer hoog. Door meer woningen te bouwen zou men dit kunnen recupereren en tegelijk de bevolkingsdichtheid van het gebied respecteren.²⁶ Deze argumenten zorgden er waarschijnlijk voor dat de CVP in 1951 toch besloot akkoord te gaan met het bouwen van zeven verdiepingen.²⁷ (zie figuur 33)

De grenzen van het ontworpen plan verschillen enigszins van het ontwerp uit 1939. In 1949/1951 werden de bouwblokken aan Lange Schipgracht en tussen Sint-Margrietstraat en Baviaanstraat niet opgenomen. Ook stapte men af van de vooroorlogse typologie van gesloten bouwblok met groene

²² In 1956 voerde de NMGWW een naamsverandering in en bestond nu als Nationale Maatschappij voor de Huisvesting (NMH)

²³ *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 2), 1957, pp. 169-171

²⁴ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 67

²⁵ Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1953, p. 1066

²⁶ *Ibidem*, pp. 1060-1061

²⁷ *Ibidem*, p. 1068

binnenpleinen. Drie losstaande appartementsgebouwen zouden evenwijdig met elkaar en loodrecht op de straat Groene Briel komen te staan, gescheiden door brede groene open ruimtes. De Baviaanstraat zou een korte brede doorgang geworden zijn met bomenrij in het midden en ook de Groene Briel en Dobbel Slot werden een heel stuk breder gemaakt. Het plan is zeer rationeel opgevat, er werden bijna uitsluitend rechte vormen gebruikt en alle onregelmatige vormen van de vroegere volkswijk zijn weggewerkt. De CIAM-principes werden gerespecteerd, tot de noord-zuid oriëntatie van de gebouwen toe. Over de bestemming van de gebouwen is echter geen informatie gekend.²⁸

8.3 BPA nr. 31 “Groene Briel”

8.3.1 Hoog- of laagbouw: ideologische verschillen

Ondanks het succes van de hoogbouwgedachte in België na het derde CIAM-congres in 1930 en vooral na de Tweede Wereldoorlog onder invloed van Le Corbusier en de bouwtechnische kennis uit de V.S. die dit mogelijk maakte, woedde de discussie rond hoog- of laagbouw in de jaren vijftig heviger dan ooit. Vooral in kringen van modernistische architecten was men overtuigd van de voordelen die bouwen in de hoogte te bieden had. Door de CIAM-principes te volgen kon men een hoger basiscomfort en een gezonde omgeving met goede relatie tussen woning en natuur creëren. Vooral omdat het over armere lagen van de bevolking ging, waren economische en eenvoudige woningen nodig. Veel modernisten zetten zich af tegen de sterk volgebouwde en organisch gegroeide 19de-eeuwse stadscentra. Om ex-krotbewoners een nieuwe degelijke woning te bieden in het stadscentrum was geld en plaats besparende hoogbouw noodzakelijk.²⁹ Volgens Bontridder was het niet mogelijk het tuinwijkidee in de stad te integreren; dit was immers niet efficiënt genoeg, gezien hiervoor teveel openbare nutsvoorzieningen nodig waren.³⁰ Hier tegenover stond echter de visie van laagbouw en wonen op het platteland die vooral door katholieken gesteund werd. De CVP stimuleerde het wonen op het platteland. Tegenover concentraties arbeiders in de ongezonde

²⁸ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 312

²⁹ CRAPPE, C., Het probleem van de krotwoningen, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 7-16, p. 12

³⁰ BONTRIDDER, A., *L'Architecture contemporaine en Belgique, le dialogue de la lumière et du silence*, Helios, Antwerpen, 1963, pp. 49-50

stadscentra plaatste men het ideaal van de kleine gemeenschap die in harmonie zou samenleven in een gezonde en evenwichtige omgeving.³¹

Hoewel de NMGWW voor de Tweede Wereldoorlog nog twijfelachtig stond tegenover hoogbouw, vooral onder invloed van directeur-generaal Gosseries, propageerde men na de oorlog toch de sociale en architecturale mix. Door in te zetten op verschillende types van woningen naast elkaar kon men gezinnen van verschillende samenstelling integreren in dezelfde buurt. Het bouwen van hoogbouwcomplexen met skeletstructuur was duur, waardoor men nog niet volledig de kaart trok van hoogbouw. Het was echter voor de noodzakelijke studie naar de oplossing van dit probleem dat de nationale huisvestingsmaatschappijen financieel gesteund werden door de overheid.³²

Ook in Gent woedde de discussie tussen hoog- en laagbouw, welke vooral ideologisch was ingegeven. Vanaf 1946 tot 1952 werd de stad bestuurd door een homogeen CVP-college onder leiding van burgemeester Emile Claeys. In 1952 nam de CVP de rol op van oppositie tegen het stadsbestuur dat bestond uit liberalen en socialisten. Tot 1958 was liberaal Laurent Merchiers burgemeester. Vanaf 1958 tot 1970 vormden christendemocraten en liberalen een coalitie.³³ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de ideologie van besturende partijen tot uiting kwamen in de twee meest in het oog springende sociale woningbouwprojecten van deze periode. Terwijl ideeën van moderne huisvesting door het christendemocratisch bestuur vertaald worden in de tuinvijk Eiland Malem waarvan het BPA in 1950 reeds werd goedgekeurd, trekken de Gentse socialisten aan het langste eind met de realisatie van het hoogbouwcomplex aan de Neermeersen.³⁴ In 1954 werd beslist dat hier geen compromis tussen hoog- en laagbouw zou komen, maar uitsluitend appartementsgebouwen.³⁵

Hoewel dit thema in de gemeenteraad al vaker voordien werd besproken en in 1951 hoogbouw was voorzien aan de Groene Briel, vormde dit in 1953 terug voor een punt van discussie. Doordat de CVP vanaf dat jaar in de oppositie werd gedwongen, kon de partij weer pleiten tegen hoogbouw. Hoewel de prijs van de onteigeningen aan de Groene Briel moest gecompenseerd worden, zou bouwen in de hoogte toch te duur zijn. Ook waren zeven verdiepingen er enkele teveel. Aan Eiland Malem bouwde het CVP-bestuur immers enkele appartementsgebouwen met drie

³¹ THEUNIS, K., De Wet De Taeye. De individuele woning als bouwsteen van de welvaartsstaat, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, O10, 2006, 66-77, p. 67

³² *100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken*, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954, p. 32

³³ D'HONDT, B., *Laurent Merchiers*, Liberaal Archief, geraadpleegd via <http://www.liberaalarchief.be>

³⁴ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, pp. 250-252

³⁵ *Ibidem*, p. 260

bovenverdiepingen. Volgens Emile Claeys zou men met zeven verdiepingen de vroegere beluiken of cités van de wijk vervangen door cités in de hoogte.³⁶

Het Gentse stadsbestuur, bestaande uit liberalen en socialisten, was echter wel voorstander van deze oplossing. Net zoals in Antwerpen in de wijken Kiel en Luchtbal kon men de bewoners van de Groene Briel voldoende groene ruimte, zonlicht en een open gebied geven door in de hoogte te bouwen.³⁷ Dit kost veel geld, maar voor laagbouw moet men echter ook investeren in wegen en nutsvoorzieningen, wat de prijs doet oplopen. In tegenstelling tot de christendemocraten wilden de socialisten mensen in het stadscentrum houden en daar was geen plaats om een tuinvijk als Eiland Malem te bouwen. Door hoogbouwcomplexen te realiseren zou men de inwoners van de kernstad ook een gezonde omgeving kunnen bieden. Vele inwoners van de wijk werkten immers in het stadscentrum, waardoor verhuizen naar het platteland hogere vervoerskosten met zich mee zou brengen.³⁸ Tegelijk vreesde men ervoor dat, indien vele inwoners naar de stadsrand zouden verhuizen, het stadscentrum na de werkuren leeg zou zijn. Woningen bieden in het centrum zou de stad ook 's avonds levendig houden.³⁹ Bovendien had het appartementsgebouw aan de Baviaanstraat uit het Interbellum al vier verdiepingen wat vooral voor deze wijk hoog was. (zie figuur 34)

8.3.2 Nieuwe plannen met hoogbouw

In 1953 aanvaardde de gemeenteraad het eerste BPA voor de Groene Briel, het BPA nr. 31.⁴⁰ (zie figuur 35) Het bouwblok tussen Sint-Margrietstraat en Baviaanstraat werd hier wel in opgenomen, dat aan de Lange Schipgracht niet. 247 percelen zouden 'bij stroken' onteigend worden, zoals dat vanaf het midden van de 19de eeuw gebeurde, en gesloopt worden.⁴¹ Er zou gebouwd worden door de vier Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen, de Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, de Gentse Haard, de Volkshaard en de Goede Werkmanswoning, in samenwerking met het stadsbestuur.⁴²

Net zoals in het ontwerp van 1951 werden twee evenwijdige appartementsgebouwen loodrecht op de straat Groene Briel voorzien, het gebouw aan de Tichelrei zou nu de welving van de straat volgen. Deze drie gebouwen krijgen zeven verdiepingen en worden aan de noordzijde visueel verbonden met autobergplaatsen met telkens een doorgang naar de binnenpleinen. Hoewel dit ontwerp op plan aanleunt tegen vooroorlogse voorbeelden van sociale woningbouw waar hoogbouw

³⁶ Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1953, pp. 1060-1061

³⁷ Ibidem, pp. 1062-1063

³⁸ Ibidem, pp. 1068-1069

³⁹ Ibidem, p. 1076

⁴⁰ Ibidem, p. 1053

⁴¹ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31 Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan*, Stad Gent, 1953, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁴² Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1953, pp. 989-993

geschikt wordt rond open binnenruimtes, zoals Coppieters' ontwerp van 1939, staan de gebouwen hier bijna volledig los van elkaar, gezien de autobergplaatsen niet in verdieping werden voorzien. Het bouwblok tussen Sint-Margrietstraat en Baviaanstraat leunt hier wel dicht bij aan. De twee hoeken met Dobbel Slot zouden niet onteigend en gesloopt worden, de rest zou een doorlopend appartementengebouw van drie verdiepingen worden. Het gevormde binnenplein was echter niet voorzien als openbare ruimte, waardoor een vergelijking met het ontwerp van 1939 niet opgaat. Net zoals in het ontwerp van 1951 zijn alle straten breder dan toen nog het geval was. Enkel de Sint-Margrietstraat en Dobbel Slot aan de westkant behouden hun traject, uitgezonderd enkele krotwoningen die hier moesten verdwijnen. Het Sint-Vincentiusplein zou zijn open karakter behouden. Door de lichte verplaatsing van het gebouw aan de Tichelrei wordt het plan iets minder rechtlijnig, desalniettemin is het nog steeds zeer rationeel opgevat.⁴³ Het BPA nr. 31 "Groene Briel" werd goedgekeurd bij K.B. van 22 juni 1954.⁴⁴

8.4 BPA nr. 31bis "Groene Briel"

Ondanks deze goedkeuring vond het Hoger Bestuur van de Stedebouw genoeg redenen om een wijziging van het bestemmingsplan te vragen. In juli 1955 werd door de Gentse gemeenteraad een tweede versie van het plan goedgekeurd, het BPA nr. 31bis "Groene Briel".⁴⁵ (zie figuur 36) De appartementsgebouwen moesten anders geschikt worden en hoewel de wijk in hetzelfde jaar met uitzondering van de groep krotwoningen aan de Lange Schipgracht onbewoonbaar werd verklaard, moest ook deze groep woningen gesloopt worden. Dit zou het uitzicht ten goede komen en vooral het verkeersnetwerk in de omgeving ontlasten.⁴⁶ Hierdoor zouden 261 in plaats van 247 percelen onteigend worden om tot de sloop over te gaan.⁴⁷ (zie figuur 37) Het BPA nr. 31bis werd goedgekeurd bij K.B. van 20 januari 1956.⁴⁸

Omdat het verdwijnen van de woningen aan de Lange Schipgracht zou gecompenseerd kunnen worden, werd aan de Baviaanstraat een losstaand appartementsgebouw van zeven verdiepingen

⁴³ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 312

⁴⁴ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31 Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan*, Stad Gent, 1953, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁴⁵ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1955, p. 577

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 429-432

⁴⁷ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁴⁸ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

voorzien, waar dit in de eerste versie van het plan nog opgenomen werd in het bouwblok en bestond uit drie verdiepingen.⁴⁹ De gebouwengroep aan de Groene Briel werd ontworpen door ingenieur-architect Jules Trenteseau. Hoewel hij als 'huisarchitect' van de Gentse Maatschappij wellicht ook betrokken was bij het ontwerp van de plannen van aanleg bestaat pas sinds 1957 zekerheid over zijn inbreng.⁵⁰ In dat jaar werd immers de bouwaanvraag van het gebouw aan de Baviaanstraat goedgekeurd.⁵¹ (zie figuur 38) Hiermee krijgt het bouwblok tussen Sint-Margrietstraat en Baviaanstraat de vorm waarin het zou gerealiseerd worden, uitgezonderd van de kant aan Dobbelslot. Een bestaand woningencomplex van drie verdiepingen aan de Sint-Margrietstraat zou zoals voorzien afgewerkt worden.⁵² ⁵³ Het was de bedoeling in dit gebouw de directiekantoren van de Gentse Maatschappij onder te brengen.⁵⁴ De in de jaren dertig door de Gentse Haard gerealiseerde sociale woningen, 10 appartementen aan de Sint-Margrietstraat en 15 appartementen aan de hoek van Dobbelslot en Baviaanstraat, zouden in 1956 het eigendom worden van de Gentse Maatschappij, deze werden immers geruild tegen twee huizen en achttien flats aan de Grensstraat.⁵⁵

Binnen in het bouwblok tussen Sint-Margrietstraat en Baviaanstraat werd plaats voorzien voor autobergplaatsen van een bouwlaag, zoals deze uiteindelijk ook zijn gerealiseerd volgens plannen van ingenieur-architect Jules Trenteseau uit 1961.⁵⁶ Aan de zuidkant van de straat Groene Briel werd een lange strook voorzien voor parkeerplaatsen. Op het plan zelf werd tevens voorgesteld dat een tweede parkeerstrook zou komen aan de noordkant van het Sint-Vincentiusplein.⁵⁷

Ook de uiteindelijke positie van het appartementsgebouw aan de Tichelrei werd met dit plan vastgelegd. Het gebouw met zeven verdiepingen volgt met een lichte knik in het grondplan de welving van de straat. Deze drie gebouwen zouden in totaal 196 woningen bevatten. Een appartementsgebouw parallel met de straat Groene Briel van drie verdiepingen zou met 48 appartementen het plan compleet maken. In totaal werden dus 244 woningen voorzien. Het gebouw aan Groene Briel zou in de richting van het gebouw aan de Tichelrei de knik in het grondplan van dit

⁴⁹ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁵⁰ DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, p. 9

⁵¹ *Bouwaanvraag G12/1956/B/27, Groene Briel, blok B*, 1956, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁵² *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁵³ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/3 Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand*, Stad Gent, 1959, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁵⁴ *Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent*, Stad Gent, 1956, pp. 165-166

⁵⁵ *Ibidem*, 1956, p. 166

⁵⁶ *Bouwaanvraag G12/1961/S/12, Bouwen van 22 autobergplaatsen*, 1961, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁵⁷ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 312

laatste herhalen, waardoor het geheel rationeel, maar niet rigide overkomt.^{58 59} Een maquette van het BPA nr. 31bis werd in 1957 vermoedelijk voorgesteld tijdens de tentoonstelling rond de 'strijd tegen de krotten' in de Gentse Handelsbeurs. De manier waarop men de nieuw te bouwen woningen, maar vooral de al bestaande bebouwing aan Dobbel Slot voorstelt, roept gelijkenissen op met hoe Fritz Coppieters in 1939 de omgeving rond de wijk vormgaf in een perspectieftekening van zijn ontwerp. Er werd groot gehecht aan een moderne, rationele en heldere vormgeving.⁶⁰

Door het appartementsgebouw tegen de straat Groene Briel te schuiven ontstond een grote groene open ruimte tussen de gebouwen. De Baviaanstraat als doorlopende straat verviel hiermee, deze ging op in het middenplein. Ook de woningen aan de Lange Schipgracht werden vervangen door groene ruimte die verder wordt gezet aan de oostkant van het gebouw aan de Tichelrei. Overal werd gepoogd en zo open mogelijke omgeving te creëren. Aan Dobbel Slot en de Sint-Margrietstraat werd de doorgang gevrijwaard door het slopen van woningen. Het breder maken van de straten moest, net zoals in de jaren dertig, de stijgende verkeersdruk opvangen en de toegangswegen tot de Sint-Vincentiuskliniek en de kliniek Heilige Familie beter toegankelijk maken. Hierdoor was het voorzien van parking noodzakelijk.⁶¹

De Tichelrei en het gedempt Meerhemkanaal moesten dienen tevens als betere verbinding tussen het stadscentrum en het havengebied; ze zouden de nauwe Sleep- en Heilig Kerststraten ontlasten. Met dit plan speelde men in op de plannen van de werkgroep 'GENT NU!' uit 1972. Deze voorzag binnenstadsring, de zogenaamde Kuipring. In deze periode overheerste de auto het grootste deel van de publieke ruimte. In de plannen van 1972 werd naast de Kuipring ook een ondergrondse spoor- en tramlijn overwogen. De ruimte vrijgekomen door de Tichelrei en het gedempte Meerhemkanaal zou een aanzet geweest zijn voor de realisatie van de binnenstadsring.^{62 63}

Op basis van deze plannen begon men aan de opbouw van het project, dat in 1955 niet aan vier Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen, maar slechts aan de Gentse Maatschappij werd toegewezen. In 1955 werd het appartementsgebouw aan Tichelrei in aanbesteding gelegd, wat in 1956 ook gebeurde met het gebouw aan de Baviaanstraat. Een jaar later begon men met de bouw van de twee complexen. (zie figuren 39, 40) De appartementsgebouwen aan Tichelrei en de

⁵⁸ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁵⁹ *Toelichtingsnota BPA nr. 31bis*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent, pp. 2-3

⁶⁰ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 67

⁶¹ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁶² COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 315

⁶³ *Gent Gisteren, Ruimtelijk Structuurplan*, Gent, Stad Gent, 2000, p. 19, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

Baviaanstraat werden in 1958 de eerste gebouwen in Gent die werden aangesloten op het openbare warmtenet.⁶⁴ (zie figuur 41) In datzelfde jaar begon men te bouwen aan het appartementsgebouw bij de Sint-Margrietstraat.⁶⁵ De appartementen aan de Tichelrei werden verhuurd vanaf december 1959, deze aan de Baviaanstraat vanaf juli 1959. Voor men aan de andere gebouwen kon beginnen werd eerst advies gevraagd aan de NMGWW.⁶⁶

8.5 BPA nr. 31/3 “Groene Briel”

De huurders van de in 1959 voltooide appartementsgebouwen keken toen nog uit op een werf. De gebouwen aan de Sint-Margrietstraat waren nog niet voltooid en ook aan Dobbelslot was het bouwblok nog niet terug aangevuld. Enkel de uit acht bouwlagen bestaande appartementsgebouwen aan Tichelrei en de Baviaanstraat waren voltooid. De bommenrij aan Tichelrei waren gebleven en ook deze aan het Sint-Vincentiusplein waren niet gerooid. In het midden van de werf werden drie barakken opgebouwd.⁶⁷ (zie figuur 42) Informatie over wat zich in deze barakken bevond is niet bekend, maar het is niet onmogelijk dat hier tijdelijke winkeltjes in werden ondergebracht. Emile Claeys uitte zich in 1953 immers uiterst bezorgd over diegenen die handel dreven in de wijk en over het gebrek aan voorzieningen tijdens de wijk.⁶⁸

In 1959 merkte het stadsbestuur dat men met het voorziene aantal appartementen niet uit de kosten zou geraken, de onteigeningskosten lagen immers zeer hoog. Men besloot aan de provinciale en nationale overheid een wijziging voor te stellen waar het gebouw aan de straat Groene Briel niet drie, maar zeven verdiepingen zou hebben. Om stedenbouwkundige redenen kon dit voorstel niet goedgekeurd worden. In overleg met deze hogere diensten kwam men tot een variatie op het plan waar het gebouw met zeven verdiepingen evenwijdig aan dat aan de Baviaanstraat zou komen te staan. Hierdoor krijgt het gebouw terug een gunstige noord-zuid oriëntatie. Interessant is dat dit op pijlers zou komen te staan waardoor de vrije ruimte rondom niet zou worden gehinderd. (zie figuren 43, 44) Dit doet denken aan de gebouwen van Renaat Braem in de wijk het Kiel en is een duidelijk teken van de grote invloed die Le Corbusiers Unité d’Habitation heeft gehad op dit ontwerp. Evenwijdig aan de straat Groene Briel, waar in de vorige versie van het BPA het appartementsgebouw stond ingepland, werd een winkelcentrum met twee bovenverdiepingen

⁶⁴ Bronzen opschrift aan het appartementsgebouw aan de Baviaanstraat, kant Sint-Vincentiusplein

⁶⁵ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1958, p. 168

⁶⁶ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1955, p. 163; 1956, pp. 165-166; 1957, p. 168; 1958, p. 168; 1959, pp. 182-183

⁶⁷ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/3 Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand*, Stad Gent, 1959, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁶⁸ Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1953, pp. 1056 e.v.

voorzien. Hiermee kwam men tegemoet aan het idee om in een gezonde groene wijk met losstaande hoogbouw ook voldoende gemeenschappelijke faciliteiten te voorzien, onontbeerlijk in een dicht bevolkte wijk.^{69 70} Trenteseau werd bij het ontwerpen van de plannen aangemaand genoeg parkeerplaatsen te voorzien. In deze periode werd de binnenstad immers overal aangepast aan de nieuwe verkeersnoden; het groeiend aantal auto's in de stad moest een plaats krijgen. Op de plannen uit 1961 blijkt dat de openbaar gelaten benedenverdieping van het gebouw voorzien werd als parking.⁷¹ (zie figuur 45)

Door deze wijziging werd het grote open binnenplein in twee delen gesplitst, enigszins verbonden op het gelijkvloers. Aan de oostkant van het middelste gebouw werd immers ook openbare weg voorzien dewelke langs het winkelcentrum zou leiden. Ook de openbare weg aan de Baviaanstraat, zonder bomerij, zou tot voor het winkelcentrum lopen. Verder werd het openbaar groen van vorige versies van het BPA min of meer behouden, weliswaar iets gerationaliseerd in het uiterst westelijke punt van het plan. Ook de toen nog bestaande woningengroep aan de Lange Schipgracht zou groene zone worden. Parkeerplaatsen werden nu, naast aan de straat Groene Briel, ook definitief voorzien aan het Sint-Vincentiusplein. Het BPA nr. 31/3 "Groene Briel" werd aangenomen in de gemeenteraad in april 1959 en goedgekeurd bij K.B. van 19 oktober datzelfde jaar.⁷²

In 1959 werkte men verder aan de realisatie van het appartementsgebouw met 22 woningen aan de Sint-Margrietstraat. Een kleiner deel van dit gebouw, aan het Sint-Vincentiusplein werd voltooid en diende als nieuwe kantoren voor de administratieve diensten van de Gentse Maatschappij die in 1958 haar naam had veranderd in de Gentse Maatschappij voor de Huisvesting. De werken in de Sint-Margrietstraat werden echter stilgelegd door het faillissement van de aannemer. Het project werd in 1960 heraanbesteed en was voltooid in 1961. (zie figuur 46) Het voorontwerp van het gebouw tussen Baviaanstraat en Tichelrei diende in 1959 nog voorgelegd te worden aan de NMGWW. Het zou 84 appartementen bevatten verdeeld over acht bouwlagen. In de twee daarop volgende jaren werd slechts de paalfundering in de grond gezet. De verdere bouw werd vertraagd door kredietbeperkingen van de NMGWW. Pas in 1965, vijf jaar na het bekomen van een definitief ontwerp, werden de appartementen verhuurd aan het sinds februari 1965 geheten Sir Winston Churchillplein. (zie figuur 47) Kredietbeperking en de lange winter van 1962-1963.⁷³ Dit kan verklaren waarom het bedoelde winkelcentrum toen en later niet meer gebouwd werd. Dit komt overeen met de algemene tendens die bij de naoorlogse sociale huisvesting in ons land kan worden opgemerkt. Voor de realisatie van de noodzakelijke collectieve voorzieningen waren sociale

⁶⁹ Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1959, pp. 308-309

⁷⁰ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/3 Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1959, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁷¹ *Bouwaanvraag G12/1961/G/1, Groene Briel, blok D*, 1961, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁷² *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/3 Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1959, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁷³ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1957, pp. 182-183; 1960, pp. 182-183; 1961, p. 214; 1962, p. 170; 1963, p. 169; 1964, p. 165; 1965, p. 172, p. 211

huisvestingsmaatschappijen afhankelijk van private partners. De bureaucratische rompslomp en de kosten die de realisatie van dergelijke voorzieningen, zoals een winkelcentrum, met zich meebrachten bleek een onoverkomelijk obstakel.⁷⁴

In 1965 werd de lege ruimte, veroorzaakt door het slopen van enkele krotwoningen in het meest westelijke stuk van Dobbel Slot, opgevuld door een appartementsgebouw. Ook dit gebouw werd ontworpen door Jules Trenteseau.^{75 76} De stijl van het gebouw sluit niet aan bij de andere gebouwen. (zie figuur 48)

8.6 BPA nr. 31/4 “Groene Briel”

Op de plannen die ingenieur-architect Jules Trenteseau tekende voor het middelste gebouw werd de openbare weg aangepast. Deze wijzigingen werden in 1964 opgenomen in twee verduidelijkende liggingsplannen voor de wijk en maakten een wijziging van het BPA nr. 31/3 noodzakelijk.⁷⁷ (zie figuur 49)

Op de plannen loopt de openbare weg ook door aan de oostkant van het middelste gebouw. Ook werd aan weerszijden van en evenwijdig met het gebouw een strook parkeerplaatsen voorzien. Hierdoor verkleint de groene zone enigszins. Ook werd de verbinding doorbroken van het middelste appartementsgebouw en het winkelcentrum dat aan de oostzijde iets verder werd doorgetrokken. Hierdoor werd iets meer openheid gecreëerd. Aan Dobbel Slot werd ook het te realiseren appartementsgebouw ingepland, aansluitend bij de reeds bestaande Interbellumappartementen. Op een tweede liggingsplan is wellicht een mogelijk traject voor doorlopend vervoer aangeduid. Hierover bestaat echter geen uitsluitel.⁷⁸

In 1969 moest het BPA nr. 31/3 worden herzien bij K.B. van 7 april van dat jaar. Het initiatief kwam van de stad Gent.⁷⁹ Een jaar later werd door de gemeenteraad het BPA nr. 31/4 “Groene Briel” aanvaard dat in 1971 bij K.B. van 15 oktober 1971 werd goedgekeurd door de overheid.^{80 81} Het

⁷⁴ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, p. 46

⁷⁵ *Bouwaanvraag Litt D/11/1963, Appartementsgebouw Dobbel Slot*, 1963, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁷⁶ *Bouwaanvraag Litt D/11/1965, Dobbel Slot*, 1965, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁷⁷ *Bouwaanvraag G12/1961/G/1, Groene Briel, blok D*, 1961, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁷⁸ Liggingsplannen voor het project Groene Briel, 1964, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁷⁹ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1970, pp. 974-975

⁸⁰ Ibidem, pp. 1247-1248

⁸¹ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1981, p. 153

grootste verschil met vorige versies van de plannen is dat in plaats van groene zone nu een appartementsgebouw van zestien appartementen over vijf bouwlagen, zestien autobergplaatsen en zeven parkeerplaatsen werden voorzien aan de Lange Schipgracht. Ook dit liggingsplan is ontworpen door ingenieur-architect Jules Trenteseau. De groene zone schoof hij in het plan op naar het zuiden langs de Lange Schipgracht.⁸² (zie figuur 50) De appartementsgebouwen aan Dobbel Slot mochten maximum uit vijf verdiepingen in plaats van drie, hoewel het in het Interbellum gerealiseerde appartementsgebouw al uit vier verdiepingen bestond. Verder was voor de hoogste gebouwen van zeven verdiepingen een extra halve bouwlaag toegestaan om opbouwen zoals lifthuisjes e.d. te verbergen. Net zoals bij de in 1964 door Trenteseau getekende plannen werd het winkelcentrum onderbroken in het midden waardoor meer openheid ontstond, liep de openbare weg door rond de groene binnenpleintjes en werd langs weerszijden van het middelste appartementsgebouw een strook parking voorzien. Het winkelcentrum werd aan de oostzijde echter niet verder doorgetrokken. Over het algemeen kan gesteld worden dat er in vergelijking met vorige plannen meer parking is voorzien en minder groene zone.⁸³ (zie figuur 51)

Omdat men reeds in 1965 de in de eerdere plannen voorziene appartementsgebouwen had gerealiseerd en de hele groep gebouwen, met infrastructuur zoals wegen, tot stand kwam met behulp van de Wet Brunfaut, moest de openbare ruimte kosteloos worden overgenomen door de stad. Dat gebeurde in 1970. (zie figuur 52) Alle ruimte die voor de sloop van de arbeiderswijk nog geen openbare ruimte was, en nu niet werd ingenomen door bouwwerken, werd nu dus eigendom van de stad. De grond waarop voorzien was winkels te bouwen zou terug van de stad aan de Gentse Maatschappij verkocht worden, zodat deze de grond kon veilen aan particulieren voor het oprichten van een winkel.⁸⁴ (zie figuur 53) Het hele gebied tussen het gebouw aan de Baviaanstraat, de straat Groene Briel, het gebouw aan Tichelrei en de straat Dobbel Slot kreeg nu slechts een bestemming, nl. deze van zone voor openbaar nut. (zie figuur 54) Met het BPA nr. 31/4 "Groene Briel" werd tevens ook voorzien in deze zone een openbare ondergrondse of half-ondergrondse parking te realiseren met groenzone op het dak. Deze is er echter nooit gekomen.⁸⁵

⁸² *Lange Schipgracht – Tichelrei, voorstel tot wijziging van het BPA 31/3*, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁸³ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/4 Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1970, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁸⁴ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1970, p. 347

⁸⁵ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/4 Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan*, Stad Gent, 1970, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

8.7 BPA nr. 31/5 “Groene Briel”

In 1979 stelt het stadsbestuur opnieuw voor het BPA te wijzigen, dit om de realisatie van ondergrondse of half-ondergrondse parking mogelijk te maken tussen de appartementsgebouwen. Doorheen de jaren was de verkeersdruk steeds gestegen, niet het minst door de nabijheid van twee ziekenhuizen. Ook zou het deel van het BPA aan de Lange Schipgracht opgenomen worden in het BPA nr. 21 “Tichelrei”, dat in 1978 bij K.B. werd goedgekeurd.⁸⁶ Hierdoor kon de Volkskliniek gelegen ten zuiden van de wijk Groene Briel op dit terrein verder uitbreiden. In 1985 werd de nieuwe Volkskliniek daar officieel in gebruik genomen.⁸⁷ Het voorstel van het stadsbestuur werd goedgekeurd en door een K.B. van 27 maart 1980 kon het BPA nr. 31/4 “Groene Briel” worden aangepast met de vooropgestelde wijzigingen.⁸⁸ Hiertegen tekende de Gentse Maatschappij echter een bezwaar. Deze wenste de wegen langs de appartementsgebouwen en de bestaande verwarmingsleidingen te behouden. Hiermee werd rekening gehouden, het voetpad en het weinige groen aan de westzijde van het gebouw aan Tichelrei werd niet meer opgenomen in de zone bestemd voor openbaar nut, eigendom van de stad Gent.^{89 90} (zie figuur 55) Het onteigeningsplan, onderdeel van BPA nr. 31/4, bleef behouden. Mogelijke toekomstige winkels in de wijk werden niet meer vermeld.⁹¹ Op het plan van de bestaande toestand werd duidelijk aangegeven dat de groenaanleg voltooid was, ook waar het winkelcentrum was gepland.⁹² (zie figuur 56) De plannen werden op 24 september 1982 goedgekeurd bij Ministerieel Besluit (M.B.), de bevoegdheid over ruimtelijke ordening was immers met de tweede staatshervorming in 1980 naar het Vlaamse gewest gegaan.⁹³ Hierbij werden de te onteigende percelen overgenomen door de Vlaamse gemeenschap.⁹⁴

⁸⁶ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/4 “Groene Briel”, aanvraag tot herzien – goedgekeurd, 1979, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent*

⁸⁷ *Geschiedenis, AZ Sint-Lucas, geraadpleegd via <http://www.azsintlucas.be>*

⁸⁸ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1981, pp. 1523-1524

⁸⁹ Ibidem, pp. 2546-2548

⁹⁰ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/5 Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan, Stad Gent, 1981, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent*

⁹¹ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/5 Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan, Stad Gent, 1981, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent*

⁹² *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/5 Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand, Stad Gent, 1981, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent*

⁹³ Stappen in de staatshervorming, *Het Nieuwsblad*, 7 november 2007, geraadpleegd via <http://www.nieuwsblad.be>

⁹⁴ *Ministerieel besluit, 1982, dossier Groene Briel, Ruimtelijke Planning Gent*

8.8 BPA nr. 117 “Binnenstad – deel Tolhuis” en huidige toestand

In 1982 besliste het stadsbestuur opdracht te geven aan de Parkeerregie om over te gaan tot de aankoop van terrein langs de Groene Briel voor de realisatie van parking.⁹⁵ In 1986 werd echter bij M.B. van 27 januari beslist dat het BPA nr. 31/5 diende te worden herzien.⁹⁶ Twee jaar later zou het BPA nr. 31/5 “Groene Briel” samen met BPA nr. 21 “Tichelrei” opgaan in BPA nr. 117 “Binnenstad – deel Tolhuis”, begrensd door door Blaisantvest, Opgeëistenlaan, de Lieve, de Liestraat, Lange Steenstraat, Grauwpoort, Rodelijvekensstraat en de Tolhuislaan.⁹⁷ (zie figuur 57) Dit BPA werd in 1989 door de hogere overheid goedgekeurd.⁹⁸ Op het bestemmingsplan is van een winkelcentrum of ondergrondse parking geen sprake. De zone tussen de appartementsgebouwen aan de Groene Briel werd aangeduid als zone voor open ruimte en tuinen.⁹⁹

Tussen de appartementsgebouwen aan de Groene Briel is tegenwoordig inderdaad geen ondergrondse parking. Het is mogelijk dat in de loop der jaren een extra parking hier onnodig bleek, gezien de ondergrondse parking door de Volkskliniek gerealiseerd de parkeerdruk op de wijk deed afnemen. (T. Scheire, persoonlijke communicatie, 1 augustus 2014). Ook aan de Tolhuislaan bevindt zich een ondergrondse parking op gronden van het ziekenhuis AZ Sint-Lucas, opgenomen in het gemeentelijk ruimtelijk uitvoeringsplan (RUP) nr. 145 “Ziekenhuiscampus Sint-Lucas en omgeving”.¹⁰⁰ Door de opname van het BPA nr. 31 in een groter geheel had men een bredere kijk op parking in de buurt. De uitbreiding van het AZ Sint-Lucas richting de kleine stadsring R40 zou de parkeerdruk aan de Groene Briel verminderen.¹⁰¹ Bovendien had het stadsbestuur plannen om de mobiliteitsproblemen in de hele stad aan te pakken met een proefproject ‘lussenplan’. Dit zorgde er wellicht voor dat de plannen voor ondergrondse parking aan de Groene Briel opgeborgen werden. Het algemene mobiliteitsplan is er pas tien jaar later, in 1997 gekomen.¹⁰²

⁹⁵ *Bijzonder plan van aanleg nr. 31/5 “Groene Briel”, openbare parking, 1982, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent*

⁹⁶ *Ministerieel besluit houdende beslissing tot herziening van het bijzonder plan van aanleg nr. 31, “Groene Briel” genaamd, van de stad Gent, 1986, dossier Groene Briel, Ruimtelijke Planning Gent*

⁹⁷ *BPA nr. 117 “Binnenstad – deel Tolhuis”, bestemmingsplan, 1988, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>*

⁹⁸ *Plannen deelgebied 9: Gent centrum, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>*

⁹⁹ *BPA nr. 117 “Binnenstad – deel Tolhuis”, bestemmingsplan, 1988, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>*

¹⁰⁰ *RUP nr. 145 “Ziekenhuiscampus Sint-Lucas en omgeving”, feitelijke toestand, 2010, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>*

¹⁰¹ Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1988, p. 17-114

¹⁰² COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 391, pp. 404-408

Twee andere redenen waarom de voorziene ondergrondse parking nooit is gerealiseerd kunnen de economische crisis van de jaren tachtig en de veranderingen in het Gentse stadsbestuur zijn. In 1982 werd een coalitie tussen socialisten en christendemocraten immers vervangen door een coalitie van socialisten en liberalen. In een periode waarin de stedelijke overheid sterk moest besparen, was dit stadsbestuur wellicht niet bereid overheidsgeld te investeren in parking voor de aanwezige ziekenhuizen. Deze behoorden immers nog steeds tot de socialistische en christendemocratische zuil. (J. Aerts, persoonlijke communicatie, 4 augustus 2014)

Hoewel het BPA nr. 117 "Tolhuis" het recentste BPA is, waar de wijk Groene Briel in opgenomen is, werd de wijk gedetailleerder weergegeven in het RUP nr. 145 "Ziekenhuiscampus Sint-Lucas en omgeving", aangenomen door de Gentse gemeenteraad in 2010. Hier wordt aangegeven hoe de zone voor openbaar nut is ontworpen. Deze bestaat voornamelijk uit groene zone, openbare weg en parkeerplaatsen. Ook het terrein onder het gebouw op piloti's is voorzien als parkeerplaats.¹⁰³ Ook een luchtfoto geeft een goed beeld. Waar eerst voorzien was slechts aan de zuidkant van de straat Groene Briel parkeerplaatsen te voorzien, wordt nu geparkeerd aan weerszijden van de straat. (zie figuur 58) Op het grasveld tussen de gebouwen aan Tichelrei en het Winston Churchillplein is een speeltuintje voorzien. (zie figuur 59) Waar ooit tussen de gebouwen aan Baviaanstraat en het Winston Churchillplein grond voorzien was voor winkelruimte, werd nu een hondenloopweide ingericht. (zie figuur 60) Hoe dan ook werden hier uiteindelijk 366 sociale woningen, waaronder 35 studio's in het appartementsgebouw aan Dobbel Slot uit 1965 gerealiseerd. Dat maakte het project aan de Groene Briel na de projecten aan de Neermeersen en het Rabot het grootste sociale huisvestingsproject met huurwoningen dat in 2011 beheerd werd door de sociale huisvestingsmaatschappij WoninGent, de opvolger van de Gentse Maatschappij.¹⁰⁴ (zie bijlage 1 TIJDLIJN) Ondertussen wordt gepland de sociale woontorens aan het Rabot te slopen.

In 1994 werd het appartementsgebouw op de hoek van Dobbel Slot en de Baviaanstraat, in het Interbellum gebouwd voor de Gentse Haard en vanaf 1956 eigendom van de Gentse Maatschappij, gesloopt en vervangen door een nieuw appartementsgebouw. Architecten van het nieuwe gebouw waren Peter Vandenbroucke en Danny Van De Woestyne – Van Der Straeten.¹⁰⁵ (zie figuur 48)

In 'Bouwstenen van sociaal woonbeleid', in 1997 door de VHM uitgegeven, evolueerde Bruno De Meulder dergelijke sociale hoogbouwprojecten. Waar volgens modernistische principes de openbare ruimte intensief gebruikt zou moeten worden, gebeurde dit in de realiteit vaker niet dan wel. Hierdoor zou de open ruimte eerder een soort niemandsland worden dat isoleert in plaats van

¹⁰³ RUP nr. 145 "Ziekenhuiscampus Sint-Lucas en omgeving", feitelijke toestand, 2010, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

¹⁰⁴ Folder, WoninGent, 2011, geraadpleegd via <http://www.woningent.be>

¹⁰⁵ Bouwaanvraag 94/345, 1994, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

verbindt.¹⁰⁶ Ook in de wijk Groene Briel lijkt het alsof de openbare ruimte eerder dient om de auto te parkeren terwijl men het stadscentrum gaat bezoeken dan om te verpozen, al is de aanwezigheid van het speelpleintje en de hondenloopweide een goede zaak. (zie figuur 61) Ook schreef De Meulder over de *'ontwrichting van de historische stedelijkheid'*. Het realiseren van dergelijke sociale woningbouwprojecten, vaak gekenmerkt door een sterke interne samenhang, zou niet te verenigen zijn met de structuur en textuur van de omliggende stad.¹⁰⁷ Interne samenhang is er bij het gebouwencomplex aan de Groene Briel zeker wel. Alle gebouwen werden ontworpen door eenzelfde architect voor eenzelfde maatschappij en bij het ontwerpen van de gebouwen moesten volgens de bouwvoorschriften dezelfde materialen in de verschillende gebouwen gebruikt worden.¹⁰⁸ Door de aanwezigheid van het AZ Sint-Lucas, de Volkskliniek en het psychiatrisch ziekenhuis Sint-Jan De Deo valt de *'ontwrichting van de historische stedelijkheid'* bij het gebouwencomplex aan de Groene Briel nogal mee. Door de uitbreiding van de Volkskliniek vanaf de jaren tachtig en ook de werken die aan het AZ Sint-Lucas werden uitgevoerd, was de bouw van de sociale woningbouwappartementen niet het enige die de historische stad een ander aanzicht gaf. (zie figuur 62)

¹⁰⁶ *Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995*, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997, pp. 314-315

¹⁰⁷ *Idem*

¹⁰⁸ *Bouwaanvraag G12/1961/G/1, Groene Briel, blok D*, 1961, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Hoofdstuk 9

Jules Trenteseau, ingenieur-architect

9.1 Huisarchitect Gentse Maatschappij

De ingenieur-architect werd geboren als Jules Arthur Florent Trenteseau op 4 september 1913 in Gent en overleed aldaar 61 jaar later. (zie figuur 63) In 1936 behaalde hij het diploma van burgerlijk bouwkundig ingenieur en drie jaar later dat van burgerlijk ingenieur-architect, beide aan de Universiteit van Gent. Van 1940 tot 1946 werkte Trenteseau bij de dienst der gebouwen van de Regie van Telefoon en Telegraaf (RTT). In 1951 richtte hij een eigen studiebureau op, het Bureau Jules Trenteseau.¹

Vanaf 1953 kwam Trenteseau naar voor als huisarchitect van de Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, wat het werk van architect Fritz Coppieters verlichtte.² In dat jaar ontwierp Trenteseau huizen aan de wijk Steenakker die niet representatief zullen zijn voor zijn later werk.³ Eveneens in 1953 werd in de Sint-Bernadettestraat een middelhoog appartementsgebouw met twaalf woningen ontworpen door Trenteseau. De Sint-Bernadettestraat is een in de jaren twintig door Oscar Van de Voorde ontworpen tuinwijk met gezinshuizen, waar recent nog middelhoogbouw is bijgebouwd.⁴ (zie figuur 64) Dit project toont beter hoe Trenteseau later zou gaan bouwen, vooral in het materiaalgebruik. De combinatie tussen beton- en baksteenbouw zal zijn oeuvre kenmerken.⁵

¹ *Jules Trenteseau*, 1960, geraadpleegd via <http://lib.ugent.be>

² DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954, p. 9

³ ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014, p. 167

⁴ *Tuinwijk Sint-Bernadettestraat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

⁵ *Bouwaanvraag G12/1953/S/37 Appartementsgebouw Bernadettestraat*, 1953, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van de Gentse Maatschappij ontwierp Trenteseau twee appartementsgebouwen aan de Charles Andrieslaan, een project dat een voorbode is van het project dat aan de Neermeersen gerealiseerd zou worden.⁶

Enkele jaren later werkte Trenteseau mee aan het project aan de Neermeersen. Voor de Gentse Maatschappij ontwierp hij drie identieke gebouwen aan de Jubileumlaan met in totaal 286 appartementen.⁷ (zie figuur 65) Deze appartementen werden telkens gerangschikt rond een van de drie trap- en lifthallen. In dit ontwerp werd vooral beton (geprikt beton, schokbeton en gegolfd beton) gebruikt, aan de benedenverdieping bevindt zich een strook gerealiseerd in klampsteen.⁸ De gebouwen werden gedecoreerd in tegeltableaus met abstracte architecturale motieven.⁹ Deze gebouwen sluiten het meest aan bij de gerealiseerde gebouwen aan de Groene Briel. Ook daar werd geprikt, geschokt en gegolfd beton gebruikt. Net als bij de Jubileumlaan bevindt zich op de benedenverdiepingen een strook in klampsteen. Vooral het schokbeton aan de ramen en de kenmerkende lattenmotieven aan beide gebouwen zijn opvallend.¹⁰ (zie figuur 66)

Voor het stadsbestuur ontwierp Trenteseau in 1956 ook een hoogbouw met sociale woningen verdeeld over negen bouwlagen aan de Emile Moysonlaan. Het ontwerp werd lang miskend, maar wordt tegenwoordig gezien als een van Trenteseaus meest waardevolle. (E. Vandeweghe, persoonlijke communicatie, 16 april 2014) Het appartementsgebouw is lichtjes gebogen en werd samen met een schooltje ontworpen. Een combinatie van gele baksteen en geglazuurde veelkleurige baksteen werd aangewend.¹¹

Twee gebouwen die Trenteseau voor particulieren ontwierp zijn de telefooncentrale van de toenmalige RTT aan de hoek van Sint-Niklaasstraat en Bennesteeg in 1954 en het appartementsgebouw met 18 woningen in de Hofstraat, ontworpen in opdracht van N.V. Immo in 1957.^{12 13}

⁶ ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014, p. 167

⁷ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 86

⁸ *Bouwaanvraag G1/1958/V/5, Neermeersen*, 1958, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁹ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, pp. 28-29

¹⁰ *Bouwaanvraag G12/1961/G/1, Groene Briel, blok D*, 1961, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

¹¹ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, p. 25

¹² *Bouwaanvraag G12/1954/S/2, B.C.T. Gent*, 1954, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

¹³ *Bouwaanvraag G12/1957/H/17, Hofstraat Gent*, 1957, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

9.2 Uilkensstraat en Kievitlaan

Het atelier van Jules Trenteseau bevond zich aan de Uilkensstraat 1 in Gent, waar hij ook woonachtig is. In 1957 verbouwt hij het atelier. De plannen bevinden zich in het stadsarchief. Het gebouw bestaat uit een travee met vier bouwlagen. Het gelijkvloers is voorbehouden voor berging, de trap naar boven en een doorrit naar 28 autobergplaatsen (met zadeldak) die zich achter de woning bevinden. Ook in dit ontwerp werd klampsteen gebruikt op de benedenverdieping. De ramen werden afgewerkt met geschokt beton.¹⁴ (zie figuren 67, 68, 69) In de jaren hierop volgend zou Trenteseau verschillende gebouwen ontwerpen, waarbij hij telkens architect en bouwheer was. Zo ontwierp hij in 1957 en 1958 twee appartementsgebouwen met negen en tien woningen in dezelfde Uilkensstraat. Ook hier werden gewapend beton, schokbeton aan de ramen en baksteen gebruikt.¹⁵
¹⁶ (zie figuur 70)

In 1957 verhuisde Trenteseau naar de Kievitlaan 29.¹⁷ In de komende jaren bleef zijn Bureau Jules Trenteseau in Uilkensstraat 1 gevestigd, tot ook Trenteseaus werkplek nog voor 1963 naar de Kievitlaan verhuisde.¹⁸ In 1960 ontwierp de ingenieur-architect een gebouw aan de Parelhoenstraat 2 en Kievitlaan 8, telkens met acht appartementen.¹⁹ ²⁰ Ook bij deze projecten was Trenteseau architect en bouwheer. In dezelfde periode ontwierp hij verschillende gelijkaardige woningen in dezelfde straten. Zijn woonst aan Kievitlaan 29 kan qua exterieur het best vergeleken worden met dat aan de Parelhoenstraat 2. Het plan van het gelijkvloers van dit laatste gebouw laat dan wellicht ook toe te tonen hoe Trenteseau na 1957 woonde. (zie figuren 70, 72, 73) Deze woningen werden allen gerealiseerd met zadeldak. Het gebruik van baksteen en betonnen afwerking is opnieuw kenmerkend.

¹⁴ *Bouwaanvraag G12/1956/U/1, Appartementblok Uilkensstraat 1, 1956, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

¹⁵ *Bouwaanvraag G12/1957/U/7, Woningcomplex Uilkensstraat 5, 1957, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

¹⁶ *Bouwaanvraag G12/1958/U/1, Woningcomplex bevattende 10 appartementen, 1958, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

¹⁷ *Bouwaanvraag G12/1957/U/7, Woningcomplex Uilkensstraat 5, 1957, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

¹⁸ *Bouwaanvraag Litt D/11/1963, Appartementsgebouw Dobbel Slot, 1963, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

¹⁹ *Bouwaanvraag G12/1960/K/35, Dubbelwoningblok bevattende 6 appartementen, 1960, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

²⁰ *Bouwaanvraag G12/1960/P/4, Dubbelwoningblok bevattende 6 appartementen, 1960, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

9.3 Universiteit Gent

Dat Jules Trenteseau eerder ingenieur dan architect was is merkbaar aan zijn verdere carrière. In 1960 wordt Trenteseau professor aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen van de Universiteit Gent. Hier doceert hij de cursus 'de architectonische samenstelling'. Verder wordt hij lid van de Vereniging van Burgerlijke Ingenieurs-Architecten uit de Belgische Universiteiten en de Koninklijke Kamer van Raadgevende Ingenieurs van België, waar hij een leidende rol opneemt.²¹

In de periode waarin Trenteseau heel wat opdrachten volbrengt, moest de Universiteit van Gent sterk uitbreiden door het groeiend aantal studenten en de stijgende aandacht voor laboratoria en nieuw wetenschappelijk onderzoek. In 1959 wordt de eerste steen gelegd van een nieuw gebouw voor de kandidatuuropleiding van de Faculteit Wetenschappen. Centraal in het ontwerp stond een hoogbouwvolume met elf bovenverdiepingen, loodrecht op de Ledeganckstraat, waar ruimte kwam voor laboratoria en practicumzalen. (zie figuur 74) Aan de Ledegankstraat kwam een gebouw met vijf bovenverdiepingen. Elders in het complex bevonden zich nieuwe grote auditoria. De kenmerkende gevel werd bekleed met panelen van isolerend glas en panelen van Portlandsteen.^{22 23} In 1960 werd het nieuwe gebouw voor het Hoger Instituut voor Lichamelijke Opvoeding ingehuldigd. Ook dit gebouw werd door Trenteseau ontworpen.²⁴ In 1966 ontwierp Trenteseau samen met architect De Smet en ingenieurs Zerck en Cnops een volledig nieuwe campus voor de opleiding tot licentiaat van de Faculteit Wetenschappen aan de Sterre. Bedoeld was de realisatie van een zogenaamde greenfield campus naar Angelsaksisch model, waar gestudeerd, ontspannen en gewoond werd in het groen, maar slechts zes van de 21 gebouwen werden gerealiseerd.²⁵

²¹ Jules Trenteseau, 1960, geraadpleegd via <http://lib.ugent.be>

²² DE CLERCQ, M., Tussen tuinwijk en hoogbouw; architectuur tussen 1950 en 1975 in Gent, in: VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Dienst Monumentenzorg en Architectuur stelt voor: 4 lezingen*, Gent, Stad Gent. Dienst Monumentenzorg en Architectuur, 2012, 13-21, p. 17

²³ Gebouwencomplex der kandidaturen in de wetenschappen, Rijksuniversiteit Gent, uittreksel van: *Ingenieur Architect*, nr. 17, p. 3

²⁴ SIMON-VAN DER MEERSCH, A.M., & LANGENDRIES, E., *175 jaar Universiteit Gent 1817-1992: een verhaal in beeld*, Gent, Universiteit Gent, 1992, p. 228

²⁵ DE CLERCQ, M., Tussen tuinwijk en hoogbouw; architectuur tussen 1950 en 1975 in Gent, in: VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Dienst Monumentenzorg en Architectuur stelt voor: 4 lezingen*, Gent, Stad Gent. Dienst Monumentenzorg en Architectuur, 2012, 13-21, p. 17

9.4 Rabottorens

De meeste sociale woningen die Jules Trenteseau ontwierp zijn ondertussen bijna zestig jaar oud. Tegenwoordig zijn deze bijgevolg niet meer allen even goed aangepast aan de noden van vandaag. In de jaren tachtig en negentig werden de woontorens aan de Watersportbaan al gerenoveerd.²⁶ Recent is hetzelfde gebeurd met de woningen aan Steenakker en ook het gebouw aan de Emile Moysonlaan wordt grondig gerenoveerd.²⁷ ²⁸ Ook het complex Ledeganck is in de voorbije periode gerenoveerd.²⁹

Het appartementsgebouw met twaalf woningen aan de Sint-Bernadettestraat wordt zelfs gesloopt en vervangen door een gebouw met elf appartementen die rolstoeltoegankelijk zullen zijn.³⁰ Ook de drie door Trenteseau ontworpen sociale woontorens aan de Rabotwijk zullen gesloopt worden. Deze voldoen niet meer aan huidige energetische en technische eisen en er heerst een probleem van sociale overlast.³¹ De hoogbouwgroep werd jarenlang door menig Gentenaar verguisd. De drie torens rijzen hoog op boven de arbeiderswijk rond de Wondelgemstraat; in het ontwerp ervan werd geen rekening gehouden met de omgeving qua schaal of textuur. Op die manier markeert het project ook wel het einde van het zorgeloos plaatsen van hoogbouvvolumes in eender welke stedelijke context. Hoewel, zorgeloos. Een van de redenen waarom de torens nu gesloopt worden is de gebrekkige bouw ervan. De gebouwen moesten immers zo goedkoop mogelijk gerealiseerd worden. Men woont er zo dicht op elkaar dat over beluiken in de hoogte gesproken wordt.³² Dat geldgebrek is te merken aan de collectieve voorzieningen die zich in de gebouwen bevinden. In zijn recente publicatie over de appartementsgebouwen, 'Rabot 4-358' merkt kunstenaar Simon Allemeersch op dat naast de gangen en inkomhallen de enige gemeenschappelijke ruimte een mortuarium is in het middelste gebouw.³³ In samenspraak met de stad, de bewoners en de VMSW

²⁶ DE LOO, A. (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 463

²⁷ *22 gerenoveerde sociale eengezinswoningen in de Jan van Haelststraat, Zwijnaardsesteenweg en Steenakker*, persbericht, 17 maart 2014, WoninGent, geraadpleegd via <http://www.woningent.be>

²⁸ *WoninGent start renovatie Emile Moysonlaan*, persbericht, 25 juni 2014, WoninGent, geraadpleegd via <http://www.woningent.be>

²⁹ *Renovatie hoogbouw Ledeganck (48 foto's)*, beeldbank Universiteit Gent, 8 juli 2013, geraadpleegd via <http://beeldbank.ugent.be>

³⁰ *Blok weg voor nieuwbouw*, De Standaard, 10 december 2013, geraadpleegd via <http://www.standaard.be>

³¹ VAN BEVER, J., *Onderzoek naar ontwerp- en renovatiepotentieel van –sociale– hoogbouw: case study: Rabottoren één* (onuitgegeven masterproef), 2013, geraadpleegd via: <http://lib.ugent.be>, p. 30

³² DE CLERCQ, M., *Tussen tuinwijk en hoogbouw; architectuur tussen 1950 en 1975 in Gent*, in: VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Dienst Monumentenzorg en Architectuur stelt voor: 4 lezingen*, Gent, Stad Gent. Dienst Monumentenzorg en Architectuur, 2012, 13-21, p. 15

³³ ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014, pp. 26-27

besliste WoninGent uiteindelijk de torens met 573 woningen verdeeld over achttien verdiepingen af te breken en te vervangen door middelhoge gebouwen met een stuk minder woningen.³⁴ Ondertussen is de eerste toren al ontruimd en ontdaan van gevelpanelen. (zie figuur 75)

Het hoogbouwcomplex aan de Rabotwijk was ook het laatste grote project van ingenieur-architect Jules Trenteseau voor zijn overlijden in 1974. De sociale woontorens werden gebouwd als vervanging van het goederenstation Gent-Rabot. Het project moest het einde zijn van een lijn hoogbouwvolumes rond de stad, die begon aan de Watersportbaan.³⁵ Hoewel in de jaren vijftig nog sprake was het station te vervangen door gebouwen met drie verdiepingen die de omgeving niet erg zouden schaden, tekende Jules Trenteseau voor de Gentse Maatschappij later drie flatgebouwen met zeventien verdiepingen. Vanaf de jaren zestig geraakt men steeds meer overtuigd van de voordelen van hoogbouw. De gebouwen zouden allen dezelfde oriëntatie hebben en trapsgewijs verspringen. Om geen aaneensluitende wand te vormen achter de historische Rabottorentjes werd de oriëntatie van het middelste gebouw gewijzigd door ingenieur Vander Haeghen van de Stedenbouwdienst. Hierdoor kreeg dit tweede gebouw een zeer ongunstige oriëntatie, er is immers slechts een kant waar men kan genieten van zonlicht.³⁶ De 573 woningen werden gerealiseerd in 1972-1974.³⁷ Hoewel bij het ontwerp de CIAM-gedachte bij Trenteseau nog sterk speelt, stelt Jolien Van Bever in haar masterthesis over een van de Rabottorens dat de architect hier zonder ideologie ontwierp. Hij zou het modernistisch hoogbouwmodel slechts vormelijk vertaald hebben in een project waar wooncomfort zeker niet centraal stond.³⁸

Op het einde van de jaren zestig en begin van de jaren zeventig verrezen steeds minder geïnspireerde hoogbouwprojecten. Appartementsblokken werden routine, hoogbouw werd te pas en te onpas aangewend. De drie Amelinckx appartementen aan het huidige Groenevalleipark tonen dit aan. Deze gebouwen staan ver af van de Unité d'Habitation van Le Corbusier, toch een grote inspiratiebron voor de hoogbouw die in Gent verscheen na 1952.³⁹

Begin jaren zeventig komen (sociale) hoogbouwcomplexen steeds meer onder druk te staan. In 1972 worden de Pruitt-Igoe torens, een sociaal woningbouwproject in de Amerikaanse staat Missouri gesloopt. Deze gebeurtenis symboliseert het einde van de CIAM-gedachte en van hoogbouw als de

³⁴ LOUIS, F., *Hoog en droog? Het lot van de Rabottorens*, 28-08-2012, geraadpleegd via <http://www.gentcement.be>

³⁵ ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014, p. 166

³⁶ *Ibidem*, pp. 167-168

³⁷ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 91

³⁸ VAN BEVER, J., *Onderzoek naar ontwerp- en renovatiepotentieel van –sociale– hoogbouw: case study: Rabottoren één* (onuitgegeven masterproef), 2013, geraadpleegd via: <http://lib.ugent.be>, p. 54

³⁹ PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999, p. 45

oplossing bij uitstek om veel inwoners op een kleine plaats te laten samen wonen.⁴⁰ En toen werden de Rabottorens gebouwd. Vanaf de tweede helft van de jaren zeventig groeit de aandacht voor het bewaren van het historisch patrimonium in de stad. Sindsdien zag men er steeds beter op toe dat men bij nieuwe bouwprojecten rekening zou houden met de omliggende bebouwing.⁴¹ Deze mentaliteitsverandering zou ook bepalen hoe men aankeek tegenover verkrotte wijken in de binnenstad.

⁴⁰ VANDE WALLE, G. Hoogtevrees en Stapelgekte, *Sampol*, jg. 5 (nr. 2), 1998, 12-20, p. 14

⁴¹ DE CLERCQ, M., Tussen tuinwijk en hoogbouw; architectuur tussen 1950 en 1975 in Gent, in: VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Dienst Monumentenzorg en Architectuur stelt voor: 4 lezingen*, Gent, Stad Gent. Dienst Monumentenzorg en Architectuur, 2012, 13-21, p. 13

Hoofdstuk 10

Navolging en reactie

Net zoals bij de Groene Briel gebeurde, verdween aan het Centrumplein in Ledeberg ook een groep woningen. Ook hier werd vervangende hoogbouw geplaatst bestaande uit twee gebouwen waarbij de twee korte zijden telkens op enkele betonnen pijlers kwamen te staan.¹ Dichter bij de Gentse binnenstad, aan de Kerkstraat en De Smetstraat, werd een wijk met arbeiderswoningen en noodwoningen van het Koning Albertfonds gesaneerd om eveneens plaats te maken voor vervangende hoogbouw. En hoewel dit door een belangrijke mentaliteitswijziging midden jaren zeventig nooit gebeurde, bestonden gelijkaardige plannen voor de wijk Patershol.

10.1 Kerkstraat

De wijk Groene Briel was niet de enige wijk die het stadsbestuur wilde saneren. Door de nabijheid van de textiel fabriek N.V. La Louisiana, opgericht in 1811 als katoenspinnerij van de gebroeders De Smet, en andere fabrieken als La Lys aan de huidige Nieuwewandeling, ontstond doorheen de 19de eeuw in de Kerkstraat een grote, dicht bebouwde volksbuurt met vele beluiken en minderwaardige arbeiderswoningen.² In het Interbellum komen aan de Gebroeders De Smetstraat ook enkele noodwoningen van het Koning Albertfonds te staan.³ In deze wijk bevonden zich naast de 364 ongezonde en minderwaardige woningen aan de Kerkstraat en de 18 noodwoningen aan de

¹ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 89

² WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, pp. 82-83

³ Eigen onderzoek van de fotoreeks over noodwoningen, nr. F 09834 – F 09968, MIAT

Gebroeders De Smetstraat op grond van het gewezen kerkhof ook een politiecommissariaat en een vrije school.⁴

Na de oorlog wil het stadsbestuur, naast de volksbuurt aan de Groene Briel, ook deze aan de Kerkstraat saneren. Die beslissing komt er na de beslissing om de Groene Briel te slopen, maar de uitwerking laat langer op zich wachten. Vanaf 1954 worden de eerste noodwoningen van het complex aan de Gebroeders De Smetstraat verplaatst naar gronden van het stadsbestuur aan de Afrikalaan.^{5 6} Ook elders in de stad, zoals in de Rijsenbergwijk, brak men noodwoningen af om deze aan de Afrikalaan op te bouwen. Daar ontstond vanaf halfweg jaren vijftig een soort nederzetting van noodwoningen.⁷ (zie figuur 76)

Door de Wet op de Krotopruijing van 1953 kon men een groep woningen als 'complex ongezonde woningen' slopen. Op deze manier zouden alle minderwaardige woningen, noodwoningen van het Koning Albertfonds, maar ook gezonde woningen en handelszaken verdwijnen.⁸ Bijna 400 woningen zouden plaats maken voor nieuwe sociale woningen.⁹ In 1957 werd door het stadsbestuur het BPA nr. 47 "Kerkstraat" opgemaakt waarin men de opbouw van enkele appartementsgebouwen voorzag. Dit BPA werd begrensd door de Gebroeders De Smetstraat, het perceel nr. 3719o, de Kerkstraat, de Gulden Vliesstraat, de Brugse Vaart en de Schaliestraat. Het plan werd in 1958 goedgekeurd bij K.B.^{10 11} (zie figuur 77) Na onderhandelingen met de NMGWW en de lokale sociale huisvestingsmaatschappijen werd beslist de realisatie van de verschillende hoogbouwcomplexen toe te vertrouwen aan vier Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen, de Goede Werkmanswoning, de Gentse Maatschappij (??), de Volkshaard en de Gentse Haard.¹² Omdat in de wijk veel arbeiders woonden die werkten in nabije fabrieken, werd beslist de sanering in fases te laten doorgaan. Zo hadden inwoners van de wijk de kans in de eigen buurt te blijven.¹³ Telkens werd een groep woningen onteigend en gesloopt om daarna vervangen te worden door een appartementsgebouw. Was een eerste appartementsgebouw voltooid, dan kon men beginnen aan

⁴ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, pp. 89-90

⁵ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1955, p. 175

⁶ Ibidem, p. 162

⁷ Eigen onderzoek van de fotoreeks over noodwoningen, nr. F 09834 – F 09968, MIAT

⁸ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1957, pp. 159-161

⁹ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, pp. 311-315

¹⁰ VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008, pp. 9-10

¹¹ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1957, p. 159

¹² BPA nr. 47 "Kerkstraat", 2419, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

¹³ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1957, p. 187

de volgende fase onteigeningen. De winkels die zich in de Kerkstraat bevonden, werden in de laatste fase onteigend, om de bevoorrading van de gehuisveste gezinnen te vrijwaren.¹⁴

Het ontwerp voor de nieuwe wijk volgt net zoals aan de Groene Briel de CIAM-gedachte. Losstaande hoogbouwappartementen zouden in het groen komen te staan, gescheiden door groene open ruimte.¹⁵ Hier had men immers relatief veel plaats om een dergelijk plan te realiseren, het BPA nr. 47 “Kerkstraat” omhelsde een groter gebied dan BPA nr. 31 “Groene Briel”.¹⁶ Net zoals bij het plan voor de Groene Briel waren het de christendemocraten die niet achter het realiseren van hoogbouwappartementen stonden. Ze stelden een combinatie voor van twee appartementsgebouwen van zes of acht bouwlagen, eengezinswoningen en woningen met ruimte voor handelszaken. Met dit plan wilden ze de eigendomsverwerving in de wijk stimuleren, appartementen waren immers niet bedoeld voor verkoop.¹⁷ Het stadsbestuur, bestaande uit socialisten en liberalen, ging hier niet mee akkoord. Door het inplanten van eengezinswoningen zou te weinig plaats over blijven om de appartementsgebouwen de nodige ruimte te voorzien. Deze mochten immers niet te dicht bij elkaar staan, gezien zo te weinig zonlicht werd opgevangen. Volgens het stadsbestuur kan laagbouw gerealiseerd worden aan de stadsrand, zoals in het project Eiland Malem, maar is hoogbouw een noodzakelijkheid in het dichtbevolkte stadscentrum.¹⁸ Na de obligatoire discussie rond laag- en hoogbouw werd een plan met uitsluitend hoogbouw aangenomen.

Een ander punt van overeenkomst tussen de sanering aan de Kerkstraat en deze aan de Groene Briel was de vertraging die men opliep door kredietbeperkingen van hogerhand.¹⁹ Pas in 1962 werd beslist een deel van het terrein, dat sinds de onteigeningen volgens het BPA stadseigendom was, te verkopen aan de sociale huisvestingsmaatschappij de Goede Werkmanswoning. Doordat men de plannen respecteerde om slechts aan een tweede appartementsblok te beginnen als een tweede fase onteigeningen was doorgedaan en de NMH pas in 1962 kredieten verleende aan de Goede Werkmanswoning voor de bouw van het appartementsgebouw, liepen de werken grote vertraging op. Het eerste terrein, op de plaats van het voormalige kerkhof, was echter al even bouwrijp.²⁰ Van 1963 tot 1966 bouwde de Goede Werkmanswoning dan toch het eerste appartementsgebouw in de gesaneerde buurt. Dit gebouw aan de Cornelis Sneyssonestraat, ontworpen door architect Robert Rubbens, omvat 80 appartementen. (zie figuur 78) In 1965 begon de Volkshaard met de bouw van

¹⁴ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1964, p. 164

¹⁵ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1957, pp. 160-161

¹⁶ BPA nr. 47 “Kerkstraat”, *bestemmingsplan en stedenbouwkundige voorschriften*, 1982, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

¹⁷ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1957, pp. 166-168

¹⁸ Ibidem, pp. 172-174, p. 184

¹⁹ DE VISSER, J., & UYTTERHAEGEN, F. (red.), *Onderzoek naar de Gentse beluiken, bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*, Gent, WIARUG, 1978, p. 20

²⁰ Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1962, p. 711, p. 714

een tweede appartementsgebouw.^{21 22} In 1981 werd beslist de bestemming van de nijverheidszone te wijzigen in zone voor onderwijs. In 1983 werd het huidig BPA nr. 47 “Kerkstraat” bij K.B. goedgekeurd.^{23 24} (zie figuur 79)

10.2 Patershol

Met de volkswijk het Patershol verliep het anders. Het gebied was vanaf het begin van de 19de eeuw uitgegroeid tot een dicht bebouwde arbeidersbuurt. In het Gravensteen en het karmelietenklooster werden immers fabrieken ingericht. Wanneer de octrooirechten in 1860 afgeschaft werden, verhuisden industrie en arbeidersbevolking richting het noordoosten van de stad. De wijk liep leeg en werd een marginale stadswijk, vele inwoners waren werkloos. Die situatie zou duren tot na de Tweede Wereldoorlog.²⁵ Sinds die oorlog en lang ervoor was het stadsbestuur de wijk het Patershol liever kwijt dan rijk. Deze volksbuurt, doorheen de jaren gevuld met beluiken, bleef verkrotten tot (lang) na de oorlog. Hoewel in het Interbellum al stemmen opgingen om iets aan de wijk te doen, hoewel het Kinderen Alijnhospitaal werd gesaneerd en hoewel men ook na de oorlog de wijk grondig wilde saneren, had men telkens andere prioriteiten wanneer het op stadssaneringen aankwam.²⁶ Dat het Patershol er tot op vandaag nog enigszins uitziet als voor de Tweede Wereldoorlog, heeft te maken met de grote prioriteit die het Pand aan Onderbergen en de wijken Groene Briel en Kerkstraat kregen.

Al in 1947 werd een eerste BPA voor de wijk ontworpen, het BPA nr. 5 “Oudburg”. Voor de brandveiligheid zouden enkele straten verbreed worden en enkele centrale delen van de wijk zouden gesloopt worden voor de aanleg van open binnenpleinen. (zie figuur 80) Behalve het slopen van een huizenblok aan de Zwaantjesstraat in 1962 kwam het niet tot verdere actie, maar een gevoel van onzekerheid heerste wel in de wijk, vooral door de sanering van de dichtbij gelegen wijk Groene Briel die in 1965 voltooid was. Het gesloopte huizenblok werd vervangen door parking en vele andere percelen in de wijk werden eveneens omgevormd tot parkeerplaatsen of parkeergarages. Investerings in de wijk bleven uit, waardoor de wijk steeds verder verkrotte. Het BPA werd

²¹ Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1965, pp. 170-171

²² *Residentie Jozef Wauters*, Architectuur in Gent: Art deco en Modernisme, geraadpleegd via <http://home.scarlet.be/architectuur/index.html>

²³ Gemeentebblad van de stad Gent, Stad Gent, 1981, pp. 524-525

²⁴ *BPA nr. 47 “Kerkstraat”, bestemmingsplan en stedenbouwkundige voorschriften*, 1982, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

²⁵ VAN LEUVEN, B. (red.), *Patershol: onder die daken*, Tielt, Lannoo, 2008, pp. 15-16

²⁶ *Ibidem*, pp. 16-17

herwerkt in 1968 en 1970, maar aan de voorziene rooilijnen werd niet meer geraakt.²⁷ Tegen het einde van de jaren zestig komt steeds meer reactie op de mogelijke aantasting van de oude stadswijk en op het slopen en wederopbouwen van stadsdelen volgens moderne plannen met een minimum aan inbreng van de bewoners. Uit de hoek van de monumentenzorg en plaatselijke protestgroepen pleit men voor de herwaardering van het stedelijk weefsel. Volgens sommigen, vooral uit de monumentenzorg, moest het historisch erfgoed zoveel mogelijk bewaard blijven, voor de bewoners van de wijk was het eerder belangrijk dat aan woningverbetering werd gedaan.²⁸

In 1968 ontwierp architect Jean Zerck als afstudeerproject een zogenaamd reanimatieplan voor het Patershol. Hiermee reageerde hij tegen het CIAM-concept dat aan de Groene Briel gerealiseerd was. Zerck plaatste foto's van de verpauperde buurt tegen eigen schetsen van een gerenoveerde wijk. Aan de Groene Briel plaatste hij bovendien een extra appartementsgebouw op het huidige Fratersplein.²⁹ (zie figuren 81, 82) In de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 1976 werd het plan door de liberale Partij voor Vrijheid en Vooruitgang (PVV) opgevoerd. Het plan voor het Patershol zou op deze manier model staan voor de omgang met historische stadswijken.³⁰

In 1982 werd het Patershol het eerste herwaarderingsgebied van Gent.³¹ De bedoeling was het behoud van het historische karakter van de wijk en de modernisering van verschillende huizen. Ook sociale huisvestingsprojecten vonden hun weg in de wijk. Het was een manier om jonge gezinnen uit de midden- en bovenklasse naar de stad te doen terugkeren en de wijk haar woonfunctie terug te geven.³² ³³ De maatregelen die het stadsbestuur in het Patershol nam, waren echter te dwingend voor vele inwoners. Velen verhuisden naar de nieuwe sociale woningen in de Rabottorens en horecazaken namen de wijk over. Elke renovatie en herwaardering zorgde immers voor een waardevermindering van de wijk en haar woningen.³⁴ ³⁵ Het afstudeerproject van Jean Zerck en de

²⁷ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 289

²⁸ KNOPS, G., Stadsvernieuwing in Vlaanderen. Een evaluatieschets van de naoorlogse ontwikkelingen en de huidige stand van zaken, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 24 (nr. 83), 1980, 2-11, pp. 6-7

²⁹ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 289

³⁰ Ibidem, p. 289-291

³¹ Gemeentebld van de stad Gent, *Stad Gent*, 1986, p. 1514

³² VAN LEUVEN, B. (red.), *Patershol: onder die daken*, Tielt, Lannoo, 2008, p. 17

³³ KNOPS, G., Stadsvernieuwing in Vlaanderen. Een evaluatieschets van de naoorlogse ontwikkelingen en de huidige stand van zaken, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 24 (nr. 83), 1980, 2-11, pp. 6-7

³⁴ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 293

³⁵ ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014, p. 314

belangrijke mentaliteitswijziging rond behoud van het stedelijk weefsel vanaf eind jaren zestig hebben er dus voor gezorgd dat het Patershol grotendeels haar historische karakter heeft behouden.

Conclusie

Voor de Eerste Wereldoorlog

De ontwikkeling van Groene Briel, een wijk vlak tegen het Gentse stadscentrum, begint in 1800, wanneer Lieven Bauwens zijn eerste katoenspinnerij opricht aan het huidige Fratersplein. De industrie brengt een grote migratiestroom op gang, de hele stad komt bol te staan van arbeiderswoningen en een nieuwe vorm van arbeidershuisvesting, de beluiken. Deze werden door de fabrieksbazen opgericht, vaker wel dan niet met minderwaardige materialen en bouwtechnieken en zonder aandacht voor een degelijke woonomgeving. Het gebrek aan treffelijk sanitair en de systematische overbevolking in de beluiken verklaren de vaak zeer onhygiënische toestanden in arbeiderswijken. In 1860 woonde een kwart van de Gentse bevolking in minderwaardige huisvesting. De situatie aan de Groene Briel vormde dus zeker geen uitzondering op de regel. Na de afschaffing van octrooirechten in 1860 breidt de industrie uit en schuift deze op richting het noordoosten van de stad, richting Gentse haven. In de volgende decennia wordt rond het stadscentrum een gordel van vaak minderwaardige arbeidershuisvesting gevormd. Een centrale arbeidersbuurt als het Patershol loopt leeg, terwijl de arbeiders aan de Groene Briel blijven. De wijk ligt immers tussen het stadscentrum en enkele belangrijke industrieterreinen in het noordoosten van de stad. Aan het einde van de 19de eeuw waren nieuwe beluiken relatief ruimer en beter voorzien van wooncomfort en sanitair. Aangezien de Groene Briel in het midden van de eeuw al volgebouwd was, viel daar van deze ontwikkeling echter niets te merken.

In het midden van de 19de eeuw werd de aanwezigheid van talloze onhygiënische wijken in het stadscentrum onhoudbaar. Onder het mom van openbare hygiëne en stadsmodernisatie werd veel arbeidershuisvesting uit de stad verwijderd. Ook werden rechte lanen getrokken dwars door dicht bevolkte buurten, zoals de Tolhuislaan in de Heilig Kerstwijk vlakbij de Groene Briel. Het is in deze beweging dat men voor het eerst onteigende 'bij stroken', wat sindsdien lang een handig instrument is geweest bij het ontbinden en slopen van volledige stadsdelen. Deze brutale omgang met de huisvesting in de stad zorgde voor reactie. De groeiende aandacht van de publieke opinie voor dit thema zorgde voor enkele onderzoeken naar de toestand in de beluiken. De toestand was schrijnend. Om het probleem aan te pakken werd in 1904 de Gentsche Maatschappij der Werkmanswoningen opgericht.

Interbellum

Na de Eerste Wereldoorlog heerste ook in Gent een grote woningnood, die echter niet nieuw was. De oprichting van de NMGWW in 1919 zou lokale besturen steun bieden en het bouwen van goedkope woningen bevorderen. Hierdoor ontstaan in Gent nog enkele sociale huisvestingsmaatschappijen, waaronder de Gentse Haard en de Goede Werkmanswoning. Om de woningnood van tijdelijk antwoord te kunnen bieden werden overal in de stad noodwoningen van het Koning Albertfonds opgericht. Door de wereldwijde economische crisis van de jaren dertig zouden deze noodwoningen te lang blijven staan, tot zelfs lang na de Tweede Wereldoorlog.

De bouw van sociale woningen komt vooral vanaf eind jaren twintig op gang. Het Gentse stadsbestuur bereidde immers een strijd tegen de krotten voor vanaf 1930 met een grootschalig onderzoek naar beluiken en minderwaardige huisvesting. Vanaf 1931 was men volgens een nationale wet echter wel verplicht bij het opruimen van krotten te voorzien in vervangende goedkope woningen. In 1930 wordt met het Scheldeoord het belangrijkste en grootste sociale woningbouwproject gerealiseerd van het Interbellum in Gent. het lijkt geen twijfel dat veel onteigende krotbewoners hier terecht kwamen. Om het stadsbestuur bij te staan in de strijd tegen de krotten ontstaan eind jaren twintig nog twee Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen, nl. de Volkshaard en de Gezonde Werkmanswoning, onderdeel van de Gentse Haard. De Gezonde Werkmanswoning saneerde eind jaren dertig een groot beluik tussen de Kortrijksepoort- en Karel Van Hulthemstraat, de Zavelpoort. In de plaats bouwde men een appartementsgebouw in modernistische stijl. Ook aan de Groene Briel werden nieuwe sociale woningen gebouwd. In 1934 en 1936 verschenen twee appartementsgebouwen van de Gentse haard en er waren plannen de wijk te moderniseren door het verbreden van straten en het rationaliseren van het complexe stratenpatroon. Slechts een klein deel van deze plannen werd uiteindelijk gerealiseerd. Omdat wellicht ingrijpender middelen nodig werden geacht werd in 1939 een plan ontworpen voor de integrale sloop van de wijk en de vervangende sociale hoogbouwappartementen die in de plaats zouden worden gebouwd. Het was niet de eerste, en zeker niet de laatste keer dat men zou plannen een volledige wijk te slopen. Het ontwerp voor de nieuwe bebouwing past volledig in de heersende architecturale modellen van de tijd. Inspiratie uit het CIAM-programma en andere sociale woningbouwprojecten in het land is niet ver weg.

Vanaf 1928 zocht een internationale groep modernisten op de CIAM-congressen naar oplossingen voor het woningprobleem. Centraal stond gezonde huisvesting, efficiënte toepassing van technische mogelijkheden, rationalisatie en standaardisatie. Men dacht na over een nieuw type woning voor een nieuw type mens, over massaproductie van minimumwoningen. Vanaf het derde CIAM-congres, in 1930 gehouden in Brussel, krijgen de ideeën voet aan de grond in ons land. Op dat congres wordt hoogbouw gezien als de oplossing bij uitstek op de woningnood. Vrijgekomen ruimte kon worden ingenomen door groene gemeenschappelijke ruimte. Elke woning zou kunnen genieten van voldoende licht en lucht. Men zet zich af tegen de historische stad en het speculatief bouwen van arbeiderswoningen in de 19de eeuw. De principes vinden hun weg in België in de vorm van dichte appartementencomplexen die vaak hele woonblokken innemen. De gebouwen zijn gerangschikt rond

grote open binnenplaatsen, vaak met te weinig groen en geen gemeenschappelijke voorzieningen zoals speeltuinen, wat oorspronkelijk wel de bedoeling was. Een sprekend voordeel van dergelijk complex is het Canadablok dat architect Hugo Van Kuyck aan de sociale woningwijk Luchtbal in Antwerpen toevoegde eind jaren dertig. De gebouwen zijn gerangschikt rond twee grote open binnenpleinen, toegankelijk via overdekte doorgangen. Van Kuyck maakte gebruik van gele baksteen en zichtbaar gelaten beton. Het gebouw geeft een verzorgde en strakke indruk. De gevellijn verspringt, beheerst. Vele Gentse architecten uit deze periode werden beïnvloed door de modernistische stijl van Gaston Eysselinck. Beginnend bij het strakkere modernisme in de lijn van Le Corbusier, evolueerde Eysselinck naar een meer gemilderd modernisme door het gebruik van baksteen. Ook de Amsterdamse School en vooral Nederlands architect Willem Dudok beïnvloedden Gentse architecten. Deze invloeden zijn ook in het ontwerp van Coppieters voor de Groene Briel merkbaar. Coppieters ontwierp drie groepen sociale woonblokken, elk rond een groot binnenplein met aanplantingen, telkens toegankelijk via overdekte doorgangen. Wellicht wilde Coppieters de gebouwen optrekken met rode en misschien gele baksteen. Ook dit project geeft een verzorgde indruk. Een verspringende gevellijn en het spel van volumes zorgen voor een speelse noot.

Coppieters werd ook beïnvloed door modernistische ideeën rond stedenbouw. Hij pleitte voor een moderne vormgeving, aangepast aan de noden van de moderne mens. In plaats van de door individualiteit en speculatie gekenmerkte 19de-eeuwse stad moest een nieuwe, meer rationeel geordende stad komen. Deze reactie tegen de chaotische 19de-eeuwse huisvesting is ook terug te vinden in de Amsterdamse School. De manier waarop Coppieters de omliggende stad rond de wijk Groene Briel weergeeft op zijn perspectieftekening toont deze ideeën aan. In plaats van rekening te houden met de bestaande historische stad rond de Groene Briel, hield Coppieters rekening met de moderne stad die hij voor ogen had. Zo zou zijn ontwerp uit 1939 de aanzet worden van een nieuwe modernistische stad. Het plan kende geen gevolg door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

Na de Tweede Wereldoorlg

Een onderzoek van 1947 naar de huisvesting in Gent bracht aan het licht dat zeer veel woningen vijftig jaar of ouder waren. Ook woonde een tiende van de Gentse bevolking in vaak minderwaardige huisjes in beluiken. De hoge bouwkosten na de oorlog zorgen voor een bijkomend probleem; eigenaars lieten immers woningen die ze verhuurden opzettelijk verkrotten om een onbewoonbaarheidsverklaring uit te lokken. Een huurhuis omvormen tot werkplek of garage was immers meer rendabel. De invoering van de Wet De Taeye in 1948 heeft ook een aandeel in de verkrotting van de binnenstad. Met de wet voerde de overheid een beleid dat gefocust was op eigendomsverwerving op het platteland. Wanneer de economie terug groeide, had de wet ook haar invloed op de Gentse binnenstad. Vooral inwoners die behoorden tot de groeiende middenklasse verhuisden naar het platteland. Hierdoor liep het stadscentrum nodige investeringen mis en werden vele woningen verder aan hun lot over gelaten. De groei van de economie, de suburbanisatie en de

sterke uitbouw van de verkeersinfrastructuur rond de stad zijn sterk met elkaar verbonden. Ook in de binnenstad kwam de auto op een voetstuk te staan. Er werd steeds meer plaats voorzien voor bredere wegen en parkeerplaatsen. Tussen het Belfort en de Sint-Niklaaskerk werd een huizenblok gesloopt, niet om plaats te maken voor vervangende sociale woningen, maar voor een nieuw plein met parkeerplaatsen.

De Wet Brunfaut van 1949 moest de Wet De Taeye aanvullen door het bouwen van nieuwe huurwoningen te stimuleren. De wet diende echter vooral als financieringsorgaan van sociale woningbouwprojecten. De nationale huisvestingsmaatschappijen kregen nu ook de ruimte voor studie. Onderwerp was niet de kwaliteit van woon- en leefomgeving, maar manieren zoeken hoe men de kosten van sociale woningbouwprojecten kon drukken. Hierdoor zou weinig ruimte komen voor de realisatie van noodzakelijke collectieve voorzieningen in sociale woonprojecten. Het gebouwencomplex aan de Groene Briel, waar ooit een winkelcentrum voorzien was, is daar het sprekende voorbeeld van.

Voor grootschalige nieuwe sociale huisvestingsprojecten was in de Gentse binnenstad net na de oorlog niet veel plaats. Met de realisatie van twee belangrijke projecten aan de stadsrand, nl. Eiland Malem en de Neermeersen/Watersportbaan, anticipeerde men wel op de te komen saneringen in de binnenstad. Volgens de Wet op de Krotopruijing van 1953 moesten sociale huisvestingsmaatschappijen immers een derde van hun woningen voorbehouden voor uitgezette krotbewoners.

Op het vierde CIAM-congres in 1933 staat het thema van de functionele stad centraal. De stad zou opgedeeld worden in functionele delen, de woonzone zou bestaan uit losstaande hoogbouwtorens in een groene en gemeenschappelijke omgeving. Het hoogbouwblok zou fungeren als eenheid, een op zich staande functionele stad met verticale straten. In België wordt de serieproductie van staal en beton mogelijk door Amerikaanse invloed na de oorlog. Skeletbouw maakte het bouwen in de hoogte gemakkelijker. Het werk van Le Corbusier, een van de leidende architecten van de CIAM-beweging, had grote invloed op sociale woningbouwprojecten in ons land. De wijk Luchtbal werd door Hugo Van Kuyck uitgebreid met losstaande appartementsgebouwen in het groen en Renaat Braem concretiseerde de CIAM-principes in de Antwerpse sociale woonwijk Kiel. Hij liet zich inspireren door de Unité d'Habitation van Le Corbusier die 1952 gebouwd werd te Marseille. Net als de Unité stonden de sociale appartementsgebouwen van Braem aan het Kiel op betonnen piloti's. Zo kon de gemeenschappelijke ruimte rond de gebouwen doorlopen en bleef ook het terrein onder de gebouwen eigendom van de gemeenschap.

Ook in Gent breken de CIAM-principes door. Op het Eiland Malem staat geen losstaande hoogbouw, maar hier werd wel het principe van de minimumwoning gerespecteerd door navolging van de typeplannen die de NMGWW in 1948 publiceerde. Het project aan de Watersportbaan zou de CIAM-principes wel zo goed mogelijk volgen. Vanaf 1955 werden hier naast elf losstaande hoogbouwcomplexen ook collectieve voorzieningen als scholen en winkels gerealiseerd. Het grootste deel van het terrein werd echter voorbehouden voor openbaar groen en de aanleg van de Watersportbaan. De elf gebouwen werden geplaatst door de zes Gentse sociale

huisvestingsmaatschappijen. De Gentse Maatschappij bouwde hier drie door ingenieur-architect Jules Trenteseau ontworpen hoogbouwcomplexen, een ontwerp waarop Trenteseau zich zeer sterk zou inspireren voor de gebouwen aan de Groene Briel enkele jaren later. In het hele project is de invloed van Le Corbusier niet ver te zoeken. De drie door Geo Bontinck ontworpen gebouwen van de Goede Werkmanswoning stonden oorspronkelijk op betonnen pijlers en ook het appartementsgebouw Elektra van de OVH, ontworpen door Robert Rubbens, was geïnspireerd op de Unité d'Habitation. De evolutie van sociale huisvestingsarchitectuur na de oorlog is duidelijk te zien wanneer het ontwerp van Fritz Coppieters voor de Huisvestingsmaatschappij van Vlaanderen, de Belvédèretoren, naast zijn ontwerp voor de Groene Briel uit 1939 wordt geplaatst.

Tussen de Tweede Wereldoorlog en 1953 was in Gent niet veel sprake van het terug opnemen van de strijd tegen de krotten. Het onderzoek naar het woningenbestand in 1947 toonde aan dat vele woningen niet meer aangepast waren aan moderne normen, maar er was geen geld om tot actie over te gaan. Voor 1953 werden slechts een handvol woningen en beluiken onbewoonbaar verklaard. Een van deze ook een beluik aan de Moerestraat in de wijk Groene Briel. Ook werd in 1948 een deel van het Meerhemkanaal gedempt, wat ook een manier was om stadsdelen gezonder te maken. Het belangrijkste onteigeningsproject van de stad voor 1953 was dat van het Pand in Onderbergen. In 1953 had de eigenaar nog plannen om het volledige complex af te breken en vervangende flatgebouwen te laten realiseren, zeer tekenend voor de periode. In 1955 was het stadsbestuur echter volledig overtuigd van de architecturale waarde van het Pand, het volledige complex werd onbewoonbaar verklaard en een jaar later geklasseerd als monument. Voor de uitgezette bewoners werden aan de Wielewaalstraat vier appartementsgebouwen met sociale woningen gebouwd door vier Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen. Deze waren in 1955 klaar voor verhuur.

Met zicht op de Wet op de Krotopruijing van 1953 nam men in Gent de beslissing de wijk aan de Groene Briel te slopen. De wet voorzag immers de mogelijkheid niet enkel ongezonde woningen, maar ook 'complexen van ongezonde woningen' te categoriseren en te slopen. Vervangingswoningen werden verplicht, liefst op de locatie van de verdwenen woningen. Door volledige stadsdelen te slopen is de stap naar de realisatie CIAM-principes in een nieuw project vlug gemaakt. De oude perceelverdeling was immers niet vol te houden gezien veel woningen te klein waren. Een instrument bij de planning van nieuwe wijken waren de bijzondere plannen van aanleg. In 1955 werd de volledige wijk Groene Briel onbewoonbaar verklaard. Uitgezonderd het bouwblok aan de Lange Schipgracht, dat later werd toegevoegd aan het onteigeningsplan, waren alle huizen gesloopt in 1957.

In 1951 keurde het stadsbestuur reeds plannen goed voor de sanering van de Groene Briel. Voorzien waren drie appartementsgebouwen met vijf verdiepingen, net evenveel als in het ontwerp van 1939. De Sint-Margrietstraat en Lange Schipgracht werden niet opgenomen. Het plan was zeer rationeel opgebouwd tot de noord-zuid oriëntatie van gebouwen toe. Openheid was zeer belangrijk, getuige de zeer brede straten met aanplantingen. In 1953 werd de CVP naar de oppositie verwezen waardoor deze terug kan pleiten voor de realisatie van gebouwen met maximum drie verdiepingen. Het stadsbestuur, bestaande uit socialisten en liberalen, volgde echter graag de modernistische

ideeën van de CIAM-groep. Minimumwoningen met voldoende licht en lucht voor iedereen stonden centraal. Door in de hoogte te bouwen kon men meer mensen in de stad houden. Bovendien zou men op deze manier de hoge onteigeningskosten vlugger terug verdienen. Het stadsbestuur keurde in 1953 het BPA nr. 31 "Groene Briel" goed, waar in drie appartementsgebouwen met zeven verdiepingen werden voorzien. De drie gebouwen stonden loodrecht op de straat Groene Briel, dat aan de Tichelrei volgde echter de lichte welving van de straat. Door de visuele verbinding van de gebouwen aan de noordzijde door autobergplaatsen worden binnenplaatsen gevormd in de traditie van de vooroorlogse sociale huisvestingsprojecten. De gebouwen staan nu echter wel volledig los van elkaar, vooral in de hoogte. Het woonblok tussen de vanaf dit plan wel opgenomen Sint-Margrietstraat en de Baviaanstraat was wel doorlopend bebouwd. De appartementen aan de Baviaanstraat zouden opgaan in het woonblok met drie verdiepingen. De gebouwen zouden gerealiseerd worden in een samenwerking tussen de Gentse Maatschappij, de Gentse Haard, de Volkshaard en de Goede Werkmanswoning. Het plan werd in 1954 goedgekeurd bij K.B., uitgezonderd het bestemmingsplan.

In 1955 werd dat bestemmingsplan gewijzigd en werd ook het woonblok aan de Lange Schipgracht toegevoegd aan het plan. Ondertussen werd het volledige project toegewezen aan de Gentse Maatschappij met ingenieur-architect Jules Trenteseau. De middelste hoogbouwtoeren, die nu drie bovenverdiepingen bevatte, werd nu parallel met en tegen de straat Groene Briel geschoven, met een lichte knik richting appartementsgebouw aan Tichelrei. Het dalend aantal woningen in dit gebouw en de woningen die aan de Lange Schipgracht te onteigenen waren, werden gecompenseerd door van het gebouw aan de Baviaanstraat een losstaand appartementsgebouw van zeven verdiepingen te maken. Op deze manier werd centraal een grote groene ruimte gecreëerd tussen de gebouwen. Ook aan de Lange Schipgracht werd groene zone voorzien. Een deel van de openbare ruimte moest, door het steeds drukker wordend verkeer, voorzien worden als parking. Zo werden aan de Groene Briel en het Sint-Vincentiusplein twee parkeerstroken gepland. In 1956 worden de twee appartementsgebouwen van de Gentse Haard uit het Interbellum eigendom van de Gentse Maatschappij. In hetzelfde jaar wordt het BPA nr. 31bis bij K.B. goedgekeurd. De gebouwen aan de Sint-Margrietstraat, het Sint-Vincentiusplein, de Baviaanstraat en Tichelrei kregen met dit plan hun vaste plaats. In 1957 en 1958 begint men ook aan de realisatie van deze gebouwen. De appartementen aan Baviaanstraat en Tichelrei werden in 1959 al verhuurd, nog voor men was begonnen aan de bouw van het gebouw aan de straat Groene Briel.

Om de hoge onteigeningskosten te compenseren beslist men het gebouw aan de Groene Briel niet met drie, maar met zeven verdiepingen te bouwen, iets wat de hogere overheid om stedenbouwkundige redenen niet goedkeurt. Op die manier zou immers een groot scherm worden opgetrokken voor het Heilige Familieziekenhuis aan de Groene Briel. Men beslist het gebouw terug de gunstige noord-zuid oriëntatie te geven, evenwijdig aan dat aan de Baviaanstraat. Tegelijk wordt het gebouw op piloti's geplaatst, wat toch wel een zeer duidelijke verwijzing is naar de invloed van Le Corbusier. Parallel aan de straat Groene Briel werd een winkelcentrum ingepland met twee bovenverdiepingen. Over het algemeen wordt in dit plan meer ruimte voorzien voor openbare weg en parkeerplaatsen, terwijl de groene zone wat krimpt. De vrij gelaten benedenverdieping van het

middelste appartementsgebouw werd immers ook voorzien als parking. Het plan werd goedgekeurd bij K.B. in 1959.

In datzelfde jaar wordt de administratie van de Gentse Maatschappij ondergebracht in het voltooide gebouw aan het Sint-Vincentiusplein. De appartementen aan de Sint-Margrietstraat worden door het faillissement van de aannemer pas in 1961 voltooid. In 1959 moet het ontwerp voor het appartementsgebouw aan de Groene Briel nog worden voorgelegd aan de NMGWW. De werken kunnen beginnen in 1960, maar verlopen tergend traag. De lange winter van 1962-1963, maar vooral kredietbeperkingen vertragen de bouw. In 1965 is het gebouw aan het sindsdien geheten Sir Winston Churchillplein voltooid. In hetzelfde jaar wordt een nieuw appartementsgebouw aan Dobbelslot, ter vervanging van enkele krotwoningen in de huizenrij, voltooid. Het is eveneens ontworpen door Jules Trenteseau, maar verschilt in stijl met de rest van het project. Het geplande winkelcentrum zou nooit gebouwd worden. Wellicht is de reden daarvoor het geldtekort, waardoor de bouw van de appartementen aan het Churchillplein al veel vertraging hadden geleden. Die ontwikkeling komt overeen met de tendens in andere grootschalige sociale woningbouwprojecten in het land, waar collectieve voorzieningen de eerste elementen zijn die wegvallen bij financiële tekortkomingen.

In 1969 nam het Gentse stadsbestuur het initiatief tot herziening van het BPA nr. 31/3. In het BPA nr. 31/4 "Groene Briel" werd aan de Lange Schipgracht nu een appartementsgebouw met vier verdiepingen voorzien en autobergplaatsen. Fritz Coppieters plaatste in zijn ontwerp van 1939 hier ook een gesloten appartementsgebouw, weliswaar zonder parkeergarages. De groene zone werd op het plan opgeschoven naar het zuiden, hoewel dit deel geen onderdeel is van het BPA. In plannen die Jules Trenteseau tekende voor het gebouw aan het Churchillplein werden enkele wijzigingen aan de openbare weg aangebracht. Aan weerszijden van het gebouw werd parking voorzien en de verbinding tussen het geplande winkelcentrum en het gebouw werd doorbroken. Over het algemeen werd in dit plan terug meer ruimte voorzien voor parkeerplaatsen en minder ruimte voor openbaar groen. Het plan werd in 1971 goedgekeurd bij K.B.

In 1970 werd de openbare weg als gevolg van de Wet Brunfaut kosteloos overgedragen aan het stadsbestuur. Alle openbare ruimte (groen, openbare weg en parking) kreeg nu één bestemming, deze van zone voor openbaar nut. De percelen die voorzien waren als handelszaak werden terug aan de Gentse Maatschappij verkocht die ze dan kon veilen aan particulieren voor het optrekken van winkels. De winkels zijn er nooit gekomen, de twee percelen staan echter nog steeds aangeduid op het RUP nr. 145 "Ziekenhuis AZ Sint-Lucas en omgeving" uit 2010.

Een van de hoofdredenen waarom het stadsbestuur het BPA wilde herzien was de wens in de wijk een ondergrondse of half-ondergrondse parking te bouwen met groene zone op het dak. In 1980 wordt het plan opnieuw gewijzigd op vraag van het stadsbestuur om de realisatie van deze parking mogelijk te maken. In het BPA nr. 31/5 "Groene Briel" werd de ruimte aan de Lange Schipgracht niet meer opgenomen. Dit werd overgedragen naar het in 1978 bij K.B. goedgekeurde BPA nr. 21 "Tichelrei", waardoor de nieuwe Volkskliniek verder kon uitbreiden in het zuiden van de wijk. Het BPA nr. 31/5 "Groene Briel" werd in 1982 bij K.B. goedgekeurd.

In 1986 werden de plannen opnieuw herzien en twee jaar later zou het samen met het BPA nr. 21 “Tichelrei” opgaan in het BPA nr. 117 “Binnenstad – deel Tolhuis”, goedgekeurd bij K.B. in 1989. Parking aan de Groene Briel is er nooit gekomen. Waarschijnlijk komt dit door het algemene mobiliteitsplan voor de gehele stad die het stadsbestuur wilde doordrukken. Dit plan is er in 1997 gekomen. Hoe dan ook werd voorzien dat met de uitbreiding van het AZ Sint-Lucas naar de kleine ring R40 de parkeerdruk aan het Sint-Vincentiusplein zou verminderen.

Behalve de twee groene zones, die bij elke wijziging in het plan kleiner werden gemaakt, zijn de meeste van de geplande collectieve voorzieningen er niet gekomen. Vandaag kunnen kinderen wel terecht op een speelpleintje en ook voor honden is er een loopweide voorzien. De groep gebouwen bevat evenwel 366 sociale woningen, wat het een van de grootste groep woningen maakt beheerd door sociale huisvestingsmaatschappij WoninGent.

De gerealiseerde gebouwen passen vooral in het oeuvre van ingenieur-architect Jules Trenteseau als men de door hem ontworpen gebouwen aan de Watersportbaan bekijkt, van dewelke hij de stijl bijna exact overneemt. Van de gebouwen aan de Watersportbaan lijkt hij ook het idee van de piloti's te hebben meegenomen naar de Groene Briel.

Vanaf de sanering van het beluik de ‘Zavelpoort’ en de plannen voor sanering van de Groene Briel in 1939 over de daadwerkelijke sloop van de wijk aan de Groene Briel tot hetzelfde gebeurde met de wijk Kerkstraat, telkens formuleerde men hetzelfde antwoord op het bestaan van verkrotte wijken in de binnenstad. Het is pas wanneer Jean Zerck met zijn afstudeerproject een ander mogelijk antwoord op het probleem toonde en op het einde van de jaren zestig stemmen uit de monumentenzorg en protestbewegingen van modale burgers luider werden dat men van koers veranderde. Dat de wijk Patershol vandaag haar karakter grotendeels heeft kunnen behouden is het bewijs van deze belangrijke mentaliteitsverandering. Vanaf de jaren zeventig groeide de aandacht voor het behoud van het historisch bouwkundig erfgoed en stedelijk weefsel. De bewoners van de opgewaardeerde wijk Patershol konden echter vaak enkel vertrekken uit de wijk, gezien de prijzen bij elke renovatie stegen. De maatregelen die genomen werden om het Patershol terug gezond te maken zorgden immers voor gentrificatie, vele inwoners verhuisden naar de toen nieuwe sociale woningen in de Rabottorens. Slechts enkelen zijn er kunnen blijven door kleinschalige sociale woningbouwprojecten in de wijk. De realisatie van enkele appartementsgebouwen aan de Groene Briel heeft er echter wel voor gezorgd dat hier meer gezinnen een woning kunnen vinden dan voor de sloop van de wijk.

In een recent gepubliceerd artikel in PIDMAG, het magazine van StampMedia, pleit woonsocioloog Pascal De Decker voor het afbreken van de naar de normen van vandaag minderwaardige woningen in de 19de-eeuwse gordel rond het stadscentrum. Misschien schrijft een student in het jaar 2114 wel een masterproef over krotopruiming en vervangende hoogbouw in de wijk Brugse Poort.

Bibliografie

Literatuur

100 000 woningen gebouwd onder de auspiciën van de Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, Brussel, Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken, 1954

Bouwstenen van sociaal woonbeleid: de VHM bekijkt 50 jaar volkshuisvesting in Vlaanderen, 1945-1995, Brussel, Vlaamse Huisvestingsmaatschappij, 1997

Gent, duizend jaar kunst en cultuur III (catalogus van de tentoonstelling te Gent (Centrum voor Kunst en Cultuur) van 11 juli tot 14 september 1975, Gent, Stadsbestuur, 1975

Nationale Maatschappij voor de Huisvesting 1919-1969, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1969

Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 60-jarig bestaan, Brussel, Nationale Maatschappij voor de Huisvesting, 1980

ALLEMEERSCH, S. (red.), *Rabot 4-358* (catalogus n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Kunstencentrum Vooruit en Rabot) van 1 januari tot 6 februari 2014), Gent, Kunstencentrum Vooruit, 2014

BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984

BOONE, M., & DENECKERE, G., *Gent, stad van alle tijden*, Antwerpen, Mercatorfonds, uitgave n.a.v. de opening van het STAM op 8 oktober 2010, 2010

- CLEPPE, B., & UYTENHOVE, P., Infrastructuur en stedenbouw, in: BOONE, M., & DENECKERE, G., *Gent, stad van alle tijden*, Antwerpen, Mercatorfonds, uitgave n.a.v. de opening van het STAM op 8 oktober 2010, 2010, 200-249

BONTRIDDER, A., *L'Architecture contemporaine en Belgique, le dialogue de la lumière et du silence*, Helios, Antwerpen, 1963

BOUCKAERT, C., & VAN AALST, P., *Tolhuis, Sluizeken, Ham: ... kortom 't Seleskest*, Gent, Ultima Thule, 2008

BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991

- CAUDRON, J., Het Pand sinds de Franse Revolutie, in: BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 97-116
- BOCKSTAELE, J., De restauratie, in: BRAL., J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 117-138

BULLOCK, N., VERPOEST, L. (red.), *Living with history 1914-1964, rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the role of heritage preservation – La reconstruction en Europe après la Première et la Seconde Guerre mondiale et le role de la conservation des monuments historiques*, KADOC Artes 12, Leuven, Leuven University Press, 2011

- FLORÉ, F., Housing for war victims 1946-1948, a problematic building project by the Belgian government, in: BULLOCK, N., VERPOEST, L. (red.), *Living with history 1914-1964, rebuilding Europe after the First and Second World Wars and the role of heritage preservation – La reconstruction en Europe après la Première et la Seconde Guerre mondiale et le role de la conservation des monuments historiques*, KADOC Artes 12, Leuven, Leuven University Press, 2011, 262-277

BUYL, M., *Saneren of renoveren: de Gentse beluiken* (onuitgegeven doctoraatsthesis), catalogus, Gent, Rijksuniversiteit Gent, 1998

CAPITEYN, A. (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939* (uitgave n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Museum Arnold Vander Haeghen) van 16 september tot 26 november 1995), Gent, Stad Gent, 1995

- DE WEERDT, D., Een kind groeit op in de stad. Een sociaal portret, CAPITEYN, A. (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939* (uitgave n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Museum Vander Haeghen) van 16 september tot 26 november 1995), Gent, Stad Gent, 1995, 9-37
- POULAIN, N., Creëren tussen idealisme en conformisme. De architectuur en de toegepaste kunsten, CAPITEYN, A. (red.), *Interbellum in Gent 1919-1939* (uitgave n.a.v. de tentoonstelling te Gent (Museum Vander Haeghen) van 16 september tot 26 november 1995), Gent, Stad Gent, 1995, 166-193

CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948

COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011

- DE HERDT, R., GYSSELING, M., VOS, R., POELMAN, H., & BALTHAZAR, H., *Van wei tot wijk, ter herdenking van het honderdjarig bestaan van de Gentse wijk Heirnis, 1888-1988*, Gent, Het Volk, 1988
- DE LOO, A. (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003
- DE REUCK, W., *Volkshuisvesting en wederopbouw in België* (ongepubliceerde doctoraatsthesis), Gent, Rijksuniversiteit Gent, 1947
- DE SMET, G., *Historisch overzicht, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen 1904-1954*, Gent, Gentse Maatschappij voor Goedkope Woningen, 1954
- DE VISSER, J., & UYTTERHAEGEN, F. (red.), *Onderzoek naar de Gentse beluiken, bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*, Gent, WIARUG, 1978
- DESEYN, G., *Beluikentocht 24/11/1979*, Gent, Gentse Vereniging voor Stadsarcheologie (G.V.S.A.), 1979
- DUMONT, M.E., *Gent: een aardrijkskundige studie*, Brugge, De Tempel, 1951
- FLORÉ, F., *Lessen in goed wonen, woonvoorlichting in België 1945-1958*, Leuven, Universitaire Pers, 2010
- GOOSSENS, L., & KNOPS, G. (red.), *Sociaal woonbeleid*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1983
- HEINS, A., *Oude hoekjes van Gent* (A.-M. VANDEN ABEELE, & H. EECKHOUT, vert.), Nazareth, De Klaroen n.v., s.d. (oorspronkelijk werd gepubliceerd in 1899)
- HEYNEN, H., *Dat is architectuur. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*, 101 Publishers, Rotterdam, 2001
- DE CAUTER, L., Standaardisering: architectuur en kapitalisme, HEYNEN, H. (red.), *Dat is architectuur. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*, 101 Publishers, Rotterdam, 2001, 729-735
 - VAN HERCK, K., Architectuur en het volk: van 'das Leben der Masse' tot 'honky-tonk', HEYNEN, H. (red.), *Dat is architectuur. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw*, 101 Publishers, Rotterdam, 2001, 856-870
- MOREAU, R., *Deel V, beluiken, poortjes en cités*, Archiefbeelden Gent, Gloucestershire, Tempus, 2003
- PEETERS, L., *Huiszoeking, een kijkboek sociale woningbouw*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1999

SCHOLLIERS, P., & AVONDT, G., *De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw, herkomst, huisvesting, arbeids- en levensomstandigheden van de werkkrachten van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel, 1977

SIMON-VAN DER MEERSCH, A.M., & LANGENDRIES, E., *175 jaar Universiteit Gent 1817-1992: een verhaal in beeld*, Gent, Universiteit Gent, 1992

SMETS, M., *De ontwikkeling van de tuinvijkgedachte in België, een overzicht van de Belgische volkswoningbouw in de periode van 1930 tot 1930*, Brussel, Mardaga, 1977

SMETS, M. (red.), *Resurgam, de Belgische wederopbouw na 1914*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1985, 169-187

- GOBYN, R., *De woningnood en het probleem van de voorlopige huisvesting in België na de Eerste Wereldoorlog*, in: SMETS, M. (red.), *Resurgam, de Belgische wederopbouw na 1914*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1985, 169-187

TAVERNE, E. (red.), *Stedebouw, de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden*, Nijmegen, SUN, 1993, 283-299

VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006

- VAN HERCK, K. & AVERMAETE, T., *Wonen in welvaart in de jaren vijftig en zestig*, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 54-59
- THEUNIS, K., *De Wet De Taeye. De individuele woning als bouwsteen van de welvaartsstaat*, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 66-77
- DE MEULDER, B., *De Belgische stedenbouw en de belofte van welvaart 1945-1975. 10 punten over de veranderende productie van wonen*, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 128-145
- HEYNS, M., *De krotwoning als 'sociaal probleem nr. 1'. De Wet inzake Krotopruijing van 1953 en de sanering van de oude stadswijken*, in: VAN HERCK, K., & AVERMAETE, T. (red.), *Wonen in welvaart, woningbouw en wooncultuur in Vlaanderen 1948-1973*, Rotterdam, 010, 2006, 146-162

VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Stadsmussen onder dak 2, wonen in Gent van 1914 tot 2000*, Gent, Dienst Monumentenzorg, 2008

VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Dienst Monumentenzorg en Architectuur stelt voor: 4 lezingen*, Gent, Stad Gent. Dienst Monumentenzorg en Architectuur, 2012

- DE CLERCQ, M., Tussen tuinwijk en hoogbouw; architectuur tussen 1950 en 1975 in Gent, in: VERHOFSTÉ, A.-M. (red.), *Dienst Monumentenzorg en Architectuur stelt voor: 4 lezingen*, Gent, Stad Gent. Dienst Monumentenzorg en Architectuur, 2012, 13-21

Andere

Evaluatierapport De Zavelpoort, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, ongepubliceerd verslag

- Immeubles d'H.B.M. à Gand. Architecte: M. Fétu, *Rythme*, jg. 3 (nr. 5), 1950, 16, p. 16, via Evaluatierapport De Zavelpoort, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed, ongepubliceerd verslag

Fotoreeks over de afbraak en wederopbouw van noodwoningen in Gent, nr. F 09834 – F 09968, MIAT

Fotoreeks over de sloop van de wijk Groene Briel, nr. F 09720 – F 09780, MIAT

Wijken van Neerlands hoofdstad in de stijl van de Amsterdamse School (sic.), videofragment, bioscoopjournaal, Polygoon-Profiliti, Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, 1 januari 1976, geraadpleegd via <http://www.openbeelden.nl>

Stad Gent

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1936

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1938

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1947

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1948

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1950

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1952

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1953

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1955

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1956

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1957

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1959

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1962

Gemeenteblad van de stad Gent, Stad Gent, 1970

Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1981

Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1986

Gemeentebld van de stad Gent, Stad Gent, 1988

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1945

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1948

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1952

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1953

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1954

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1955

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1956

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1957

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1958

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1959

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1960

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1961

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1962

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1963

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1964

Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent, Stad Gent, 1965

De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

BPA nr. 47 "Kerkstraat", 2419, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Dobbel Slot (voorheen Zaaimanstraat), verbreding op 12 meter, aflijnings- en onteigeningsplan, 1936, 2027/3, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Groene Briel (voorheen Palingstraat), aflijning, 1936, 2027/6, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1933/A/4, Villa, 1933, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1953/S/37 Appartementgebouw Bernadettestraat, 1953, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1954/S/2, B.C.T. Gent, 1954, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1956/B/27, Groene Briel, blok B, 1956, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1956/U/1, Appartementblok Uilkensstraat 1, 1956, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1957/H/17, Hofstraat Gent, 1957, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G1/1958/V/5, Neermeersen, 1958, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1960/K/35, Dubbelwoningblok bevattende 6 appartementen, 1960, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1960/P/4, Dubbelwoningblok bevattende 6 appartementen, 1960, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1961/G/1, Groene Briel, blok D, 1961, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag G12/1961/S/12, Bouwen van 22 autobergplaatsen, 1961, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag Litt D/11/1963, Appartementsgebouw Dobbel Slot, 1963, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag Litt D/11/1965, Dobbel Slot, 1965, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Bouwaanvraag 94/345, 1994, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Dienst Ruimtelijke Planning

Bijzonder plan van aanleg nr. 31 Groene Briel, bestemmingsplan, Stad Gent, 1953, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31 Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan, Stad Gent, 1953, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/3 Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand, Stad Gent, 1959, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/3 Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan, Stad Gent, 1959, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/4 Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan, Stad Gent, 1970, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/4 Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan, Stad Gent, 1970, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/5 Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand, Stad Gent, 1981, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/5 Groene Briel, bijlage 2: bestemmingsplan, Stad Gent, 1981, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/5 Groene Briel, bijlage 3: onteigeningsplan, Stad Gent, 1981, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Gezondmaking van het kwartier der Fabriekplaats, Stad Gent, Algemeene Stedebouwdienst, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Ordening Gent

Voorontwerp voor meergezinswoningen op te richten op de Fabriekplaats, Stad Gent, Algemeene Stedebouwdienst, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Ordening Gent

Toelichtingsnota BPA nr. 31bis, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Lange Schipgracht – Tichelrei, voorstel tot wijziging van het BPA 31/3, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Groene Briel en aanliggende straten, plan van overdracht, 1970, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/4 “Groene Briel”, aanvraag tot herzien – goedgekeurd, 1979, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Bijzonder plan van aanleg nr. 31/5 “Groene Briel”, openbare parking, 1982, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Ministerieel besluit, 1982, dossier Groene Briel, Ruimtelijke Planning Gent

Ministerieel besluit houdende beslissing tot herziening van het bijzonder plan van aanleg nr. 31, “Groene Briel” genaamd, van de stad Gent, 1986, dossier Groene Briel, Ruimtelijke Planning Gent

Tijdschriften

Gebouwencomplex der kandidaturen in de wetenschappen, Rijksuniversiteit Gent, uittreksel van: *Ingenieur Architect*, nr. 17

Stadsvernieuwing: luxe of oorzaak?, In: *GERV-informatief*, jg. 2 (nr. 29), Antwerpen, Gewestelijke Economische Raad voor Vlaanderen, 1980

Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting, jg. 1 (nr. 2), 1957

CLAEYS, E., De volkshuisvesting te Gent, *Huisvesting: studie- en informatieorgaan van het Nationaal Instituut tot Bevordering van de Huisvesting*, Brussel, Nationaal Instituut tot de Bevordering van de Huisvesting, g. 5 (nr. 2-3), 1952, 101-110

CRAPPE, C., De stedebouw en de krotwoningen, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 56-65

DE MEULDER, B., De eeuw van het krot. 100 jaar volkshuisvesting in België, *Planologisch nieuws: driemaandelijks tijdschrift voor planning, ruimtelijke ordening, stedenbouw en huisvesting*, jg. 10 (nr. 10), 1990, 4-11

DEFAY, J., De productie van de woningbouw, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 49-52

HEUGHEBAERT, M., Gent, waar Mattheus zich nog altijd thuis voelt, in: *Oikos*, jg. 5 (nr. 38), Brussel, Oikos, 2006, 22-35

KNOPS, G., Stadsvernieuwing in Vlaanderen. Een evaluatieschets van de naoorlogse ontwikkelingen en de huidige stand van zaken, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 24 (nr. 83), 1980, 2-11

LEBURTON, E., De krotopruijing, sociaal probleem nummer één, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 1

STRAUVEN, F., 150 jaar architectuur en stedebouw in België, hoe België zijn huidige aanblik kreeg, *Wonen-TA/BK*, jg. 4 (nr. 12), 1980, 7-20

VANDE WALLE, G. Hoogtevrees en Stapelgekte, *Sampol*, jg. 5 (nr. 2), 1998, 12-20

WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102

Internet

D'HONDT, B., *Laurent Merchiers*, Liberaal Archief, geraadpleegd via <http://www.liberaalarchief.be>

DANNIAU, F., UGentmemorie: De Sterre, *TiensTiens*, jg. 7 (nr. 25), 2011, geraadpleegd via <http://www.tienstiens.org>

DEBEERST, X., *Nikolaï Kossikoff, Industrial photographer*, 14 maart 2009, geraadpleegd via <http://www.anamorfose.be>

LOUIS, F., *A colorful demolition: the abandoned interiors of Ghent's Rabot Towers revealed*, 11 april 2014, geraadpleegd via <http://www.archdaily.com>

LOUIS, F., *Hoog en droog? Het lot van de Rabottorens*, 28-08-2012, geraadpleegd via: <http://www.gentcement.be>

VAN BEVER, J., *Onderzoek naar ontwerp- en renovatiepotentieel van –sociale– hoogbouw: case study: Rabottoren één* (onuitgegeven masterproef), 2013, geraadpleegd via: <http://lib.ugent.be>

VANDEPUTTE, E., *Negentiende-eeuwse gordel*, *PIDMAG*, jg. 3 (nr. 6), C.H.I.P.S. StampMedia, 2014, 17, geraadpleegd via <http://www.stampmedia.be>

Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed

- *Braem, Renaat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Cyriel Buyssestraat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Fétu, Maurice*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *G. Nachez, E. Anseele en E. Van Beveren*, *Architectuur in Gent: Art deco en Modernisme*, geraadpleegd via <http://home.scarlet.be/architectuur/index.html>
- *Gent – 19de- en 20ste-eeuwse stadsuitbreiding*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Gent – zestiende-eeuwse stadsuitbreiding*, De inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Jakob Heremansstraat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Luchtbal*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Rustoord Désiré Cnudde*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Sociaal wooncomplex*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Sociale woningen*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be/dibe/relict/7601>
- *Tuinwijk Sint-Bernadettestraat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Twee flatgebouwen Scheldeoord*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

- *Wooneenheid Kiel*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- *Zebrastraat*, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, geraadpleegd via <https://inventaris.onroenderfgoed.be>

22 gerenoveerde sociale eengezinswoningen in de Jan van Haelststraat, Zwijnaardsesteenweg en Steenakker, persbericht, 17 maart 2014, WoninGent, geraadpleegd via <http://www.woningent.be>

Architectuurgeschiedenis van Sint-Gillis, De Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, Brussels Hoofdstedelijk Gewest, geraadpleegd via <http://www.irismonument.be>

Beschrijving De Dageraad, complex in Amsterdamse School, Rijksmonumenten Nederland, geraadpleegd via <http://www.rijksmonumenten.nl>

Blok weg voor nieuwbouw, De Standaard, 10 december 2013, geraadpleegd via <http://www.standaard.be>

BPA nr. 47 "Kerkstraat", bestemmingsplan en stedenbouwkundige voorschriften, 1982, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

BPA nr. 117 "Binnenstad – deel Tolhuis", bestemmingsplan, 1988, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

Erfgoedwaarden van het sociale woningbouwpatrimonium, Agentschap Onroerend Erfgoed, geraadpleegd via <https://www.onroenderfgoed.be>

Dempen van de Tichelrei, foto Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten, 1948, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent, geraadpleegd via <http://www.beeldbankgent.be>

Folder, WoninGent, 2011, geraadpleegd via <http://www.woningent.be>

Gent Gisteren, Ruimtelijk Structuurplan, Gent, Stad Gent, 2000, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

Geschiedenis, AZ Sint-Lucas, geraadpleegd via <http://www.azsintlucas.be>

Het Pand in de stad Gent. Historiek, *Universiteit Gent*, jg. 1 (nr. 2), oktober 1986, geraadpleegd via <http://www.ehoc.ugent.be>

Intermediaire structuren in Vlaanderen 19^e-20^e eeuw, odis, geraadpleegd via <http://www.odis.be>

Jules Trenteseau, 1960, geraadpleegd via <http://lib.ugent.be>

Lieven Bauwens, 2010, geraadpleegd in juni 2014 via <http://www.standbeelden.be/standbeeld/467>

Plannen deelgebied 9: Gent centrum, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

Renovatie hoogbouw Ledeganck (48 foto's), beeldbank Universiteit Gent, 8 juli 2013, geraadpleegd via <http://beeldbank.ugent.be>

Residentie Jozef Wauters, Architectuur in Gent: Art deco en Modernisme, geraadpleegd via <http://home.scarlet.be/architectuur/index.html>

Residentie Robert Brasseur, Architectuur in Gent: Art Deco en Modernisme, geraadpleegd via <http://home.scarlet.be/architectuur/index.html>

RUP nr. 145 "Ziekenhuiscampus Sint-Lucas en omgeving", feitelijke toestand, 2010, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

Stappen in de staatshervorming, *Het Nieuwsblad*, 7 november 2007, geraadpleegd via <http://www.nieuwsblad.be>

Tijdslijn, tentoonstelling '150 jaar sociaal wonen', VMSW, geraadpleegd via <http://www.vmsw.be/nl/algemeen/publicaties/tentoonstelling-geschiedenis>

Unité d'Habitation, Marseille, France, 1952, Fondation Le Corbusier, geraadpleegd via <http://www.fondationlecorbusier.fr>

Voorstelling, Merelbeekse Sociale Woningen, geraadpleegd via <http://www.merelbeeksesocialewoningen.be>

WoninGent start renovatie Emile Moysonlaan, persbericht, 25 juni 2014, WoninGent, geraadpleegd via <http://www.woningent.be>

Afbeeldingen

Figuur 1	Lithografie van Armand Heins toont een volgebouwde binnenkoer van het Pand	125
Figuur 2	Postkaart met het standbeeld van Lieven Bauwens door beeldhouwer Pieter De Vigne-Quyo op de plaats van de ontbonden arbeiderswijk 'mooi Hoveken'	125
Figuur 3	Tekening 'Op Tichelrij' door Armand Heins	126
Figuur 4	Tekening 'Palingstraat' door Armand Heins	126
Figuur 5	Architect A.R. Janssens, appartementsgebouw, Sint-Margrietstraat, 1934, plan van de voorgevel	127
Figuur 6	Aflijnings- en onteigeningsplan van Dobbel Slot/Zaaimanstraat, 1936	128
Figuur 7	Aflijningsplan van de Groene Briel/Palingstraat, 1936	128
Figuur 8	Plan van de wijk Groene Briel in 1955	129
Figuur 9	Architect Fritz Coppieters, ontwerp voor meergezinswoningen aan de Groene Briel, 1939, perspectieftekening	129
Figuur 10	Architect Fritz Coppieters, ontwerp voor meergezinswoningen aan de Groene Briel, 1939, plan van de wijk	130
Figuur 11	Architecten J. Diongre, H. Derée, A. Delalieux, F. Van Meulecom en J. Van Neck, Combaz, Sint-Gillis, 1922-1929, gevels en bovenaanzicht	131
Figuur 12	Architect Alfons Francken, complex aan het Stuivenbergplein, Antwerpen, 1930-1931, gevels en bovenaanzicht	131
Figuur 13	Architect Hugo Van Kuyck, complex aan de Canadalaan, Luchtbal Antwerpen, 1938-1939, gevel met doorkijk naar het binnenplein en bovenaanzicht	131
Figuur 14	Architect Paul De Taeye, Scheldeoord, 1929-1930, luchtfoto	132
Figuur 15	Architecten Michiel De Klerk, Piet Kramer, De Dageraad, Amsterdam, 1922 en architect Paul De Taeye, Scheldeoord, 1929-1931, baksteendecoratie	132
Figuur 16	Architecten Maurice Fétu, R. Van Bambeke en V. Van den Hove, De Zavelpoort, 1938-1940, gevels van het appartementsblok aan de Kortrijksepoortstraat en het middelste appartementsblok aan de kant van de Kortrijksepoortstraat	133
Figuur 17	Architecten Maurice Fétu, R. Van Bambeke en V. Van den Hove, De Zavelpoort, 1938-1940, gevel van het appartementsblok aan de Karel Van Hulthemstraat	133
Figuur 18	Handtekening van vermoedelijk Fritz Coppieters op de perspectieftekening van een ontwerp voor de wijk Groene Briel (boven), handtekening van Fritz Coppieters op een bouwaanvraag uit 1933 (onder)	134
Figuur 19	Architect Renaat Braem, Wooneenheid Kiel, Antwerpen, 1951-1958, hoogbouwcomplexen op betonnen piloti's	134
Figuur 20	Neermeersen, 1955-1965, luchtfoto uit 1972	135
Figuur 21	Architect Geo Bontinck, appartementsgebouw op betonnen piloti's, Neermeersen, 1959-1962	135
Figuur 22	Architect Le Corbusier, Unité d'Habitation, Marseille, 1952, betonnen piloti's	136

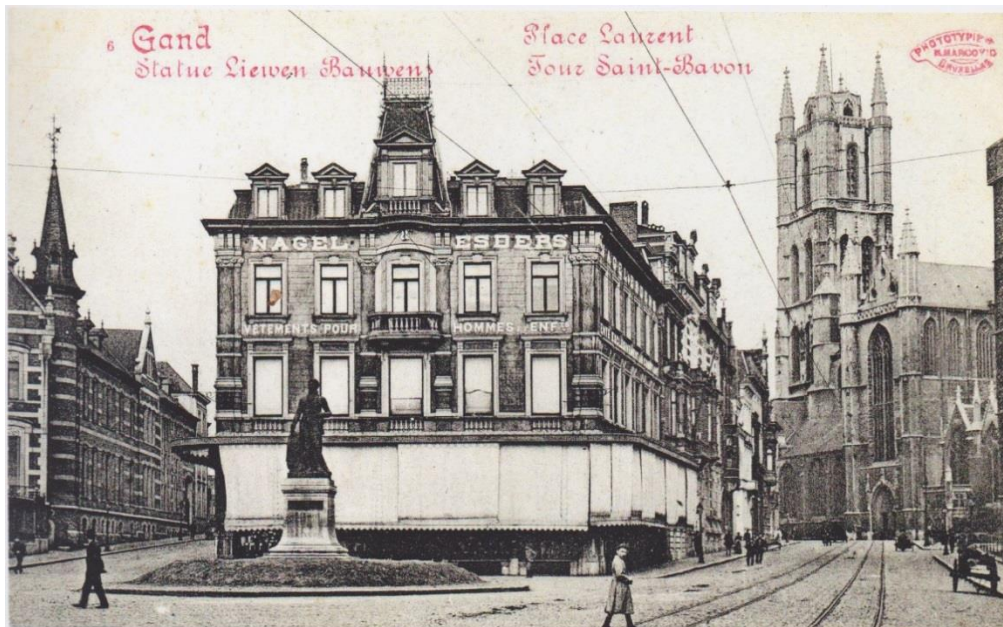
Figuur 23	Dempen van de Tichelrei, 1947	136
Figuur 24	Wielewaal, 1953-1955, een van de vier gebouwen	137
Figuur 25	Korte Schipgracht, voor 1957	137
Figuur 26	Het beluik Palingstraat 4-18 was niet zichtbaar vanaf de openbare weg. Rechts een afbeelding van de binnenkoer, 1954	138
Figuur 27	Het beluik 'de Grote Cité' aan de Palingstraat was breed en wel zichtbaar vanaf de openbare weg, 1954	138
Figuur 28	Het gebouw van brouwerij N.V. Ultra stak uit boven de arbeiderswijk.	139
Figuur 29	Krotwoningen zijn gesloopt naast het appartementsgebouw uit 1934 op de hoek van Dobbel Slot en de Baviaanstraat, gebouwd voor de Gentse Haard.	139
Figuur 30	Verschillende foto's uit de fotoreeks over de sloop van de wijk Groene Briel. De foto's rechtsboven en links in het midden tonen o.m. de afbraak van 'de Grote Cité' aan de Palingstraat/Groene Briel. De foto rechts in het midden is genomen van op het dak van brouwerij N.V. Ultra. Op de foto linksonder zijn de bomen van de Tichelrei te zien. De foto rechtsonder is genomen van op het Sint-Vincentiusplein.	140
Figuur 31	Tentoonstelling over 'de strijd tegen de krotten' in de Handelsbeurs in Gent, 1957	141
Figuur 32	Maquette van het project aan de Groene Briel volgens BPA nr. 31bis, 1957	141
Figuur 33	Plan uit 1951 voor de Groene Briel	142
Figuur 34	In de wijk Groene Briel stond sinds het Interbellum al een betrekkelijk hoog appartementsgebouw met sociale woningen, gebouwd voor de Gentse Haard	142
Figuur 35	BPA nr. 31 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1953	143
Figuur 36	BPA nr. 31bis "Groene Briel", bestemmingsplan, 1955	143
Figuur 37	BPA nr. 31bis "Groene Briel", onteigeningsplan, 1955	144
Figuur 38	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Baviaanstraat, 1957, voorgevel van de linkervleugel	144
Figuur 39	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Tichelrei, 1958	145
Figuur 40	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Baviaanstraat, 1958	145
Figuur 41	Bronzen opschrift aan het appartementsgebouw aan de Baviaanstraat, kant Sint-Vincentiusplein	146
Figuur 42	BPA nr. 31/3 "Groene Briel", bestaande toestand, 1959	147
Figuur 43	BPA nr. 31/3 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1959	147
Figuur 44	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Groene Briel, 1961, naast drie inkomhallen is de benedenverdieping openbare ruimte doordat het gebouw rust op betonnen pijlers	148
Figuur 45	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Groene Briel, 1961, de ruimte op de benedenverdieping is deels voorzien als parkeerruimte	148
Figuur 46	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouwen aan Baviaanstraat (links), Sint-Vincentiusplein (midden) en Sint-Margrietstraat (rechts), 1958-1961	149
Figuur 47	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan het Sir Winston Churchillplein, 1959-1965	149
Figuur 48	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw Dobbel Slot, 1963-1965 (links) en architect Peter Vandenbroucke en Danny Van De Woestyne – Van Der Straeten, appartementsgebouw Baviaanstraat, 1994 (rechts)	150
Figuur 49	Architect Jules Trenteseau, liggingsplannen voor het project Groene Briel, 1964, wijzigingen aan de openbare ruimte	151
Figuur 50	Architect Jules Trenteseau, Lange Schipgracht – Tichelrei, voorstel tot wijziging van het BPA 31/3	151
Figuur 51	BPA nr. 31/4 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1970	152

Figuur 52	Groene Briel en aanliggende straten, plan van overdracht, 1970, de groen en geel aangeduide zone was voor de sloop van de arbeiderswijk geen openbare ruimte en dient nu ten gevolge van de Wet Brunfaut overgedragen te worden aan de stad Gent	152
Figuur 53	BPA nr. 31/4 "Groene Briel", onteigeningsplan, 1970	153
Figuur 54	BPA nr. 31/4 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1970	153
Figuur 55	BPA nr. 31/5 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1981	154
Figuur 56	BPA nr. 31/5 "Groene Briel", bestaande toestand, 1981	154
Figuur 57	BPA nr. 117 "Binnenstad – deel Tolhuis", 1988, Groene Briel	155
Figuur 58	Recente luchtfoto van de wijk	155
Figuur 59	Speelpleintje tussen de gebouwen aan het Sir Winston Churchillplein en de Tichelrei	156
Figuur 60	Waar ooit een winkelcentrum voorzien was, is nu een hondenspeelweide	156
Figuur 61	Appartementsgebouw op het Sir Winston Churchillplein met parkeerplaatsen op de benedenverdieping en aan weerszijden van de straat Groene Briel	157
Figuur 62	Het project aan de Groene Briel is niet het enige waardoor het historische stedelijk weefsel verloren gaat	157
Figuur 63	Ingenieur-architect Jules Trenteseau, voor 1960; foto genomen door fotograaf Nicolai Kossikoff, die vooral in het Interbellum industriële en havenactiviteit documenteerde in en rond Gent	158
Figuur 64	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw Sint-Bernadettestraat, 1954, het gebouw werd ingeplant in een tuinwijk, ontworpen in de jaren twintig door Oscar Van de Voorde	159
Figuur 65	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouwen Jubileumlaan, 1957, boven een detail van de gevel, onder een afbeelding van een van de gerealiseerde gebouwen	159
Figuur 66	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw Sint-Margrietstraat, 1958, op de benedenverdieping bevindt zich een strook van klampsteen, aan sommige ramen en bij de kenmerkende lattenmotieven werd geschokt beton gebruikt	160
Figuur 67	Architect Jules Trenteseau, Uilkensstraat 1, 1956, in het linkse gebouw met doorrit op de benedenverdieping woonde en werkte Jules Trenteseau	160
Figuur 68	Architect Jules Trenteseau, Uilkensstraat 1, 1956, links plannen van achter- en voorgevel, rechts het plan van het gelijkvloers	161
Figuur 69	Architect Jules Trenteseau, Uilkensstraat 1, 1956, twee ontwerpen voor de verdiepingen	161
Figuur 70	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouwen aan de Uilkensstraat, 1957-1958, de twee gebouwen staan aan weerszijden van de Kievitlaan. Slechts een gebouw scheidt Trenteseaus woon- en werkplaats van het gebouw links	162
Figuur 71	Architect Jules Trenteseau, Kievitlaan 29, hier woonde Trenteseau vanaf 1957	162
Figuur 72	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw met 6 appartementen, Kievitlaan 8, 1960 (links) en appartementsgebouw met 6 appartementen, Parelhoenstraat 2, 1960 (rechts)	163
Figuur 73	Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw met 6 appartementen, Parelhoenstraat 2, 1960, plan van het gelijkvloers	163
Figuur 74	Architect Jules Trenteseau, Campus Ledeganck, 1959	164
Figuur 75	Architect Jules Trenteseau, Rabottoren, 1972-1974, de eerste sociale woontoren aan het Rabot is reeds ontruimd en ontdaan van gevelpanelen	164
Figuur 76	Noodwoningen van elders in de stad werden afgebroken en aan de Afrikalaan terug opgebouwd. Men sprak over een noodwoningenkolonie.	165

Figuur 77	In de eerste editie van het tijdschrift Wonen, uitgegeven in 1957 en gewijd aan het thema van de krotopruiming, zette men het onteigeningsplan die de toenmalige toestand toont tegenover het plan met vervangende hoogbouw.	165
Figuur 78	Architect Robert Rubbens, appartementsgebouw Cornelis Sneyssonestraat, 1963-1966 (rechts), dit appartementsgebouw, opgericht voor de Goede Werkmanswoning, was het eerste in de wijk Kerkstraat. Het gebouw links werd gebouwd voor de Volkshaard.	166
Figuur 79	BPA nr. 47 "Kerkstraat", huidige toestand, 1982, het plan komt goed overeen met het bestemmingsplan uit 1957	166
Figuur 80	BPA nr. 5 "Oudburg", 1947, enkele gebouwen zouden gesloopt worden om plaats te maken voor open pleintjes	167
Figuur 81	Architect Jean Zerck, Reanimatieplan voor het Patershol, 1968	167

Figuur 1 Lithografie van Armand Heins toont een volgebouwde binnenkoer van het Pand ¹

Figuur 2 Postkaart met het standbeeld van Lieveu Bauwens door beeldhouwer Pieter De Vigne-Quyo op de plaats van de ontbonden arbeiderswijk 'mooi Hoveken' ²

¹ D 38 F 70 map 20b, Atlas Goetghebuer, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent, via: CAUDRON, J., Het Pand sinds de Franse Revolutie, in: BRAL, J. (red.), *Het Pand: acht eeuwen geschiedenis van het oud dominicanenklooster te Gent*, Tielt, Lannoo, 1991, 97-116, p. 113

² COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 164

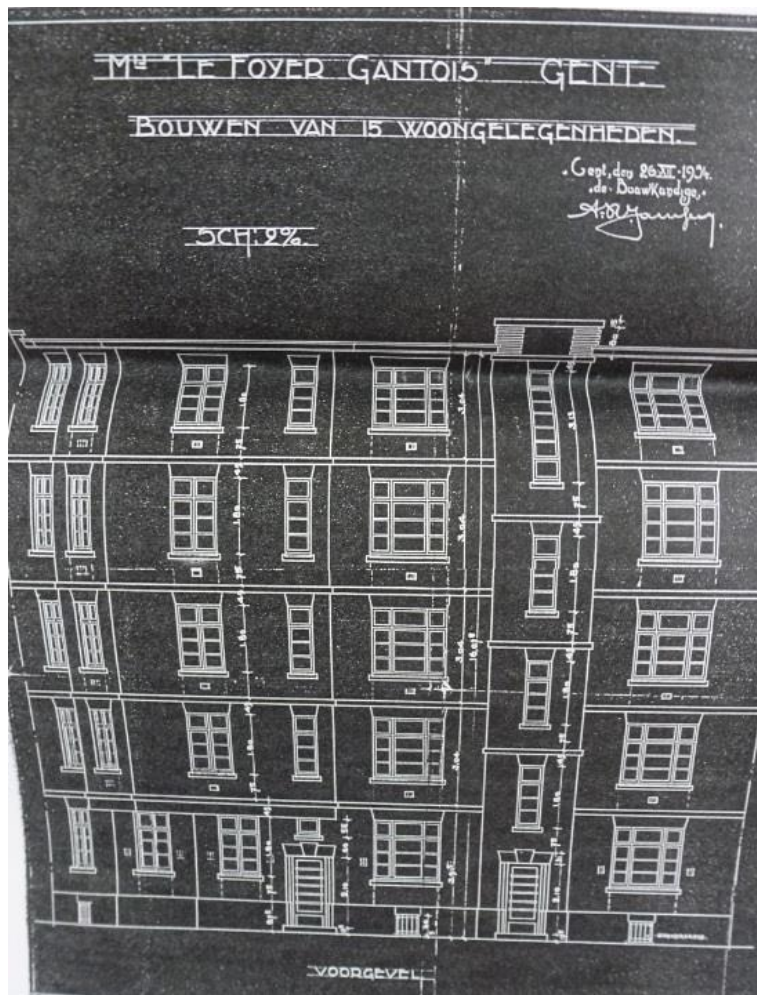
Figuur 3 Tekening 'Op Tichelrij' door Armand Heins³

Figuur 4 Tekening 'Palingstraat' door Armand Heins⁴

³ HEINS, A., *Oude hoekjes van Gent* (A.-M. VANDEN ABEELE, & H. EECKHOUT, vert.), Nazareth, De Klaroen n.v., s.d. (oorspronkelijk werd gepubliceerd in 1899), p. 47

⁴ Ibidem, p. 51

Figuur 5 Architect A.R. Janssens, appartementsgebouw, Sint-Margrietstraat, 1934, plan van de voorgevel ⁵

⁵ Bouwaanvraag 94/346, 1994, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Figuur 6 Aflijnings- en onteigeningsplan van Dobbel Slot/Zaaimanstraat, 1936⁶

Figuur 7 Aflijningsplan van de Groene Briel/Palingstraat , 1936⁷

⁶ *Dobbel Slot (voorheen Zaaimanstraat), verbreding op 12 meter, aflijnings- en onteigeningsplan, 1936, 2027/3, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

⁷ *Groene Briel (voorheen Palingstraat), aflijning, 1936, 2027/6, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent*

Figuur 8 Plan van de wijk Groene Briel in 1955⁸

Figuur 9 Architect Fritz Coppieters, ontwerp voor meergezinswoningen aan de Groene Briel, 1939, perspectieftekening⁹

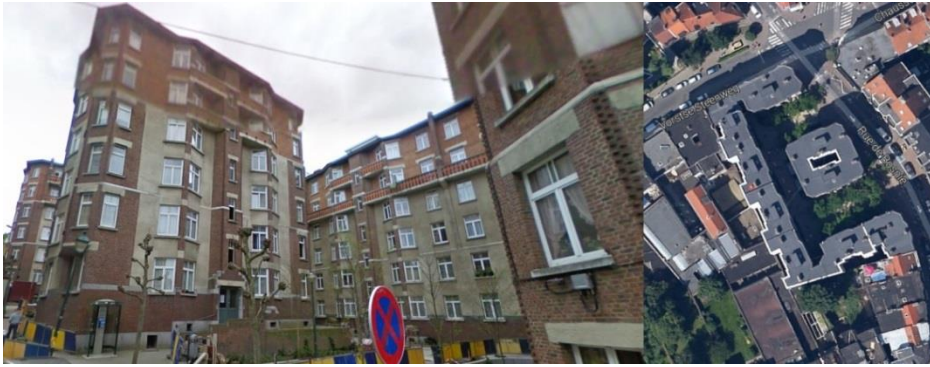
⁸ Bijzonder plan van aanleg nr. 31bis Groene Briel, bijlage 1: bestaande toestand, Stad Gent, 1955, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁹ Voorontwerp voor meergezinswoningen op te richten op de Fabriekplaats, Stad Gent, Algemene Stedebouwdienst, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Figuur 10 Architect Fritz Coppieters, ontwerp voor meergezinswoningen aan de Groene Briel, 1939, plan van de wijk¹⁰

¹⁰ *Gezondmaking van het kwartier der Fabriekplaats*, Stad Gent, Algemeene Stedebouwdienst, Stad Gent, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Figuur 11 Architecten J. Diongre, H. Derée, A. Delalieux, F. Van Meulecom en J. Van Neck, Combaz, Sint-Gillis, 1922-1929, gevels en bovenaanzicht ¹¹

Figuur 12 Architect Alfons Francken, complex aan het Stuijvenbergplein, Antwerpen, 1930-1931, gevels en bovenaanzicht ¹²

Figuur 13 Architect Hugo Van Kuyck, complex aan de Canadalaan, Luchtbal Antwerpen, 1938-1939, gevel met doorkijk naar het binnenplein en bovenaanzicht ¹³

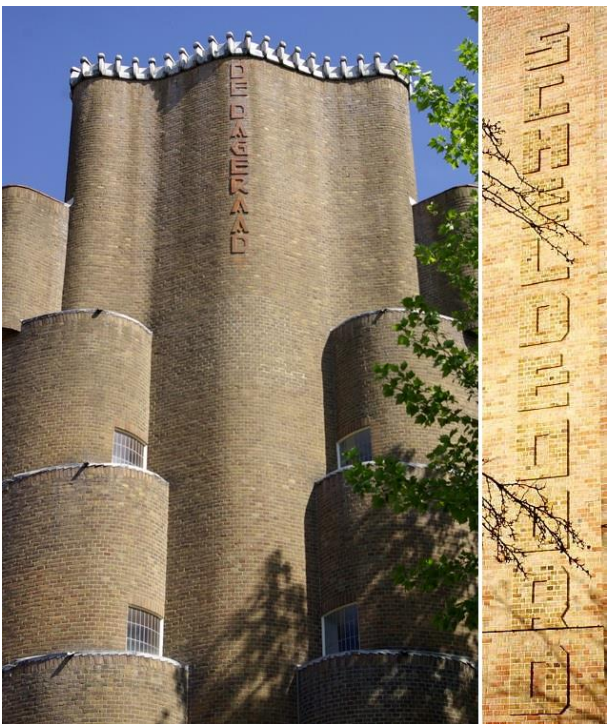
¹¹ Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

¹² Idem

¹³ Idem

Figuur 14 Architect Paul De Taeye, Scheldeoord, 1929-1930, luchtfoto ¹⁴

Figuur 15 Architecten Michiel De Klerk, Piet Kramer, De Dageraad, Amsterdam, 1922 en architect Paul De Taeye, Scheldeoord, 1929-1931, baksteendecoratie ^{15 16}

¹⁴ Website CEI-De Meyer nv, geraadpleegd via <http://www.cei-demeyer.be>

¹⁵ Foto geraadpleegd via <http://www.wikipedia.org>

¹⁶ Scheldeoord, Architectuur in Gent: Art Deco en Modernisme, geraadpleegd via <http://home.scarlet.be/architectuur>

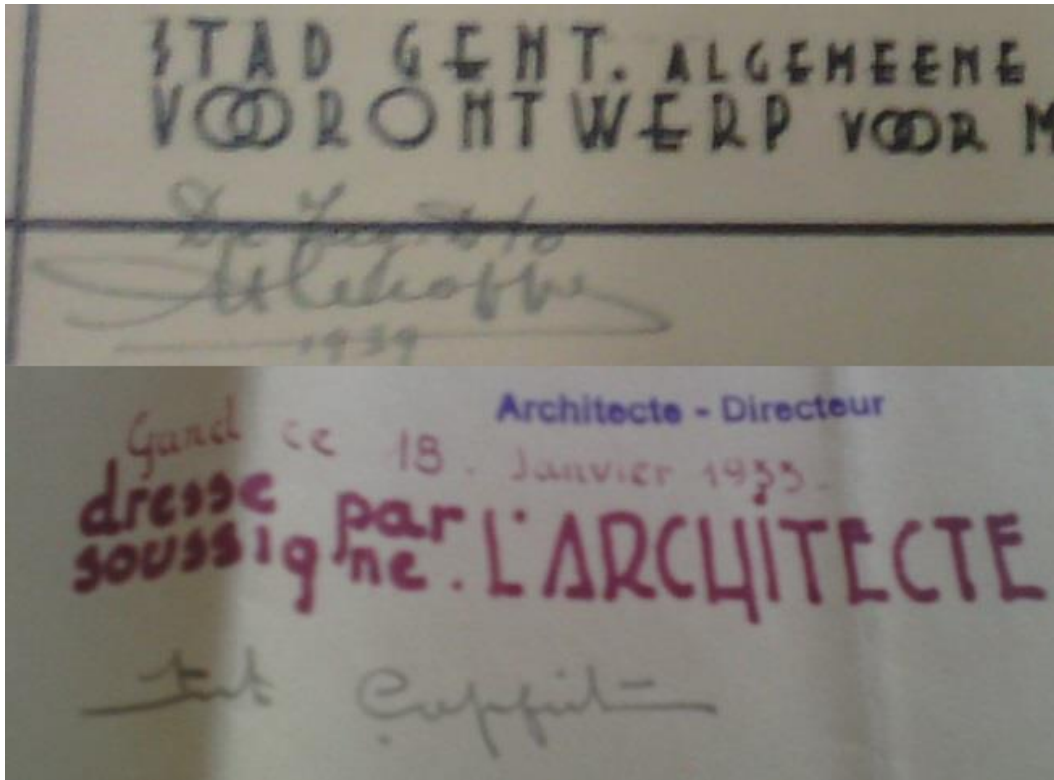
Figuur 16 Architecten Maurice Fétu, R. Van Bambeke en V. Van den Hove, De Zavelpoort, 1938-1940, gevels van het appartementsblok aan de Kortrijksepoortstraat en het middelste appartementsblok aan de kant van de Kortrijksepoortstraat ¹⁷

Figuur 17 Architecten Maurice Fétu, R. Van Bambeke en V. Van den Hove, De Zavelpoort, 1938-1940, gevel van het appartementsblok aan de Karel Van Hulthemstraat ¹⁸

¹⁷ Agentschap Onroerend Erfgoed, foto's genomen op 19 juli 2013

¹⁸ Agentschap Onroerend Erfgoed, foto genomen op 18 juli 2013

Figuur 18 Handtekening van vermoedelijk Fritz Coppieters op de perspectieftekening van een ontwerp voor de wijk Groene Briel (boven), handtekening van Fritz Coppieters op een bouwaanvraag uit 1933 (onder)^{19 20}

Figuur 19 Architect Renaat Braem, Woonenheid Kiel, Antwerpen, 1951-1958, hoogbouwcomplexen op betonnen piloti's²¹

¹⁹ Voorontwerp voor meergezinswoningen op te richten op de Fabriekplaats, Stad Gent, Algemeene Stedebouwdienst, 1939, dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

²⁰ Bouwaanvraag G12/1933/A/4, 1933, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

²¹ Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

Figuur 20 Neermeersen, 1955-1965, luchtfoto uit 1972 ²²

Figuur 21 Architect Geo Bontinck, appartementsgebouw op betonnen piloti's, Neermeersen, 1959-1962 ²³

²² COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 258

²³ G. Nachez, E. Anseele en E. Van Beveren, *Architectuur in Gent: Art deco en Modernisme*, geraadpleegd via <http://home.scarlet.be/architectuur/index.html>

Figuur 22 Architect Le Corbusier, Unité d'Habitation, Marseille, 1952, betonnen piloti's ²⁴

Figuur 23 Dempen van de Tichelrei, 1947 ²⁵

²⁴ *Unité d'Habitation, Marseille, France, 1952*, Fondation Le Corbusier, geraadpleegd via <http://www.fondationlecorbusier.fr>, foto door Paul Koslowski

²⁵ Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten, *De Zwarte Doos*, Stadsarchief Gent, geraadpleegd via <http://www.beeldbankgent.be>

Figuur 24 Wielewaal, 1953-1955, een van de vier gebouwen ²⁶

Figuur 25 Korte Schipgracht, voor 1957 ²⁷

²⁶ Agentschap Onroerend Erfgoed, foto genomen op 31 juli 2013

²⁷ Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent, geraadpleegd via <http://www.beeldbankgent.be>

Figuur 26 Het beluik Palingstraat 4-18 was niet zichtbaar vanaf de openbare weg. Rechts een afbeelding van de binnenkoer, 1954²⁸

Figuur 27 Het beluik 'de Grote Cité' aan de Palingstraat was breed en wel zichtbaar vanaf de openbare weg, 1954²⁹

²⁸ MOREAU, R., *Deel V, beluiken, poortjes en cités*, Archiefbeelden Gent, Gloucestershire, Tempus, 2003, p. 20

²⁹ *Ibidem*, p. 21

Figuur 28 Het gebouw van brouwerij N.V. Ultra stak uit boven de arbeiderswijk.³⁰

Figuur 29 Krotwoningen zijn gesloopt naast het appartementsgebouw uit 1934 op de hoek van Dobbel Slot en de Baviaanstraat, gebouwd voor de Gentse Haard.³¹

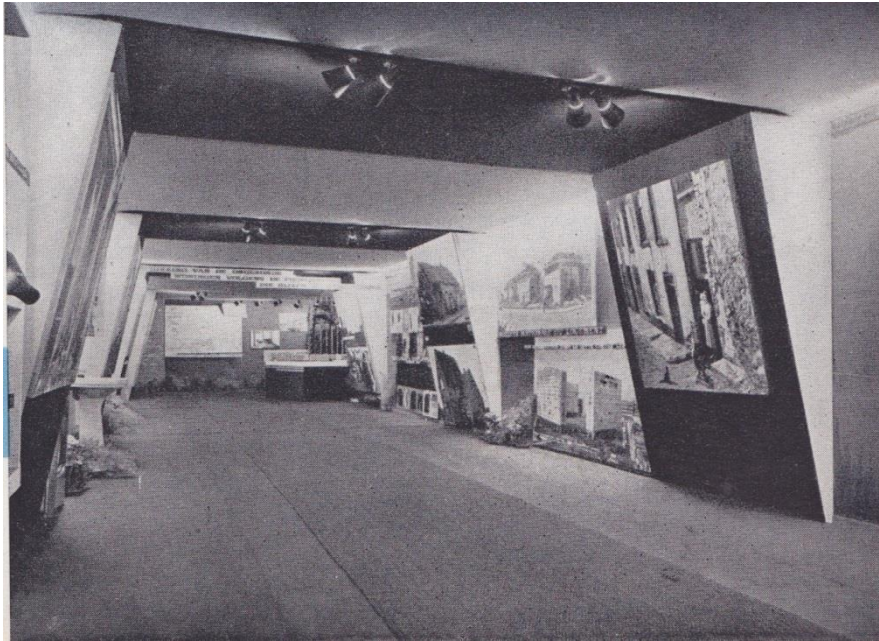
³⁰ Sloop van de wijk Groene Briel, 1956, F 09737, MIAT

³¹ Sloop van de wijk Groene Briel, 1957, F 09773, MIAT

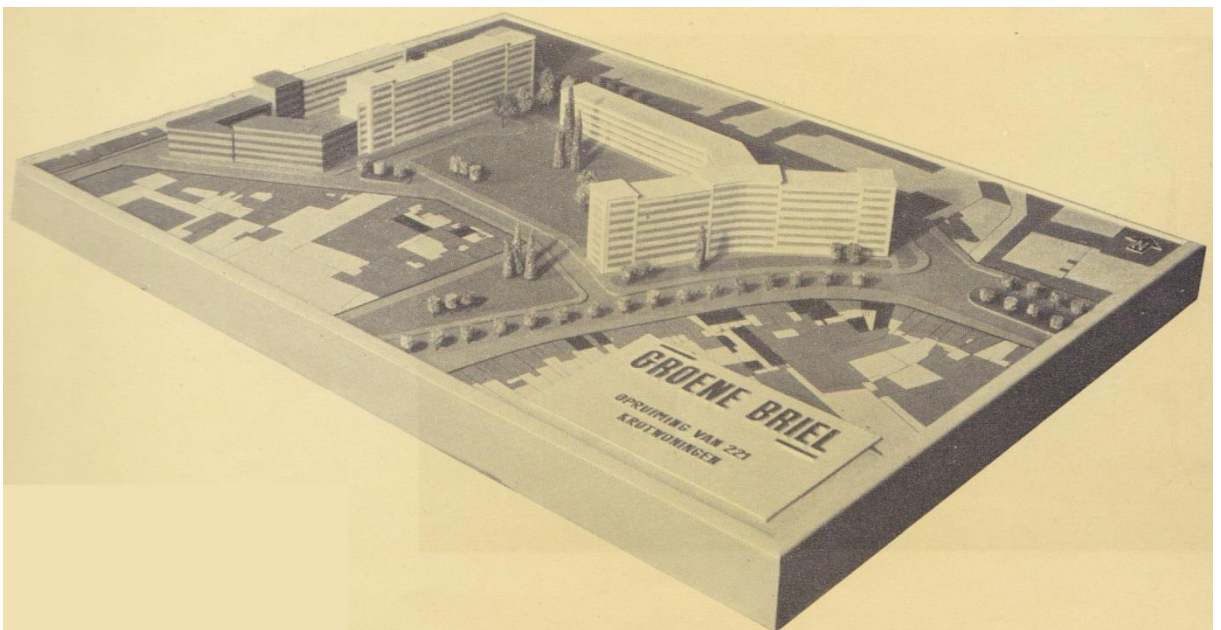

Figuur 30 Verschillende foto's uit de fotoreeks over de sloop van de wijk Groene Briel. De foto's rechtsboven en links in het midden tonen o.m. de afbraak van 'de Grote Cité' aan de Palingstraat/Groene Briel. De foto rechts in het midden is genomen van op het dak van brouwerij N.V. Ultra. Op de foto linksonder zijn de bomen van de Tichelrei te zien. De foto rechtsonder is genomen van op het Sint-Vincentiusplein.³²

³² Sloop van de wijk Groene Briel, F 09726, F 09732, F 09748, F 09751, F 09755, F 09774, 1956-1957, MIAT

Figuur 31 Tentoonstelling over 'de strijd tegen de krotten' in de Handelsbeurs in Gent, 1957³³

Figuur 32 Maquette van het project aan de Groene Briel volgens BPA nr. 31bis, 1957³⁴

³³ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 69

³⁴ *ibidem*, p. 67

Figuur 33 Plan uit 1951 voor de Groene Briel³⁵

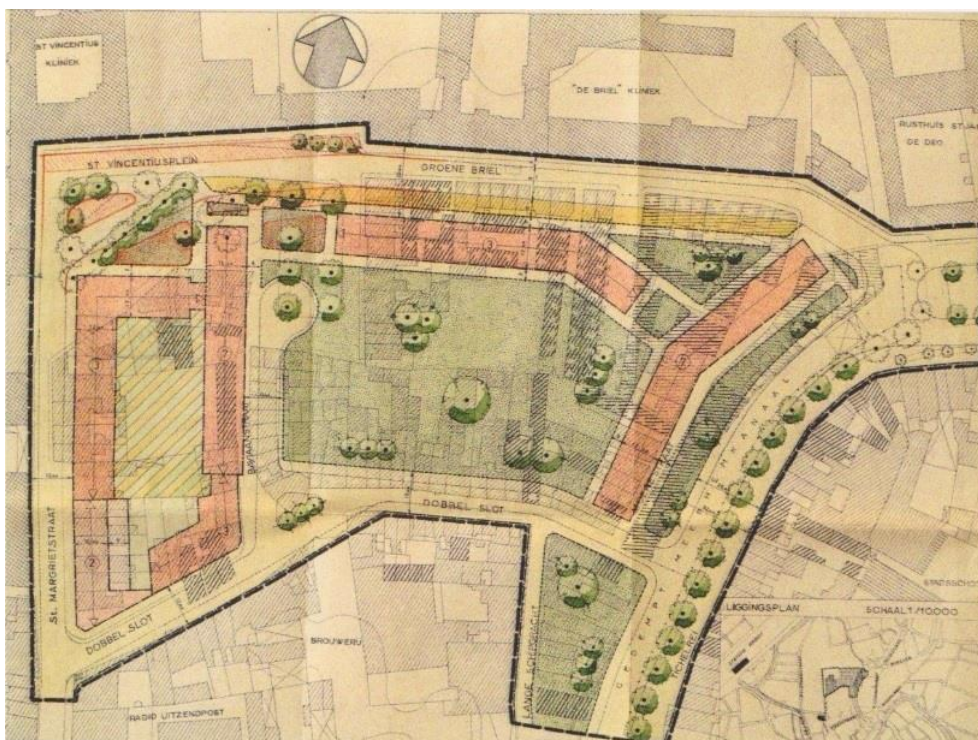
Figuur 34 In de wijk Groene Briel stond sinds het Interbellum al een betrekkelijk hoog appartementsgebouw met sociale woningen, gebouwd voor de Gentse Haard³⁶

³⁵ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 312

³⁶ Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stadsgezichten, *De Zwarte Doos*, Stadsarchief Gent, geraadpleegd via <http://www.beeldbankgent.be>

Figuur 35 BPA nr. 31 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1953³⁷

Figuur 36 BPA nr. 31bis "Groene Briel", bestemmingsplan, 1955³⁸

³⁷ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 312

³⁸ Dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

Figuur 37 BPA nr. 31bis "Groene Briel", onteigeningsplan, 1955³⁹

Figuur 38 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Baviaanstraat, 1957, voorgevel van de linkervleugel⁴⁰

³⁹ Dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁴⁰ Bouwaanvraag G12/1956/B/27, Groene Briel, blok B, 1956, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Figuur 39 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Tichelrei, 1958 ⁴¹

Figuur 40 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Baviaanstraat, 1958 ⁴²

⁴¹ Eigen foto, genomen op 15 juli 2014

⁴² Idem

Figuur 41 Bronzen opschrift aan het appartementsgebouw aan de Bavianstraat, kant Sint-Vincentiusplein⁴³

⁴³ Eigen foto, genomen op 15 juli 2014

Figuur 42 BPA nr. 31/3 "Groene Briel", bestaande toestand, 1959 ⁴⁴

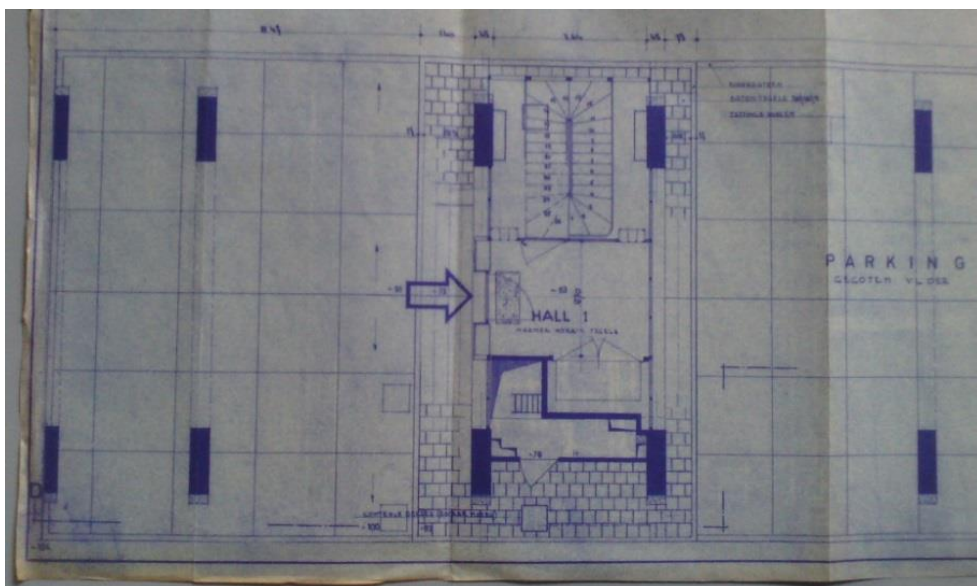
Figuur 43 BPA nr. 31/3 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1959 ⁴⁵

⁴⁴ Dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁴⁵ Idem

Figuur 44 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Groene Briel, 1961, naast drie inkomhallen is de benedenverdieping openbare ruimte doordat het gebouw rust op betonnen pijlers ⁴⁶

Figuur 45 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan de Groene Briel, 1961, de ruimte op de benedenverdieping is deels voorzien als parkeerruimte ⁴⁷

⁴⁶ Bouwaanvraag G12/1961/G/1, Groene Briel, blok D, 1961, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁴⁷ Idem

Figuur 46 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouwen aan Baviaanstraat (links), Sint-Vincentiusplein (midden) en Sint-Margrietstraat (rechts), 1958-1961 ⁴⁸

Figuur 47 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw aan het Sir Winston Churchillplein, 1959-1965 ⁴⁹

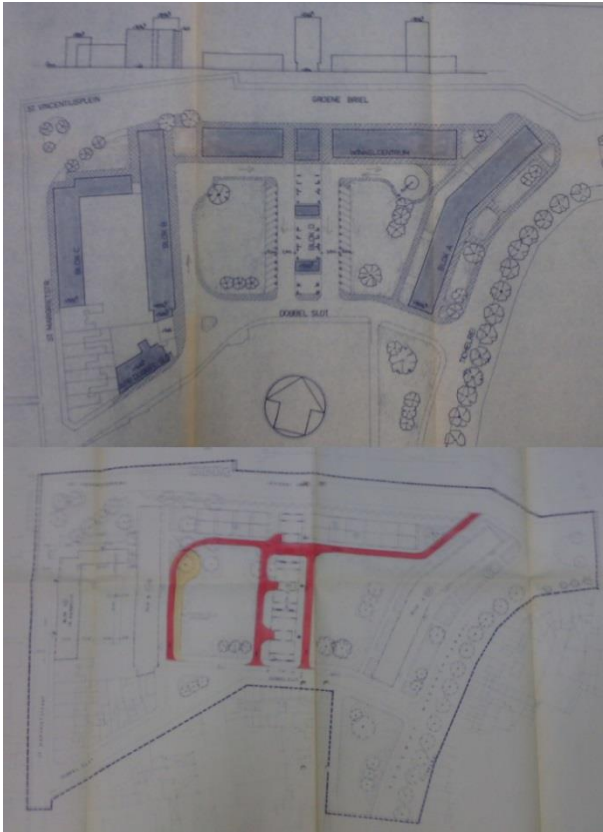
⁴⁸ Eigen foto, genomen op 15 juli 2014

⁴⁹ Idem

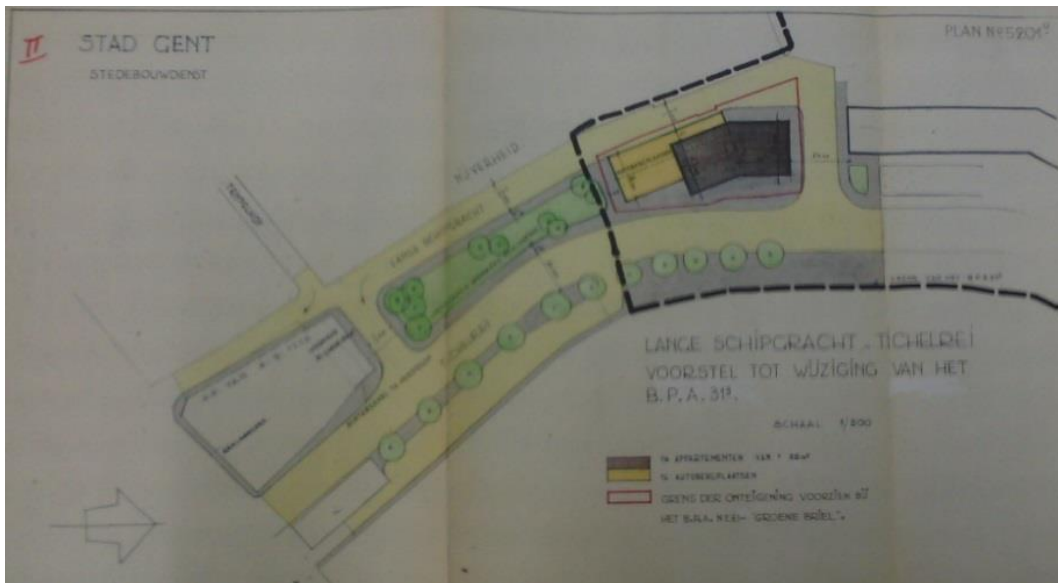

Figuur 48 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw Dobbel Slot, 1963-1965 (links) en architect Peter Vandenbroucke en Danny Van De Woestyne – Van Der Straeten, appartementsgebouw Baviaanstraat, 1994 (rechts) ⁵⁰

⁵⁰ Eigen foto, genomen op 15 juli 2014

Figuur 49 Architect Jules Trenteseau, liggingplannen voor het project Groene Briel, 1964, wijzigingen aan de openbare ruimte⁵¹

Figuur 50 Architect Jules Trenteseau, Lange Schipgracht – Tichelrei, voorstel tot wijziging van het BPA 31/3⁵²

⁵¹ Dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁵² Idem

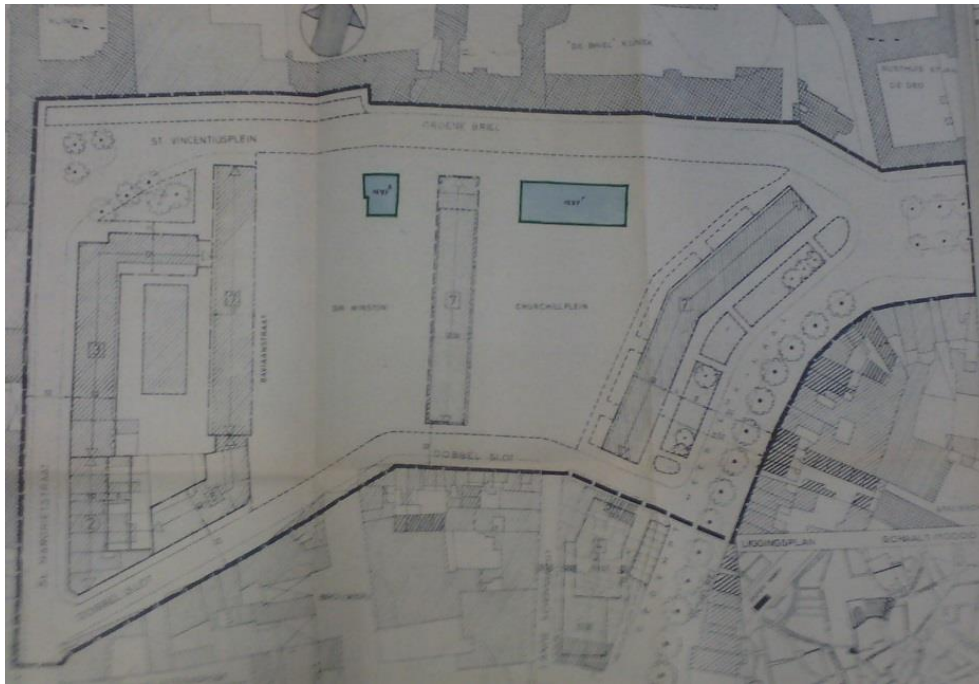
Figuur 51 BPA nr. 31/4 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1970⁵³

Figuur 52 Groene Briel en aanliggende straten, plan van overdracht, 1970, de groen en geel aangeduide zone was voor de sloop van de arbeiderswijk geen openbare ruimte en dient nu ten gevolge van de Wet Brunfaut overgedragen te worden aan de stad Gent⁵⁴

⁵³ Dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁵⁴ Idem

Figuur 53 BPA nr. 31/4 "Groene Briel", onteigeningsplan, 1970 ⁵⁵

Figuur 54 BPA nr. 31/4 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1970 ⁵⁶

⁵⁵ Dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁵⁶ Idem

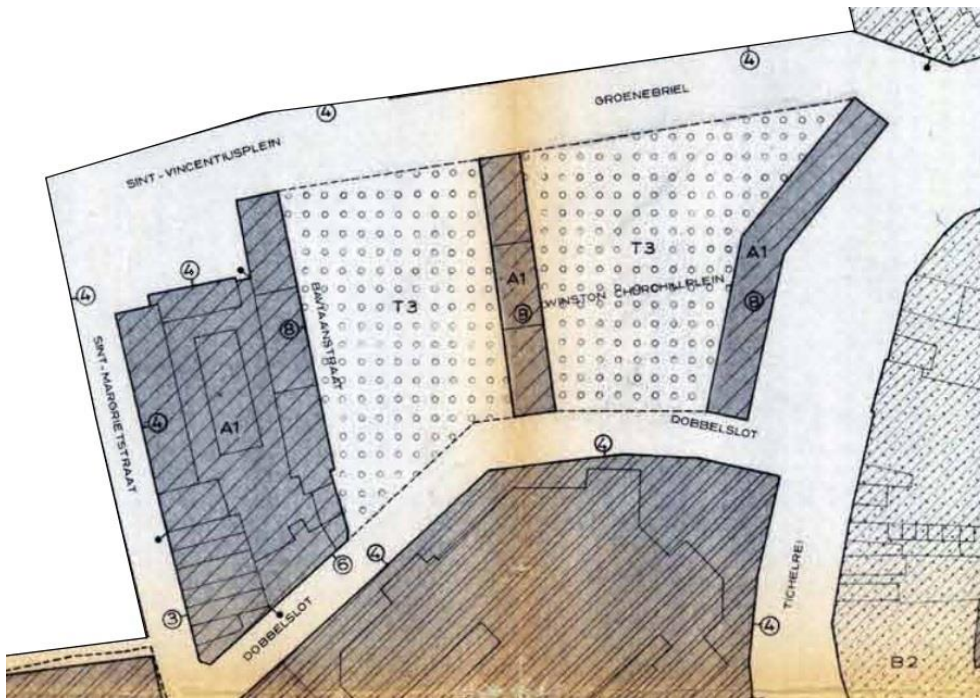
Figuur 55 BPA nr. 31/5 "Groene Briel", bestemmingsplan, 1981 ⁵⁷

Figuur 56 BPA nr. 31/5 "Groene Briel", bestaande toestand, 1981 ⁵⁸

⁵⁷ Dossier Groene Briel, Dienst Ruimtelijke Planning Gent

⁵⁸ Idem

Figuur 57 BPA nr. 117 “Binnenstad – deel Tolhuis”, 1988, Groene Briel ⁵⁹

Figuur 58 Recente luchtfoto van de wijk ⁶⁰

⁵⁹ BPA nr. 117 “Binnenstad – deel Tolhuis”, bestemmingsplan, 1988, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

⁶⁰ Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

Figuur 59 Speelpleintje tussen de gebouwen aan het Sir Winston Churchillplein en de Tichelrei ⁶¹

Figuur 60 Waar ooit een winkelcentrum voorzien was, is nu een hondenspeelweide ⁶²

⁶¹ Eigen foto, genomen op 15 juli 2014

⁶² Eigen foto, genomen op 6 augustus 2014

Figuur 61 Appartementengebouw op het Sir Winston Churchillplein met parkeerplaatsen op de benedenverdieping en aan weerszijden van de straat Groene Briel ⁶³

Figuur 62 Het project aan de Groene Briel is niet het enige waardoor het historische stedelijk weefsel verloren gaat ⁶⁴

⁶³ Eigen foto, genomen op 15 juli 2014

⁶⁴ Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

Figuur 63 Ingenieur-architect Jules Trenteseau, voor 1960; foto genomen door fotograaf Nicolai Kossikoff, die vooral in het Interbellum industriële en havenactiviteit documenteerde in en rond Gent ⁶⁵ ⁶⁶

⁶⁵ Jules Trenteseau, 1960, geraadpleegd via <http://lib.ugent.be>

⁶⁶ DEBEERST, X., *Nicolai Kossikoff, Industrial photographer*, 14 maart 2009, geraadpleegd via <http://www.anamorfose.be>

Figuur 64 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw Sint-Bernadettestraat, 1954, het gebouw werd ingeplant in een tuinwijk, ontworpen in de jaren twintig door Oscar Van de Voorde⁶⁷

Figuur 65 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouwen Jubileumlaan, 1957, boven een detail van de gevel, onder een afbeelding van een van de gerealiseerde gebouwen^{68 69}

⁶⁷ Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

⁶⁸ *Bouwaanvraag G12/1958/V/5, Neermeersen*, 1958, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁶⁹ Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

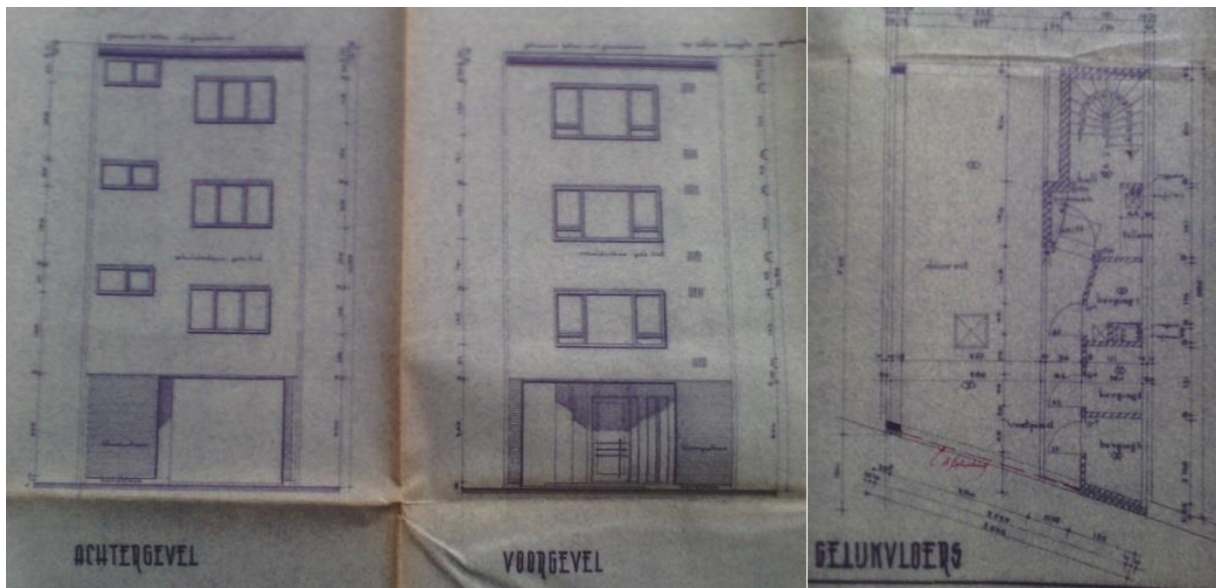
Figuur 66 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw Sint-Margrietstraat, 1958, op de benedenverdieping bevindt zich een strook van klampsteen, aan sommige ramen en bij de kenmerkende lattenmotieven werd geschokt beton gebruikt ⁷⁰

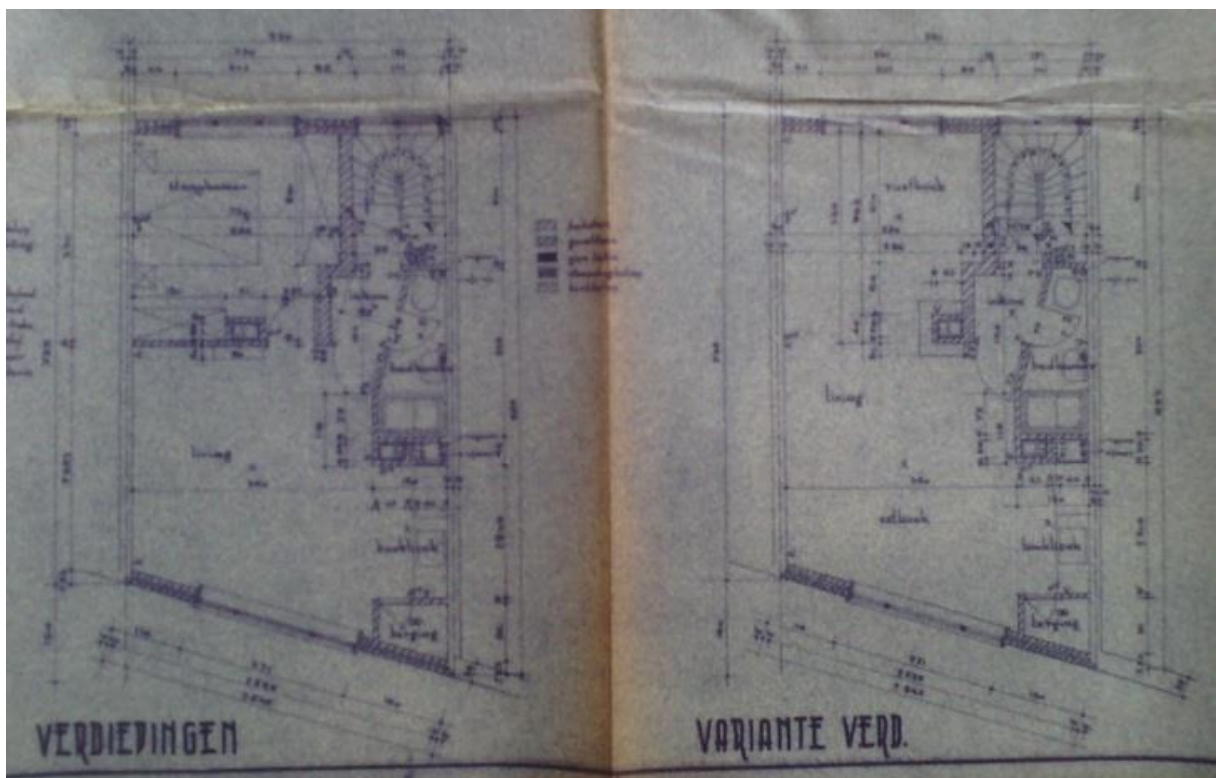
Figuur 67 Architect Jules Trenteseau, Uilkenstraat 1, 1956, in het linkse gebouw met doorrit op de benedenverdieping woonde en werkte Jules Trenteseau ⁷¹

⁷⁰ Eigen foto, genomen op 15 juli 2014

⁷¹ Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

Figuur 68 Architect Jules Trenteseau, Uilkenstraat 1, 1956, links plannen van achter- en voorgevel, rechts het plan van het gelijkvloers ⁷²

Figuur 69 Architect Jules Trenteseau, Uilkenstraat 1, 1956, twee ontwerpen voor de verdiepingen ⁷³

⁷² Bouwaanvraag G12/1956/U/1, Appartementblok Uilkenstraat 1, 1956, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁷³ Idem

Figuur 70 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouwen aan de Uilkenstraat, 1957-1958, de twee gebouwen staan aan weerszijden van de Kievitlaan. Slechts een gebouw scheidt Trenteseaus woon- en werkplaats van het gebouw links ⁷⁴

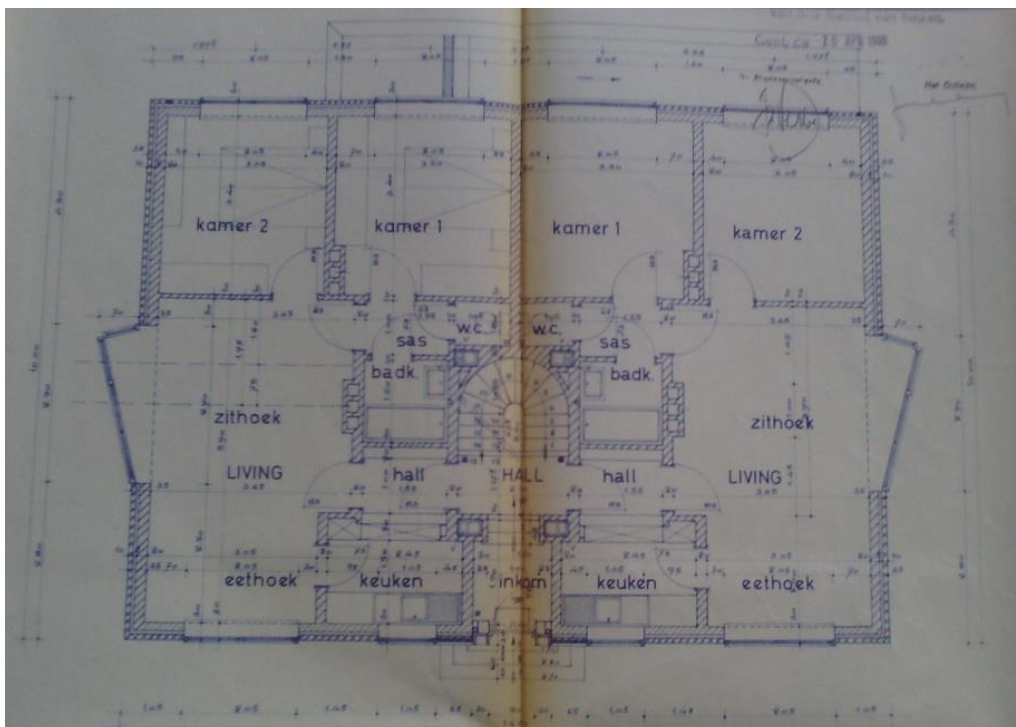
Figuur 71 Architect Jules Trenteseau, Kievitlaan 29, hier woonde Trenteseau vanaf 1957 ⁷⁵

⁷⁴ Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

⁷⁵ Idem

Figuur 72 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw met 6 appartementen, Kievitlaan 8, 1960 (links) en appartementsgebouw met 6 appartementen, Parelhoenstraat 2, 1960 (rechts)⁷⁶

Figuur 73 Architect Jules Trenteseau, appartementsgebouw met 6 appartementen, Parelhoenstraat 2, 1960, plan van het gelijkvloers⁷⁷

⁷⁶ Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

⁷⁷ Bouwaanvraag G12/1960/P/4, Dubbelwoningblok bevattende 6 appartementen, 1960, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

Figuur 74 Architect Jules Trenteseau, Campus Ledeganck, 1959 ⁷⁸

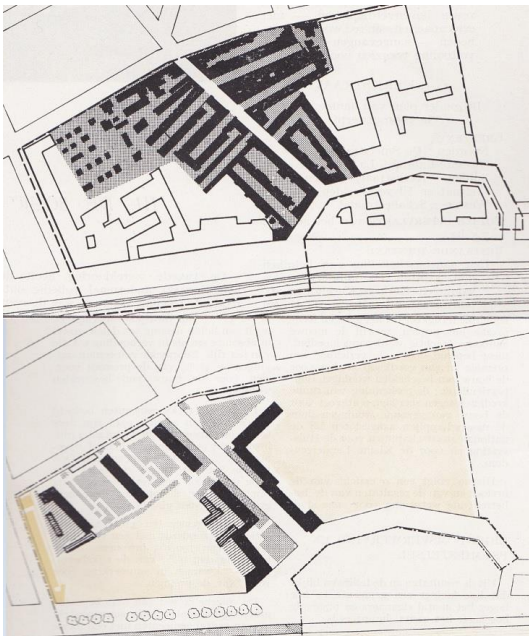
Figuur 75 Architect Jules Trenteseau, Rabottoren, 1972-1974, de eerste sociale woontoren aan het Rabet is reeds ontruimd en ontdaan van gevelpanelen ⁷⁹

⁷⁸ Campus Ledeganck, geraadpleegd via <http://nl.wikipedia.org>

⁷⁹ LOUIS, F., *A colorful demolition: the abandoned interiors of Ghent's Rabot Towers revealed*, 11 april 2014, geraadpleegd via <http://www.archdaily.com>, foto genomen door Pieter Lozie, 2014

Figuur 76 Noodwoningen van elders in de stad werden afgebroken en aan de Afrikalaan terug opgebouwd. Men sprak over een noodwoningenkolonie.⁸⁰

Figuur 77 In de eerste editie van het tijdschrift *Wonen*, uitgegeven in 1957 en gewijd aan het thema van de krotopruijing, zette men het onteigeningsplan die de toenmalige toestand toont tegenover het plan met vervangende hoogbouw.⁸¹

⁸⁰ Noodwoningen, 1956, F 09947, MIAT

⁸¹ WALLAERT, G., Woningvraagstuk en sloping van de krotten te Gent, *Wonen. Tijdschrift uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Huisvesting*, jg. 1 (nr. 1), 1957, 66-96, 102, p. 89

Figuur 78 Architect Robert Rubbens, appartementsgebouw Cornelis Sneyssonestraat, 1963-1966 (rechts), dit appartementsgebouw, opgericht voor de Goede Werkmanswoning, was het eerste in de wijk Kerkstraat. Het gebouw links werd gebouwd voor de Volkshaard.
82 83

Figuur 79 BPA nr. 47 "Kerkstraat", huidige toestand, 1982, het plan komt goed overeen met het bestemmingsplan uit 1957⁸⁴

⁸² Google Street View, Google Earth, geraadpleegd via <http://maps.google.com>

⁸³ BPA nr. 47 "Kerkstraat", 2419, Reeks VII Openbare Werken, De Zwarte Doos, Stadsarchief Gent

⁸⁴ BPA nr. 47 "Kerkstraat", bestemmingsplan en stedenbouwkundige voorschriften, 1982, Stad Gent, geraadpleegd via <http://www.gent.be>

Figuur 80 BPA nr. 5 "Oudburg", 1947, enkele gebouwen zouden gesloopt worden om plaats te maken voor open pleintjes⁸⁵

Figuur 81 Architect Jean Zerck, Reanimatieplan voor het Patershol, 1968⁸⁶

⁸⁵ COENE, A., & DE RAEDT, M., *Kaarten van Gent, plannen voor Gent 1534-2011, pars pro toto*, Gent, Snoeck, 2011, p. 290

⁸⁶ Ibidem, p. 292

Tabellen

Tabel 1	sociale huisvestingsprojecten per jaar door de sociale huisvestingsmaatschappijen en het stadsbestuur	171
Tabel 2	aantal onbewoonbaar verklaarde en afgebroken krotten in het kader van de krotopruiming 1930-1945	171
Tabel 3	Gebouwen van het project Neermeersen door de verschillende Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen	172

Tabel 1 sociale huisvestingsprojecten per jaar door de sociale huisvestingsmaatschappijen en het stadsbestuur ¹

Jaar	Projecten	Woningen	Jaar	Projecten	Woningen
1921	1	294	1931	3	552
1922	2	238	1932	2	185
1923	2		1933	1	115
1934	1	241	1934	1	6
1925	0		1935	1	15
1926	0		1936	2	53
1927	0		1937	0	
1928	2	262	1938	0	
1929	6	265	1939	3	74
1930	3	47	1940	1	50

Tabel 2 aantal onbewoonbaar verklaarde en afgebroken krotten in het kader van de krotopruijing 1930-1945 ²

Jaar	Onbewoonbaar verklaarde krotwoningen	Afgebroken krotwoningen
1930	41	/
1931	0	/
1932	55	41
1933	80	0
1934	34	42
1935	121	0
1936	160	152
1937	61	61
1938	12	0
1939	31	0
1940	5	5
1941	162	162
1942	31	31
1943	24	24
1944	10	10
1945	0	0
Totaal	831	528

¹ CLAEYS, E., *De ontwikkeling van de woningbouw, de krottenplaag, en het woningprobleem te Gent*, Gent, Stad Gent, 1948, pp. 7-8

² DE VISSER, J., & UYTTERHAEGEN, F. (red.), *Onderzoek naar de Gentse beluiken, bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*, Gent, WIARUG, 1978, pp. 18-19

Tabel 3 Gebouwen van het project Neermeersen door de verschillende Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen ³

	Jaar	Gebouwen	Appartementen
Gentse Maatschappij	1955-1960	3	286
De Goede Werkmanswoning	1959-1962	3	300
Volkshaard	1959	2	264
De Gentse Haard	1963	1	132
Oost-Vlaamse Huurderscoöperatie	1965	1	212
Huisvestingsmaatschappij van Vlaanderen	1965	1	153

³ BISSCHOP, M.-L., DESEYN, G., DESMEDT, J., & JOOS, L., *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie, 1984, p. 86

Bijlagen

Bijlage 1 Tijdlijn Gentse sociale huisvestingsmaatschappijen

